

HİZMET HAREKETİNİN

**TEMEL DEĞERLERİNİN
DİNİ KAYNAKLARI**

2025

islam-abg.com

Alliance for
Shared Values

afsv.org

wiseinst.org

Hizmetin Temel Değerleri Çalışması Üzerine

Hizmet hareketi, barış içinde birlikte yaşama ve insanlığa hizmet etme ortak idealine matuf olarak toplumsal sorumluluk ve hayırseverlik çerçevesinde, eğitim, diyalog ve insani yardım faaliyetlerini önceleyen, gönüllülüğü esas alan, barışçıl, dini, sosyal ve kültürel çeşitliliği kucaklayıcı, ilhamını İslami ve evrensel insani değerlerden alan bir sivil toplum hareketidir.

Hizmet hareketi kendi vizyonunu ve değerlerini 21 Eylül 2021 Dünya Barış Günü'nde yayımlanan "Hizmet Hareketinin Temel Değerleri" metni ile bütün dünyaya duyurmuştur. Fethullah Gülen Hocaefendi de bu çalışmayı "gelecek adına istikbal vadeden" bir adım olarak nitelendirmiş ve emeği geçenleri tebrik etmiştir.

Aslında Hizmet'in bir değerler hareketi olduğu, Hocaefendi'nin yazılı eserlerinde, vaaz ve sohbetlerinde açıkça ortaya çıkan bir gerçektir. Kendisini ziyarete gelen farklı milletlerden akademisyenlerle görüşmeleri esnasında "Gülen hareketi" tabirini kullandıklarına şahit olduğunda Hocaefendi, **"hareketin herhangi bir kişiye bağlı olmadığı, yüksek insani değerler etrafında bir araya gelen insanların hareketi olduğunu"** belirterek bu tabiri reddettiğini ifade etmiştir. Ona göre bu hareket, bir sancı ve sorumluluk duygusuyla bir araya gelen gönüllülerin çabasıdır; zorlama olmadan, herkes kültürel ve dini birikiminden aldığı ilhamla hizmete yönelmiştir. Hizmet Hareketi tabiri bu duyguyu yansıtmaktadır. Medya, akademi ve sosyal alanlarda yaygın olarak Hizmet Hareketi kullanılmaktadır.

Hizmet değerleri henüz ilk günlerinden itibaren katılımcıları tarafından özümsemiş ve yaşanmış olmakla birlikte yazılı bir şekilde yayınlanmamıştı. Hizmet'in değerlerini yazılı bir metinle ortaya koyma süreci 2012'de AfSV'nin kuruluşundan sonra bir proje olarak gündeme alındı. Hareketin vizyonunu ve değerlerini netleştirmek amacıyla ABD'de ve Avrupa'da bir dizi atölye çalışmaları organize edildi, istişareler yapıldı. İlk taslak 2014 yılında hazırlandı. Daha sonra bir editör heyeti oluşturularak hazırlanan taslak metin binden fazla Hizmet gönüllüsüne sunuldu, onların önerileri doğrultusunda geliştirildi. Ayrıca sosyal bilimciler, ilahiyatçılar, filozoflar, sivil toplum uzmanları ve uzun yıllar Hizmet'e emek veren kişilerden de görüş alındı. Tüm bu görüşler dikkate alınarak metin gözden geçirildi ve geniş çaplı bir mutabakatla son hâlini aldı ve 21 Eylül 2021 Dünya Barış Günü'nde yayımlandı.

Hareketin temel değerleri açıklaması, küreselleşmenin yoğun etkileri altında yaşayan Hizmet gönüllülerine ve onların kurduğu kurumlara rehberlik etme amacı taşımaktadır. Hizmet Değerleri metninde belirtilen on iki değer hareketin evrensel ve İslami temellere dayalı, davranışlarda gözlemlenebilen ve ortak kabul gören değerlerdir. İhlas, sadakat veya uhuvvet gibi daha bireysel ve inanç eksenli ahlaki boyutları olan değerler bu kapsamda ele alınmamıştır. Bununla birlikte, açıklamada ahlaki erdemlere genel bir atıf yapılmıştır.

Metnin paylaşılması ve tartışılması sürecinde ve sonrasında dost ve gözlemcilerden çok olumlu geri dönüşler alındı. Ancak üç farklı uzman, şu ortak noktayı özellikle vurgulamıştır: *'Hizmet hareketi bu değerleri sahada zaten yaşatmaktadır; fakat daha önemli olan, bu değerlerin İslam kaynaklarındaki temellerinin gösterilmesidir. Zira bazı kesimler Müslümanların bu evrensel değerlere samimi bir şekilde sahip olabileceğine kuşkuyla bakmaktadır. Bu kesimlerin Kur'an ve Sünneti referans aldığını iddia eden bazı grupların bu değerlerin tam tersi davranışlarda bulunmasını örnek göstererek*

İslami kaynakların Hizmet gibi sivil ve sosyal bir hareketi netice veremeyeceğine inandıklarını ifade ettiler’.

Bu yorumların ışığında Hizmet’in değerleriyle İslam’ın temel kaynakları arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın hem İslam dünyasında hem de uluslararası alanda önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle şu an elinizde tutmuş olduğunuz Hizmet Hareketinin Temel Değerlerinin Dini Kaynakları yayının çalışmaları başladı.

Bu doğrultuda, Alliance for Shared Values (AfSV), Islamische Akademie für Bildung & Gesellschaft (Toplum ve Eğitim için İslami Araştırmalar Vakfı) ve Wise Institute vakıflarından katılımcıların olduğu bir çalışma heyeti kuruldu. Çalışma; Kur’an ayetleri ve tefsirleri, hadisler, siyer, sahabe uygulamaları ve İslam alimlerinin görüşleri ışığında Hizmet değerlerinin İslami kaynaklarını ortaya koymayı hedefledi. Bu süreç, 21 Eylül 2021’de temel değerler açıklamasının yayımlanmasının hemen ardından başladı. Böylece hareketin evrensel değerlerle İslami kökler arasındaki bağı güçlü biçimde temellendirmesi amaçlandı.

Hizmet Hareketi’nin temel değerler açıklaması, gelecek nesiller için bir rehber ve pusula olmakla birlikte küresel kamuoyunda Hizmet Hareketi’ni dışarıdan gözlemleyenler için hareketin değerleri, hedefleri adına bir kimlik kartı mesabesinde fikir verici mahiyettedir.

Hareketin vizyonu, herhangi bir kişi ya da grup merkezli olmaktan ziyade, insanlığın ortak iyiliği için gönüllü çabaların birleşmesidir. Eğitim, diyalog ve yardım faaliyetleriyle desteklenen bu değerler, barışçıl bir dünyanın inşasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Açıklama, hareketin geçmişte fiilen yaşattığı değerleri kayıt altına alarak gelecek nesillere aktarmak ve yanlış anlaşılımları gidermek açısından da kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Hizmet hareketinin temel değerler çalışması, katılımcılarının gönüllülük ruhunu, evrensel insani değerlerle İslami temel kaynaklar arasındaki bağı ve barışçıl vizyonunu kurumsal bir çerçevede ifade etmektedir. Hareketin insani ve toplumsal sorumluluk anlayışı, farklı kültür ve dinlerden insanlarla ortak bir zeminde buluşmayı kolaylaştırmaktadır.

Bu vesileyle bu kıymetli eserin yayınlanması sürecinde en başından itibaren destek veren herkese teşekkürü bir borç biliyorum.

Editör heyeti adına,

Dr. Alp Aslandogan

Alliance for Shared Values

HİZMET HAREKETİNİN TEMEL DEĞERLERİNİN DİNÎ KAYNAKLARI

İNSANA VE TEMEL İNSAN HAKLARINA SAYGI	4
HUKUKA ve KANUNLARA SAYGI	9
BARIŞÇI ve MÜSPET HAREKET	15
KADINLARIN TOPLUMSAL ROLÜNÜN GÜÇLENDİRİLMESİ	20
ETİK VE AHLAKİ ÇERÇEVEDE HAREKET	27
ÇOĞULCULUK, FARKLILIKLARA VE KUTSALLARA SAYGI	36
GÖNÜLLÜ KATILIMCILIK VE FEDAKÂRLIK	43
İSTİŞARE VE ORTAK AKIL	50
SİVİLLİK VE BAĞIMSIZLIK	58
AKTİF VATANDAŞLIK VE TOPLUMSAL KATKI	66
ÇEVRENİN KORUNMASI	73
İNSANA BÜTÜNCÜL BAKIŞ (AKIL-KALP) BÜTÜNLÜĞÜ	83

İNSANA VE TEMEL İNSAN HAKLARINA SAYGI

Hizmet katılımcıları nezdinde her insan, insan olması itibariyle, değerlidir ve her insan aziz tutulmalıdır. Bütün insanlar insan olarak ve hukuk karşısında eşittir. Hiçbir insan diğerine üstün değildir. Hizmet katılımcıları Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer alan bütün insan haklarına ve hürriyetlerine saygılıdır. Sosyal adalet ve fırsat eşitliği de insanların eşitliğinin bir gereğidir.

İnsan onuruna ve insan haklarına saygı, İslam dininin temel prensiplerindendir. Hizmet Hareketi'nin de temel değerleri arasında bulunan "İnsana ve Temel İnsan Haklarına Saygı" ilkesi, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim'in ve hadis-i şeriflerin yanı sıra ana akım İslam âlimlerinin eserlerinde de vurgulanmıştır. Bu ilke, her insanın yaratılışı itibariyle değerli ve aziz tutulması gerektiği, hiçbir insanın diğerine üstün olmadığı ve herkesin hukuk karşısında eşit olduğu esasına dayanır. Sosyal adalet ve fırsat eşitliği de bunun doğal bir gereği olarak kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'de insanın değeri ve onuru üzerine birçok ayet bulunmaktadır. İsra Suresi'nin 70. ayetinde geçen şu ifadeler insanların yaratılış itibarıyla üstün, değerli ve eşit varlıklar olduğunu açıkça belirtmektedir: "Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasip ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık."

Bakara Suresi'nin 30, 31 ve 32. ayetlerinde Allah (cc), insanın bilgi ve irade sahibi bir varlık olarak sair varlıklardan farklı, özel bir konuma sahip olduğunu ortaya koymakta, böylece onun kainattaki yerini ve önemini vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de sosyal adalet ve hukuk önünde eşitlik ilkeleri de birçok ayet-i kerime ile dile getirilmektedir. Adalet konusunda en kapsayıcı ayetlerden biri şudur: "Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah semî ve basîrdir (sözlerinizi de hükümlerinizi de hakkıyla işitir, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görür)."¹

Hayatın her alanında adaletin gözetilmesini vurgulayan ayetler arasında, kişinin kendisi ve ailesi aleyhine olsa bile, haktan ve adaletten ayrılmaması gerektiğini ifade eden şu ayet öne çıkmaktadır: "Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şahitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şahitliğiniz isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun; çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın. Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şahitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."²

¹ Nisa Suresi, 4/58

² Nisa Suresi, 4/135

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Peygamber Efendimiz'in (sas) hadisleri de insanların değeri ve eşitliği konusunda önemli mesajlar içermektedir. Bir hadislerinde, "Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem de topraktır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur..."³ buyurarak, insanlar arasındaki ırk, renk ve etnik köken farklarının hiçbir üstünlük sebebi olamayacağını vurgulamaktadır. Sadece bu hadis bile İslam'a göre bütün insanların ontolojik olarak eşit ve değerli olduğunu ifade etmeye yeter. Bu aynı zamanda farklılıkları zenginlik kabul ederek birlikte yaşamının da zihni ve fikri temellerini belirtmesi açısından çok önemlidir.

Kabileler arasında eşitliğin söz konusu olmadığı 7. asır Arap yarımadası toplumunda sosyal adaletin ve fırsat eşitliğinin sağlanması, görevlendirmelerin liyakate bağlı olarak yapılması gibi unsurları içeren şu olay dikkat çekicidir: Efendimiz (sas) Hicri 11. yılın Safer ayında (Mayıs 632) saldırı için hazırlanan Bizans kuvvetlerine karşı hazırlanan birliğe Usame bin Zeyd'i kumandan tayin eder. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer gibi önde gelen sahabileri de onun emrine verir. Yalnız azatlı bir kölenin oğlu olan Hz. Üsame'nin (ra) genç ve tecrübesiz olması bazılarının Efendimiz'in bu uygulamasına itiraz etmelerine yol açar. Bunu duyan Hz. Peygamber (sas) hastalığına rağmen mescide gider ve itiraz edenlere Hz. Usame'nin babası Zeyd b. Hârise'yi Mûte Savaşı için kumandan tayin ettiği günleri hatırlatarak, "Daha önce onun babasını kumandan tayin etmeme de karşı çıkmıştınız. Babası kumandanlığa nasıl lâıksa oğlu da lâıktır"⁴ diyerek itirazların yersizliğini belirtir. Görüldüğü gibi, Efendimiz (sas) hem Hz. Zeyd'e hem de oğlu Hz. Üsame'ye bir zamanlar Mekke ve Medine'nin aristokratları, elitleri, zenginleri, soyluları sayılabilecek insanların üzerinde bir konum ve fırsat vermiştir. Böylece bir kez daha bu uygulaması ile ırkçılığı toplumdan kaldırmak için adım atmış ve fırsat eşitliği prensiplerini bizzat hayata geçirmiştir. Efendimizin (sas) görme engelli sahabe Abdullah bin Ümmü Mektum'u çeşitli vesilelerle Medine'den ayrıldığı zaman şehir site devletinin idari işlerini yapmak üzere kendi yerine defalarca vekil olarak bırakması da fırsat eşitliği bağlamında kayda değer başka bir örnektir.⁵

İslam Alimlerinin Görüşleri

Tefsir, hadis, fıkıh ve kelam uleması başta olmak üzere tarih boyunca İslam âlimlerinin hemen hepsi İslam dininin temel değerlerinden olan insan hakları, eşitlik ve adalet konuları üzerine ciltler dolusu yorumlar yapmışlardır. Bu yorumların hepsi yukarıda örneklerini sunduğumuz ayet ve hadislerin yörüngesindedir.

Bu bağlamda akla gelen ilk örneklerden biri İmam-ı Azam'dır (v. M 767). Müslüman olmayan devletlerle süregelen çatışmaların yaşandığı ve Müslümanların o devletlerde din hürriyetine sahip olmadığı bir dönemde yaşamış olsa da o, insan haklarının din farkı gözetmeksizin herkes için geçerli olduğunu söylemiştir. İmam-ı Azam'ın bunu ifade ederken kullandığı cümle İslam ilim tarihinde hep tekrarlanan bir deyim haline gelmiştir: "İsmet âdemiyettedir." Yani: "İnsan olarak yaratılan herkes temel insan haklarına sahiptir."

Bir başka örnek, İslam düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan İmam Gazali'dir (v. M 1111). Vefatının üzerinden asırlar geçmesine rağmen geride bıraktığı eserleriyle Müslümanları

³ Tirmizi Tefsir'ul Kuran 50; Müsned, 5/411

⁴ İbn Sa'd, II, 190

⁵ İslam Ansiklopedisi, 15. Cilt, 498-499

aydınlatmaya devam eden ve akademik çalışmalara konu olan Gazali, insanın Allah'ın (cc) yarattığı en değerli varlıklardan biri olduğunu ve bunun insana doğuştan gelen haklar kazandırdığını belirtir. Ona göre, her insanın eşit haklara sahip olması, Allah'ın (cc) adaletinin bir yansımasıdır. Gazali, adaletin toplumsal düzenin temeli olduğunu belirtir ve adaletin uygulanmadığı bir toplumda huzur ve refahın sağlanamayacağını, dolayısıyla adaletin korunmasının her Müslümanın görevi olduğunu ifade eder. Gazali'nin bu görüşlerini, özellikle *İhyâ-u Ulumiddin* ve *el-Mustasfa* gibi eserlerinde açıkça görmek mümkündür.

Batı dünyasında Averroes olarak tanınan Kurtuba doğumlu İbn Rüşd'ü (v. M 1198) de bir başka örnek olarak anabiliriz. O İslam dünyasının yetiştirdiği insan hakları ve eşitlik konularında kapsamlı analizler yapan en önemli filozof ve hukukçularından biridir. İbn Rüşd, hukukun temelini adalet olduğunu ve bu adaletin hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanlar için eşit uygulanması gerektiğini söyler. Ona göre, her birey kanunlar önünde eşittir ve bu eşitlik, toplumsal düzenin korunmasında hayati bir rol oynar. İbn Rüşd söz konusu görüşlerini *Fasl al-Maqaal* ve *Bidayetü'l-Müctehid* adlı eserlerinde detaylandırmıştır.

Hizmet hareketinin fikri alt yapısının oluşumunda eserlerinin çok önemli bir yeri olan Bediüzzaman Said Nursi'yi de bu örneklerle ilave etmeliyiz. O *Risale-i Nur* adlı eserlerinin neredeyse tamamında insanın evrendeki konumunu ve değerini derinlemesine ele almıştır. Mesela Onuncu Söz'de, insanın değerini ifade sadedinde "Cenab-ı Hak ve Mabud-u Bilhak insanı şu kâinat içinde rububiyet-i mutlakasına ve umum âlemlere rububiyet-i âmmesine karşı en ehemmiyetli bir abd ve hitâbât-ı Sübhâniyesine en mütefekkir bir muhatap" olarak yaratıldığını ifade eder.⁶ Bu yaklaşım, insanın sadece fiziksel varlığıyla değil, aynı zamanda düşünce ve tefekkür kabiliyetiyle de özel bir yere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bediüzzaman, insanın hürriyetinin ve temel haklarının korunmasının insanlık onurunun gereği olduğunu vurgulayarak, adalet ve eşitlik prensiplerinin İslam'ın özünde bulunduğunu belirtir.⁷

Bediüzzaman adalet ve eşitlik kavramlarını da eserlerinde kapsamlı bir biçimde ele almıştır. "Müsavat ise, fazilet ve şerefte değildir, hukuktur. Hukukta ise şah ve geda birdir." ifadesiyle, herkesin kanunlar önünde eşit olduğunu ve bu eşitliğin korunmasının toplumsal düzen için şart olduğunu belirtir⁸. Adaletin sarsıldığı toplumlarda zulüm ve baskının hâkim olacağını, bunun da insanlık onuruna aykırı olduğunu vurgulaması da önemli bir tespittir.⁹

Fethullah Gülen Hocaefendi de eserlerinde insan hakları ve saygı konularını geniş bir perspektifle ele almıştır. Hocaefendi, "İnsana saygı, yaratıcıya saygıdır" ¹⁰ ve "her bir insan potansiyel olarak, Cenâb-ı Hakk'ın onun adına yemin ettiği eşref-i mahlûk bir varlıktır"¹¹ diyerek, her insanın sadece insan olduğu için saygıyı hak ettiğini, bu saygının aynı zamanda Allah'a (cc) olan saygının bir ifadesi olduğunu dile getirir ve insan haklarının korunmasının da ilahi bir emir olduğunu belirtir.¹² Hocaefendi, sosyal adalet ve fırsat eşitliğinin de bu saygı ve eşitliğin doğal bir sonucu olduğunu, toplumun her kesiminin eşit hak ve imkânlarla sahip olması gerektiğini ısrarla savunur.¹³

1970'li yılların ikinci yarısında Manisa'da vaizlik yaptığı dönemde 24 hafta boyunca Cuma vaazlarında İslam'da Sosyal Adalet konusunu işleyen Hocaefendi, daha sonra Enginliği ile

⁶ Risale-i Nur. Onuncu Söz, 11. Hakikat, Sözler. S. 134

⁷ Risale-i Nur, Hutbe-i Şamiye, s. 40

⁸ Risale-i Nur Külliyyatı, Nursî, Said, Beyanât ve Tenvirler, s. 89)

⁹ Risale-i Nur, Yirmi İkinci Lem'a, Lem'alar, s. 174

¹⁰ Fethullah Gülen, Çağ ve Nesil, İnsana Saygı

¹¹ Fethullah Gülen, Cemre Beklentisi, Vesileperestlik Afeti ve Hakk'ın Hoşnutluğu

¹² Fethullah Gülen, İnsana Saygı, Çağ ve Nesil 1, s. 37; Kalp İbresi, s. 253

¹³ Fethullah Gülen, Konuma Saygı ve Vaad Ettikleri, Cemre Beklentisi, s. 58

Bizim Dünyamız adıyla kitaplaştırılan konuşmalarında, toplumda adaletin ve fırsat eşitliğinin öneminin yanında, sözü edilen adaletin sadece hukuk alanında değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik alanlarda da sağlanması gerektiğini vurgular. Ona göre, adalet ve eşitlik, toplumun her kesimine ve her bir ferdine hiçbir ayrımcılık gözetmeksizin aynı hak ve imkânların sunulmasını gerektirir. Bu bağlamda, Hocaefendi, fırsat eşitliğinin sağlanmasının, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için elzem olduğunu savunur.¹⁴

Şu cümle Hocaefendi'nin insan hakları ve adalet konusundaki görüşlerinin özeti gibidir: "İnsan denen bu yüce varlık, haklarına kat'iyen dokunulamaz, hürriyetlerine ilişilemez, her türlü tebcil ve takdiri aşkın, dünya kadar hususiyetleri olan müstesna bir varlıktır."¹⁵

Hocaefendi, "İnsana saygı, yaratıcıya saygıdır" diyerek, herkesin sadece insan olduğu için saygıyı hak ettiğini vurgular. Bu yaklaşım, her bireyin eşit haklara sahip olduğu anlayışının temelini oluşturur. Hocaefendi, insan haklarının korunmasını sadece hukuki bir gereklilik değil, aynı zamanda dinî bir sorumluluk olarak ele alır. Hizmet Hareketi de, bu anlayış doğrultusunda, herkesi onurlu ve eşit bireyler olarak kabul eder. Hocaefendi'nin şu sözleri bu bağlamda çok önemlidir: "Başkalarının hata işlemesi, zulmetmesi, işkence yapması sizin de aynı kötülükleri yapmanızı meşru kılmaz. Yaparsanız bunların hesabını Allah'a vermek zorunda kalırsınız."¹⁶

Fethullah Gülen Hocaefendi, sosyal adaletin sağlanmasının ve fırsat eşitliğinin önemine sıkça değinmiştir. Hizmet Hareketi, toplumsal düzenin sağlanması için bu ilkeleri hayata geçirmeye çalışır. Buna göre, fırsat eşitliği, her bireyin potansiyelini gerçekleştirmesi ve toplumda adaletin yerleşmesi için bir gerekliliktir.

Sonuç

İnsana ve temel insan haklarına saygı, İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde aksi istikametteki her türlü te'vil ve tefsire kapalı, net bir şekilde ifade edilmektedir. İslam âlimlerinin yorumları da bu beyanların herkes tarafından daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Dinin temel kaynakları, her insanın yaratılışı itibarıyla değerli olduğunu, insan haklarının korunmasının ve insana saygı gösterilmesinin ilahi bir emir olduğunu, adalet ve eşitliğin toplumun temelinde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Hizmet hareketinin bu değerleri benimsemesi ve uygulaması, İslam'ın evrensel insan hakları prensiplerine bağlılığını gösterir. Sosyal adalet ve fırsat eşitliği de bu değerlerin doğal bir sonucu olarak kabul edilmekte ve toplumun her kesimi için eşit hak ve imkânların sağlanması hedeflenmektedir. Böylece, insan onurunun korunması ve temel insan haklarına saygı hem dinî bir vecibe hem de toplumsal barışın ve huzurun temel şartı olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ Fethullah Gülen, İslam Ruhu, Kendi Dünyamıza Doğru, s. 106; Adalet, Kendi Dünyamıza Doğru, s. 229

¹⁵ Fethullah Gülen, Aşk Ahlakı, Yeşeren Düşünceler, s. 190

¹⁶ Fethullah Gülen, Mülayemet Size Emanet, Kırık Testi (kitaplaşmamış). <https://fgulen.com/tr/eserleri/kirik-testi/mulayemet-size-emanet>

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Rabbim meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dediği vakit, onlar: 'Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Seni tenzih etmekteyiz!' dediler. Allah: 'Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim' buyurdu. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Mûteakiben önce onları meleklere göstererek: 'İddianızda tutarlı iseniz haydi Bana bunların isimlerini bildirin bakalım!' dedi. 'Sübhansın ya Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan Sensin.' dediler." - Bakara Suresi, 2/30-32
2. Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır. - Maide Suresi 5/8
3. Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever. - Maide Suresi 5/42
4. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın! İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz." - Araf Suresi 7/29
5. Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor. - Nahl Suresi 16/90
6. Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır. - Hucurat Suresi 49/13

Hadis-i Şerifler

1. "Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, sınırsız merhamet sahibi Rahman'ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar." (Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1)
2. "Her hak sahibine hakkını ver." (Buhârî, Savm, 51; T2121 Tirmizî, Vesâyâ, 5)
3. "Karar verdiğiniz takdirde âdil olun." (Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsat, VI, 40-41)
4. "Sizden önceki insanlar şu yüzden helâk oldular: Onların ileri gelenlerinden biri hırsızlık yaptığında onu bırakırlar, güçsüz ve zayıf biri çaldığında ise onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin olsun ki, eğer Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun elini de keserdim." (Buhârî, Ehâdsü'l-enbiyâ, 54)
5. "Her kim Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak ister ve bunu elde ettikten sonra adaleti zulmüne baskın gelirse cennetlik olur. Zulmü adaletine baskın gelen kimse ise cehennemlik olur." buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2)

HUKUKA ve KANUNLARA SAYGI

Hizmet katılımcıları hukuka saygılıdır, hiç kimseyi hukukun üzerinde görmezler, faaliyetlerini her zaman insan izzetini koruma hassasiyeti, yaşadıkları ülke kanunları ve evrensel hukuk prensipleri çerçevesinde yaparlar. Kurdukları organizasyonları yaşadıkları ülkenin şeffaflık ve denetlenebilirlik normlarına uygun bir şekilde yürütürler.

Hukuka ve kanunlara saygı, İslam'ın temel öğretilerinden biridir. Bu ilke hem toplumsal hem bireysel yaşamın düzenlenmesi için büyük önem taşır. İslam dini adaletin ve hukukun üstünlüğünün korunmasını, insan haklarının ve onurunun güvence altına alınmasını emreder. Hizmet Hareketi'nin değerlerinden biri olan hukuka ve kanunlara saygı da bu İslami prensiplerin bir yansımasıdır.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'de hukukun üstünlüğü ve adaletin sağlanması hakkında birçok ayet vardır. Bu ayetler, Allah'ın (cc) emirlerine uygun bir yaşam sürdürmek için adaletin ve hukukun ne kadar önemli olduğunu vurgular. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."¹⁷ ayeti, emanetlerin ehline verilmesini ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesini emreder. Bu ayet, hukukun üstünlüğünün korunması gerektiğine dair güçlü bir mesaj içerir ve adaletin sağlanmasını Müslümanlara bir sorumluluk olarak yükler.

"Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şahitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şahitliğiniz isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun; çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın"¹⁸ ayeti ise, adaletin kişinin çıkarlarından, aile bağlarından veya diğer kişisel ilişkilerden bağımsız uygulanması gerektiğini bildirir.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Hadislerde de hukukun ve adaletin önemi sıkça vurgulanmıştır. Peygamber Efendimiz (sas), hukukun herkes için eşit şekilde uygulanması gerektiğini ve adaletin toplumun huzuru için vazgeçilmez olduğunu dile getirmiştir. İbn Mâce'de yer alan bir hadiste Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurur: "Allah'ın belirlediği hukuki müeyyideleri, size yakın olsun uzak olsun, herkese olduğu gibi uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın."¹⁹ Bu hadis, hukukun uygulanmasında tarafsız ve adil olunması gerektiğini vurgular. Hukuk karşısında herkesin eşit olduğunu belirten bu hadis, kişisel veya toplumsal baskıların hukukun işleyişini etkilememesi gerektiğini açıkça ifade eder.

¹⁷ Nisâ Suresi 4/58

¹⁸ Nisâ Süresi 4/135

¹⁹ İbni Mace, Hudud, 3

Peygamber Efendimizin doğup büyüdüğü toplumda insanlar arasında eşitlik söz konusu değildi. Herkese eşit ve adil bir şekilde davranılmıyor, insan olmak bunun için yeterli görülüyordu. Soy, kabile, ırk, dil, renk, zenginlik, asalet ve benzeri özellikler insanların toplumsal statülerini belirliyor, adalet mekanizması da buna göre işliyordu. Zenginle fakir, kadınla erkek, siyahla beyaz, hür ile köle, soylu ile kimsesiz, Arap olanla Arap olmayan aynı suçu işleseler bile farklı hukuki hükümlerle muamele görüyordu. Ancak İslam, Hz. Peygamber'in (sas) veda hutbesindeki şu beyanı ile cahiliye dönemi anlayışını toplumdan söküp atmıştır: "Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur."²⁰

Bir başka örnek de Peygamber Efendimizin insanların ahirette hesap vermek için korku ve endişe içinde bekledikleri, hiçbir gölgenin olmadığı o günde Allah'ın (cc) gölgesi altında gölgelenecek insanları saydığı hadis-i şeriftir.²¹ Bu hadiste yedi sınıf insandan bahsedilir, bunların en başında adaletle hükmeden idareci, yönetici gelir.

Son olarak Hudeybiye Anlaşması da bu çerçevede anılabilir. Peygamber Efendimizin Hudeybiye' de Mekkelilerle yaptığı antlaşmadaki beş maddeden biri şuydu: Mekke'li bir kimse Müslümanların yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir Müslüman kaçarak Mekke'ye sığınır ise iade edilmeyecekti. Anlaşmanın imzalanması sırasında ya da hemen sonrasında Ebu Cendel isimli bir genç İslam'ı kabul ederek Hudeybiye' ye gelmiş ve Müslümanlara sığınmıştı. Hz. Peygamber bu anlaşma şartına uyarak sahabenin şaşkın bakışları altında Ebu Cendel'i geri isteyen babası Süheyl b Amr'a teslim etmek zorunda kaldı. Medine'ye ulaşarak baskı ve işkenceden kurtulacağını düşünen Ebu Cendel, babasına geri verileceğini duyunca çok üzüldü. Peygamberi-miz, Ebû Cendel'i şu sözleriyle teselli etti: "Ebû Cendel! Bunlarla, aramızda yazılan barış yazısı tamamlandı. Biraz daha sabret, Allah'tan bunun sevabını bekle. Hiç şüphesiz, Yüce Allah senin için de, senin yanında bulunan zayıf ve kimsesiz Müslümanlar için de bir çıkış yolu ve bir genişlik yaratacaktır. Biz şu kavimle bir barış anlaşması yapmış, kendileri-ne Allah adına söz vermiş bulunuyoruz. Onlara verdiğimiz söze vefasızlık edemeyiz."²²

Bu bağlamda akla gelen ilk örnek Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) devlet başkanı seçildikten sonra halka yapmış olduğu konuşmadır. O konuşmada Hz. Ebu Bekir hukukun güçlü-zayıf, zengin-fakir ayırt etmeksizin herkese eşit bir şekilde uygulanacağını söyler ve bu konuda eksiklik görenlerin kendisini uyarmasını ister. Hz. Ebu Bekir şöyle seslenir: "Ey insanlar! Sizin en faziletliniz olmadığım halde, size halife olarak seçildim. Vazifemi doğru bir şekilde ifa edersem bana yardım edin. Hataya düşersem beni düzeltin. Doğruluk emanet, yalancılık hıyanettir. İçinizde zayıf olan hakkını alıncaya kadar, benim yanımda kuvvetlidir. İçinizde kuvvetli olan, ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır."²³

Bir başka örnek, Hz. Ömer'in (r.a) halifeliği döneminde yaşanan şu olaydır: Hz. Ömer (ra), Mescid-i Nebevi'yi genişletmek ister. Zira Medine'nin nüfusu artmış ve mescit cemaate yetmez hale gelmiştir. Mescidin etrafındaki evleri devlet adına, ücretlerini hazineden ödeyerek satın alır. Bir tek müminlerin anneleri ile Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın evi kalınca, Hz. Ömer, Hz. Abbas'tan evini satın alıp mescide katmak istediğini, biraz da ısrarcı bir şekilde söyler. Aralarında anlaşamayınca Hz. Übeyy b. Ka'b'ı hakem tayin ederler. Durumu inceleyen

²⁰ İbn Hanbel, Müsned, V/411

²¹ Buhârî, "Ezan", 36; "Zekât", 16; "Rikak", 24; Müslim, "Zekât", 30; Tirmizî, "Zühd", 53

²² Ahmed b. Hanbel, Müsned, 325

²³ İbni Hişam, Sire, 4/661

Hiz. Übeyy, Efendimiz' den naklettiği bir hadisle Hiz. Abbas'a hak verir. Hiz. Ömer bundan çok hoşnut olmasa da verilen hükme rıza gösterir. Amacı herkese devletin en üst kademesindeki yöneticinin de hukukun üzerinde olmadığını göstermek olan Hiz. Abbas maksadının hasıl olduğunu görünce kendi isteği ile evini devlete satar. Buna karşılık başka bir yerde ona bir ev yapılır.²⁴

İslam Âlimlerinin Görüşleri

Hukuk, adalet ve kanunların herkese eşit bir şekilde uygulanmasını konu edinen ayet tefsirleri ya da hadis şerhleri İslam âlimlerinin görüşleri olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda akla gelen ilk örneklerden biri İmam Mâverdî'dir (v. M 1058). O, *Edebüddin ve'd-Dünya* isimli eserinde, adaletin önemini anlatırken şunları söyler: "Adalet, Allah Teâlâ'nın mahlûkata koyduğu bir denge ve ölçüdür; hakka uygun bir terazidir. Bu ölçüye muhalefet edilmez, hükmü bozulmaz ve otoritesine karşı çıkılmaz. Adaletle iki şeyle yardım edilir: Kanaat ve verâ çokluğu ile (zararlı ve sakıncalı şeylerden azami derecede kaçınmakla). Adalet, dünya işlerinin temel ilkelerinden biri olduğuna göre, onunla düzen kurulur ve onsuz ıslah mümkün olmaz. Bu durumda adalet, insanın önce kendi nefsinde uygulaması, sonra başkalarına adaletle muamele etmesiyle gerçekleşir."²⁵

İmam Mâverdî, adaletin toplum üzerindeki tesirini şöyle tarif eder: "İnsanları birlik ve kaynaşmaya davet eder, itaate teşvik eder, yeryüzünü imar eder, malları artırır, nesli çoğaltır, yöneticilere güven sağlar. Hîre hükümdarı, Hazreti Ömer'i (r.a) bir ağacın altında uzanmış halde gördüğünde şöyle demiştir: 'Adalet ettin, güvende oldun ve uyudun!'" Adaletin zıddı olan zulüm için ise Mâverdî şu ifadeleri kullanır: "Yeryüzünün bozulmasına zulümden daha hızlı sebep olan bir şey yoktur. Çünkü zulüm, hiçbir sınırdan durmaz ve hiçbir hedefte son bulmaz. Fesadın bir kısmı durdurulmadıkça tamamen sona ermez."²⁶

İmam Gazali, adalet sıfatının kaybolması durumunda bundan fazlalık veya eksiklik (ifrat-tefrit) şeklinde iki tarafın doğmayacağını, sadece zıddı ve karşıtının doğacağını, bunun da "cevr/zulüm" olacağını ifade eder.²⁷

Öte yandan, büyük sosyolog ve düşünür İbn-i Haldun (v. M 1406), adaleti dinî bir görev olarak tanımlar ve şu değerlendirmeyi yapar: "Adalet, dini bir görev olup kazaya tâbi bir vazifedir ve kaza ve hüküm için gereken bir vasıttır."²⁸ Bu ifadeleriyle İbn-i Haldun adaletin hem dini bir görev olduğunu hem de devleti oluşturan önemli bir unsur olduğunu, devletin varlığını sürdürmesinin yürütme organının kanunlara tabi olmasıyla mümkün olacağını ifade eder.

Hukukun üstünlüğü, bir toplumun adalet, özgürlük ve eşitlik ilkeleri üzerine inşa edilmesi için vazgeçilmezdir. Bu kavram, bireylerin haklarının korunması, adaletin dağıtılmasında eşitlik sağlanması ve keyfi yönetimlerin önlenmesi için hayati öneme sahiptir. Bediüzzaman Said Nursî de eserlerinde adaletle çokça vurgu yapmış, Kur'an'ın ana konularını zikrederken, dört ana konudan birinin adalet ve ibadet olduğunu belirtmiştir.

Üstad Bediüzzaman, adaletin temininin hukukun üstünlüğüyle olacağını beyan etmiştir. Bu bağlamda "Meşrutiyetin sırrı, kuvvet kanundadır, şahıs hiçtir. İstibdadın esası, kuvvet şahısta

²⁴ İbn Sa'd, Tabakât, IV, 19-20

²⁵ Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, Edebüddin ve'd-Dünya Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2013, s. 226

²⁶ Mâverdî, Edebüddin ve'd-Dünya, s. 225

²⁷ Gazâlî, İhyâü Ulumiddîn, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, c. 3, s. 127.

²⁸ İbn-i Haldun, Mukaddime, Haz. Arslan Tekin, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 550.

olur, kanunu kendi keyfine tâbî edebilir, hak kuvvetin mağlûbu olur”.²⁹ Başka bir yerdeki ifadelerin hukuk karşısında herkesin eşit olduğunu, adaletin tecellisi için bu hükmün uygulanması gerektiğini şu cümlelerle dile getirir: “Müsavat ise, fazilet ve şerefte değildir, hukuktur. Hukukta ise şah ve gedâ birdir.”³⁰

İster fert isterse devlet tarafından, dikkat edilmesi gereken husus, adaletin tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır. Bu konuda Bediüzzaman, “Adaletin tevziinde adalet olmazsa zulüm görünür. Bir hatır için bin hatır kırılmaz. Şiddet ayrı, hamiyet ayrıdır. Bir hodpesend hakkı iltizam etse, çokları haksızlığa sevk eder, belki mecbur eder.”³¹ diyerek adaletin dağıtımında keyfiliğin ve haksızlığın önüne geçilmesi gerektiğini vurgular. Adalet, sadece bir karar mekanizması değil, toplumun huzur ve düzenini sağlayan temel bir unsur olmalıdır.

Üstad, hayatı boyunca birçok haksızlığa ve zulme maruz kalmış biri olarak adaletin insan ve toplum hayatındaki önemini en iyi kavrayan insanlardan biridir. Onun şu cümleleri, zulme, baskıya ve haksızlıklara karşı net tavrını göstermektedir: “Evet, ben neseben ve hayatça avam tabakasındam. Ve meşreben ve fikren, müsavat-ı hukuk mesleğini kabul edenlerdenim. Ve şefkaten ve İslâmiyetten gelen sırr-ı adaletle, burjuva denilen tabaka-i havassın istibdat ve tahakkümlerine karşı eskiden beri muhalefetle çalışanlardam. Onun için, bütün kuvvetimle adalet-i tâmmeye lehinde, zulüm ve tagallübün ve tahakküm ve istibdadın aleyhindeyim.”³²

Üstad, *Münazarat*’ta özgürlük ve adaletin birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu vurgular: “Belki hürriyet budur ki, adalet ve te’dip kanunundan başka, hiç kimse, kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes meşrû hareketlerinde şâhâne serbest olsun.”³³ Bu cümleler, bireylerin haklarının korunmasını ve hürriyetin keyfilikten arınmış bir adalet sistemiyle teminat altına alınmasını önermektedir. Hukukun üstün olduğu bir düzende, hiç kimse, bir başkasının hak ve özgürlüklerini keyfi biçimde ihlal edemez.

Görüldüğü üzere, Bediüzzaman Said Nursi’ye göre, hukukun üstünlüğü sadece bir ideal değil, toplumsal barış ve düzen için zorunlu bir prensiptir. Adaletin temini, bireylerin haklarının korunması ve yasaların adil bir şekilde uygulanması ile mümkün olur.

Fethullah Gülen Hocaefendi de eserlerinde hukuka saygının önemini vurgular ve bu değerini İslami öğretilerle nasıl iç içe olduğunu çeşitli açılardan ele alır. Ona göre, hukukun üstünlüğü hem bireysel hem de toplumsal huzurun sağlanmasında anahtar bir rol oynamaktadır.

Hocaefendi, hukuk devleti kavramının bir toplumun en önemli güvence mekanizmalarından biri olduğunu savunur. Ona göre, bir devlet hukukun üstünlüğünü herkes için sağladığı sürece güçlü ve güvenilir bir yapı olabilir. Hukuka saygı gösteren bir toplumun huzur ve refaha ulaşacağını vurgulayan Hocaefendi, bu değerini toplumsal barış için ne kadar önemli olduğunu dile getirir. “Eğer bugün bizler de melekleri imrendirecek bir huzur toplumuna ulaşmayı arzuluyorsak, hakka hürmet ve hukuka saygı anlayışını zihinlerimize kazıyıp kalplerimize nakşetmeliyiz”³⁴ sözleriyle, hukuka saygının toplumsal huzurun temel taşı olduğunu belirtir.

Hukukun korunmasının sadece bireysel bir sorumluluk değil, toplumsal bir zorunluluk olduğunu söyleyen Hocaefendi, hukukun dışına çıkmanın toplumsal düzeni tehlikeye atacağını ve büyük sorunlara yol açacağını ifade eder. “Bazı işleri hukuk dışı yollarla halletmeye kalkanlar,

²⁹ Münazarat, Sualler ve Cevaplar

³⁰ Risale-i Nur, Sözler, 28. Söz

³¹ Risale-i Nur, Münazarat, Sualler ve Cevaplar, Haşiye.

³² Risale-i Nur, Lem’alar, 22. Lem’a, s. 213-214.

³³ Risale-i Nur, Münazarat, Sadeleştirme ve Metin Açıklama Abdullah Aymaz, s. 53

³⁴ Fethullah Gülen, Kalp İbresi, Hakka Saygı ve Huzur Toplumu

başkalarını da hukuk dışı bir kısım oluşumlara sevk etmiş olurlar"³⁵ diyerek, hukuka aykırı davranışların kaosa yol açabileceğini belirtir.

Hocaefendi, hukuka saygının bireysel bir erdem olduğunu, ancak bu erdem topluma yayıldığında bütün toplumun ahlaki ve manevi seviyesinin yükseleceğini savunur. Ona göre, "İnsan, tükettiği nispette değil, ekonomik faaliyetlerini insanî faziletlerine basamak yaptığı; adalet, merhamet, hakkaniyet, başkalarının hukukuna saygı, hayırda yardımlaşma ve hatta başkalarını kendine tercih etme gibi erdemlerle bezendiği ölçüde insandır."³⁶

Son olarak Hocaefendi'nin baştan sona İslam ve adalet kavramlarını işlediği bir yazısında dile getirdiği şu değerlendirmeler adalet ve hukuka saygı konusunda toplum fertlerinin nasıl bir bakış açısına sahip olması gerektiğini ortaya koyar: "...bir milletin beka ve devamı için sadece dinî ve millî hislerin canlı olması yeterli değildir. Dinî hayatın ve millî heyecanın yanında adalet ve hakkaniyet duygusunun yürekten duyulup yaşanmasına da ihtiyaç vardır. Bu husus şimdiye kadar gelmiş-geçmiş milletlerin hayatında değişmeyen bir esas olduğu gibi bundan sonra da her gün biraz daha artan önemiyle hep devam edecektir."³⁷

Sonuç

Hukuka ve kanunlara saygı, İslam'ın temel değerlerinden biridir ve Hizmet Hareketi'nin en önemli prensiplerinden biri olarak kabul edilir. Konu hakkındaki Kur'an ayetlerinin, hadislerin, İslam âlimlerinin görüşlerinin gösterdiği üzere, bireysel ve toplumsal barışın sağlanmasında hukukun yerini dolduracak bir alternatif yoktur. Bir Müslüman için hukuka saygı, sadece toplumsal düzenin bir unsuru değil, aynı zamanda imanî bir gerekliliktir ve İslami değerlerin yaşanmasında merkezi bir rol oynar.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numunesi şahitler olun. Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâya en uygun hareket budur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." – Maide Suresi, 5/8
2. "...Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir insanı öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir insanı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur..." - Maide Suresi , 5/32
3. "Kendileriyle antlaşma yapmanızdan sonra, şartları hiçbir şey eksiltmeksizin tamamen yerine getiren ve sizin aleyhinizde hiçbir kimseye destek vermeyen müşriklere sözleşmenin müddeti tamamlanıncaya kadar antlaşma şartlarına riayet edin. Allah,

³⁵ Fethullah Gülen, Kırık Testi 5; İkinci Yağmurları, 2005, Nil Y.

³⁶ Fethullah Gülen, Enginliğiyle Bizim Dünyamız, Ekonomi Anlayışımız Orijinaldir

³⁷ Fethullah Gülen, Yeni Ümit Yazıları, Temmuz-Eylül-2004, Sayı-65, Adalet

Kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever." – Tevbe Suresi, 9/4

4. "Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." – Nahl Suresi, 16/90
5. "Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever." – Müntehine Suresi, 60/8

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

1. "Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, sınırsız merhamet sahibi Rahman'ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar." (Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1)
2. "Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur. (İbn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta', Akdiye, 31.)
3. "İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez." Buhari. Tevhid, 2)
4. "Cennetlikler üç gruptur. Bunlar: Âdil ve başarılı devlet başkanı, Yakınlarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli olan kişi, Ailesi kalabalık olduğu halde haram kazançtan sakınıp kimseden bir şey istemeyen adamdır." (Müslim, Cennet, 63)
5. "Bu Zilhicce ayınız, bu Mekke şehriniz, bu arefe gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır." (Buhari, İlim, 9)
6. "Kıyamet günü en şiddetli azap görececek kimseler, dünyada insanlara en çok işkence edenlerdir." (İbni Hanbel, 4/90)
7. "Siz bana aranızdaki anlaşmazlıklar sebebiyle davaya geliyorsunuz. Belki bazınız delilini diğerinden daha iyi ifade eder (Bu sebeple ben de onun lehine hükmedebilirim). Ben kirnin lehine (onun sözünü dikkate alarak) kardeşinin hakkından bir şey hükmetmiş isem, ona ancak ateşten bir parça kesmişimdir. Sakın o hükümle kestiğim bu parçayı almasın" (Buhari, Şehadat, 28)

BARIŞÇI ve MÜSPET HAREKET

Hizmet barışçı bir harekettir. Hizmet katılımcıları müspet ve yapıcı hareket yollarını tercih ederler, şiddet içeren yıkıcı eylemleri ve şiddeti siyasi bir araç olarak kullanmayı asla kabul etmezler.

Hizmet Hareketi, barışı ve toplumsal huzuru esas alan, insanlığa faydalı olmayı hedefleyen bir harekettir. Hareketin katılımcıları, insanlığın sorunlarının çözümüne yapıcı yollarla katkı sağlamayı amaçlar. Hizmet Hareketi, hangi amaçla olursa olsun, şiddet içeren eylemleri reddeder.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, birçok ayette Müslümanları barışa, huzura ve farklılıkları kabul ederek ahenk içinde birlikte yaşamaya teşvik eder. Bakara suresinde "Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır."³⁸ beyanı bu konudaki birçok ayetten sadece biridir. Bu ayet-i kerime Müslümanların toplum hayatında barışı esas almaları gerektiğini açıkça emreder.

Şûra suresindeki ayetler de bu konuda dikkat çekicidir. Mekke'de nazil olan Şûra suresindeki 39 ve 40'ıncı ayetler Müslümanların inanç hürriyetine sahip olmadıkları, atalarının dinlerini terk ettikleri için işkenceye, baskıya, zulme maruz bırakıldıkları, haklarını koruyacak bir devlet düzeni içinde yaşamadıkları bir zaman ve zeminde inmesi bakımından önemlidir. Bu ayetler hem hak ve adaletin sağlanması noktasında zihinsel bir dönüşüme işaret eder hem de Müslümanları gelecekte kuracakları sisteme hazırlama mahiyeti taşır. Çünkü haksız yere saldırıya uğramış ve zulme maruz kalmış kişiler intikam duygusuyla hareket edebilir. Ama Kur'an'ın bu konudaki tavsiyesi yapılan bu haksızlıkları bağışlamak, sulh ve sükûndan yana tavır almak ve birlikte yaşamaya odaklanmaktır.

Söz konusu ayetler bunu şöyle ifade eder: "Onlar zulme uğradıklarında yardımlaşıp haklarını alırlar. Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez."³⁹

Mümtehin sûresinde ise Müslümanların farklı inançlara sahip topluluklarla barışçı ilişkiler kurmaları ve her zaman adaleti gözetmeleri gerektiği belirtilir: "Allah, sizinle din konusunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz. Şüphesiz ki Allah, adaletle davrananları sever."⁴⁰

Zikredilen ayetler barış, adalet ve sabır yoluyla toplumsal huzurun korunmasının Kur'an-ı Kerim'deki önemini gözler önüne sermektedir. Kur'an-ı Kerim'in beyanları Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarında bu ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalarak her durumda adaleti, barışı ve iyiliği rehber edinmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

³⁸ Bakara Suresi, 2/208

³⁹ Şûra Suresi, 26/39,40

⁴⁰ Mümtehin Suresi, 60/8

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Peygamber Efendimiz (sas) kendisi hayatında güvenilirliği ile meşhur olup El-Emin olarak anılmış, müminlerin de toplumda güvenilir, yani herkesin kendilerinden emin olduğu kişiler olarak yaşamalarını öğütlemiştir.

"Müslüman, insanların elinden ve dilinden emin oldukları kimsedir. Mümin de insanların canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."⁴¹ Hadis-i şerifi her Müslümanın hayatında barış ve müspet hareketin, yani kimseye zarar vermemeyi esas olması gerektiğinin altını çizer.

Hizmet Hareketi gönüllülerinin dünyanın dört bir yanında şiddet karşıtı duruşlarında, güvenilir insan olma çabalarında, gönüllü barış elçileri olarak çalışmalarında Hz. Peygamberin (sas) bu tavsiyesinin önemi büyüktür.

Konu ile alakalı bir başka hadis-i şerif şöyledir: "Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun."⁴² Bu hadis, insanlara barış, sevgi ve kardeşlik içinde yaşamalarını, her türlü düşmanlık ve kıskançlıktan uzak durmalarını ve birbirlerine kin duy mamalarını emreder.

Peygamberimiz (sas), günümüzde "Altın Kural" olarak bilinen ve toplumsal barışın temelini oluşturan ilkeyi, asırlar önce şu şekilde ifade etmiştir: "Kim cehennemden uzaklaşıp cennete girmek isterse, Allah'a ve âhirete inanır bir hâlde iken vefat etsin ve insanların kendisine nasıl davranmasını istiyorsa, o da insanlara öyle davransın."⁴³ Takdir edileceği gibi bu beyan aslında tek başına toplumsal barış ve huzurun sağlanması ve sürdürülmesinde, insanların birbirlerine karşı adaletli ve iyi niyetli davranmaları ile mümkün olabileceğini göstermektedir.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İslam tarihinde barış, adalet ve birlikte yaşama, âlimlerin üzerinde hassasiyetle durduğu konular arasında yer almıştır. Hz. Ali'nin Mısır valisi Malik b. Eşter en-Nehai'ye yazdığı mektupta geçen şu ifadeler, bu anlayışı özetler niteliktedir: "İnsanlar ya dinde kardeşin ya da yaratılıştaki eşitindir. Hatalarını bağışla ve onlara şefkatle yaklaş."⁴⁴

Tabîînin önde gelenlerinden Hasan el-Basri Hazretleri (v. M 728), "Zamanında öyle topluluklarla beraber oldum ki, insanlar içinde en fazla iyiliği emreden ve en fazla iyilik yapan onlardı. Yine insanlar içinde en fazla kötülükten sakındıran ve ondan en çok uzak duran onlardı. Ancak şimdi öyle bir topluluk içinde yaşıyoruz ki, insanlar içinde en fazla kendileri iyiliği emrediyorlar; ancak iyilikten en uzak duran yine kendileridir. İnsanları kötülükten en fazla onlar sakındırıyorlar; ancak en fazla kötülüğü yine onlar yapıyorlar. Bunlarla nasıl yaşanır ki!"⁴⁵ sözleriyle insanların sözleriyle davranışlarının tutarlı olduğu, birbirleriyle geçimlerinde özverili davrandıkları, iyilik yaptıkları dönemlerin yaşanması dönemler olduğunu dile getirmektedir.

İmam Gazâlî (v. M 1111), insanlarla güzel geçinmenin, sulh ve selamet üzere bir hayat sürmenin İslam ahlâkının temel esaslarından olduğunu belirterek şu tavsiyelerde bulunur: "İnsanlarla güzel geçinmek istersen ister dostun, ister düşmanın olsun, hepsini güler yüzle

⁴¹ Tirmizî, İmân, 12

⁴² Buhari, Edeb, 62

⁴³ Müslim, İmâre, 46

⁴⁴ Nehcu'l-Belaga, 53. Mektup

⁴⁵ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsbehani, Hilyetü'l-Evliya. Tercüme: Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız ve Zekeriya Yıldız, Ocak Yayınları, İstanbul, 2015, 1/591

karşıla. Herkese karşı zillete düşmeyen bir tevazu ve kibre varmayan vakar içinde bulun. Her şeyde ifrat mezmum olduğu için daima orta yolu tercih et.”⁴⁶ İslami açıdan insanlarla iyi geçinmenin ve güzel ahlakın önemini vurgulayan İmam Gazâlî, başka bir yerde de şu tavsiyelere yer verir: “İnsanlarla güzel geçinmek ve onlara iyi muamelede bulunmak; alçak gönüllü olmak, elinden geldiği kadar herkese iyilik etmek, yemek yedirmek, selam vermek, kötü insan da olsa Müslüman bir hastayı ziyaret etmek, Müslüman cenazesine katılmak, Müslim ve gayrimüslim komşularla iyi geçinmek, yaşlı Müslümanlara saygı göstermek, davete icabet etmek, davet sahibine dua etmek, bağışlamak, arabuluculuk yapmak, cömertlik, kerem ve semahat göstermek, selam vermeye önce başlamak, hiddetini yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak ve İslam’ın haram ettiği şeylerden kaçınmak iyi ahlâktandır. Ayrıca gıybet, yalan, cimrilik, eziyet, iftira, hıyanet, söz gezdirmek, akraba ile ilişkiyi kesmek, kötü ahlak, kibir, kendini beğenmek, insanlara karşı sert davranmak, fazla övmek, kusur araştırmak, kin, kıskançlık, düşmanlık ve zulüm gibi kötü hallerden sakınmak da Müslüman ahlakının gereğidir.”⁴⁷

Barış ve huzur ortamının sevgiyle mümkün olduğunu söyleyen Mevlâna (v. M 1273), kalpteki sevgi olmadıkça hoşgörünün de olamayacağını ifade eder. Kalbi olumsuz duygulardan arındırma hakkında şunları söyler: “Kin ve nefret duyguları kalpleri karartır. Barış dalgaları kalplerden kinleri atar, savaş dalgaları ise sevgileri altüst eder.”⁴⁸ İnsanı hayata bağlayan ve yaratıcısına ulaştıran bir yol olarak sevgiyi gören Mevlâna, bütün insanlara şefkat ve muhabbetle yaklaşmış, sevginin her türlü derde deva olan bir ilaç olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Sevgiden acılar tatlılaşır, sevgiyle bakır altın olur.

Sevgiden bulanıklıklar durulur, sevgiyle dertler şifa bulur.

Sevgiden ölü bile dirilir, sevgiyle padişah köle olur.

Sevgiden zindan gül bahçesi olur, sevgiyle karanlık evler aydınlanır.

Sevgiden nâr nur olur, sevgiyle demir mum gibi erir.

Sevgiden hastalık şifa bulur, sevgiyle kahr rahmet olur.”⁴⁹

Anadolu insanı üzerinde büyük tesiri bulunan Yunus Emre’nin “Dövene elsiz gerek / Sövene dilsiz gerek / Derviş gönülsüz gerek” dizeleri müspet hareketin kişisel hayatta uygulanmasıyla ilgili olarak anılabilir.

Şiddetten uzak durma ve yapıcı hareket etme, yakın dönem İslam âlimleri arasında Bediüzzaman Said Nursi’nin öne çıkan özelliklerindendir. Kendi ifadesiyle: “Bütün ömrüm harp meydanlarında, esaret zindanlarında, memleket mahkemelerinde, memleket hapishanelerinde geçti. Çekmediğim cefa, görmediğim eza kalmadı. Divan-ı harplerde bir cânî gibi muamele gördüm; bir serseri gibi memleket memleket sürgüne yollandım. Memleket zindanlarında aylarca ihtilattan menedildim. Defalarca zehirlendim. Türlü türlü hakaretlere maruz kaldım. Zaman oldu ki, hayattan bin defa ziyade ölümü tercih ettim. Eğer dinim intihardan beni men etmeseydi, belki bugün Said topraklar altında çürümüş gitmişti.”⁵⁰

Bediüzzaman’ın kalbinin genişliğini ve hoşgörüsünü gösteren şu sözleri ise adeta bir ders niteliğindedir: “Yirmi sekiz sene çektiğim ezâ ve cefâlar, maruz kaldığım işkenceler ve katlandığım musîbetler hep helal olsun. Bana zulmedenlere, beni kasaba kasaba

⁴⁶ İmam Gazâlî, İhya-u Ulumiddin. Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, ty., 2/472.

⁴⁷ İhya-u Ulumiddin, 2/875

⁴⁸ Mevlâna Celaleddin Rumi, Mesnevi, I/2758

⁴⁹ Mevlâna Celaleddin Rumi, Mesnevi, Cilt II s. 1529-1537

⁵⁰ Risale-i Nur, Tarihçe-i Hayat

dolaştıranlara, hakaret edenlere, türlü türlü ithamlarla mahkum etmek isteyenlere, zindanlarda bana yer hazırlayanlara, hepsine hakkımı helâl ettim." ⁵¹

Bediüzzaman o dönemin şartları içinde başta kendisi olmak üzere, dinini yaşamaya çalışanların maruz kaldığı baskıya ve zulme karşı idareye başkaldırma düşüncesine sahip aşiret liderlerini teskin etmiş ve onları müspet hareket etmeye yönlendirmiştir. Onun şu veciz beyanı bu duruşunu en güzel şekilde özetlemektedir: "Biz müspet hareket etmeye mecburuz. Elimizde Nur var, siyaset topuzu yok. Yüz elimiz de olsa, ancak Nura kâfi gelir." ⁵²

Üstad Bediüzzaman'ın sevgi ve hoşgörünün önemine dair şu ifadeleri de oldukça manidardır: "Muhabbete en lâyük şey muhabbettir ve husûmete en lâyük sıfat husûmettir." ⁵³

Fethullah Gülen Hocaefendi ise barışçı ve müspet hareketin İslam'ın özünü yansıttığını belirterek Hizmet Hareketi'nin hedefini şu şekilde belirler: "Hâlbuki bütün bu gayret ve çabalarla eldeki imkânların santimi zayi edilmeksizin, merhamet çağrıları yapılmalı, insanlar arasında uzlaşa temin edilmeli, kardeşlik ve barış köprüleri kurulmaya çalışılmalı; hâsılı doğru bildiğimiz değer ve güzellikler, niyet safveti ve gönül duruluğu içinde, insanlığa sunulmalıdır; sunulmalı ve bütün bu ameller yapılırken de kalb ibresi hep Cenâb-ı Hakk'ın hoşnutluğunu göstermelidir." ⁵⁴

Hocaefendi'nin müspet hareket konusunda bir diğer önemli vurgusu, müminlerin kendi inanç sistemlerini ve değerlerini yüceltirken başka inançlara ve o inançlara bağlı kişilere karşı yıkıcı tavırlar alınmaması gerektiğidir. Ona göre şiddet ve nefret söylemleri ve eylemleri Müslümanların ne kalplerinde ne de hayatlarında yer almalıdır. Gerçek bir mümin, kendi mesleğinin ve hizmet metodunun muhabbeti ile yaşamalı, farklılıkları zenginlik kabul etmelidir. Hocaefendi'nin bunu ifade ederken kullandığı "herkesi kendi konumunda kabul etme", "herkesin gönlünüzde oturacağı bir sandalyesi olması," gibi cümleler bütün Hizmet gönüllülerinin bildiği bir yol haritasıdır. Ayrıca Hocaefendi "Müspet hareket, insanın, 'Benim yolum, hizmet metodum güzeldir' duygu ve düşüncesiyle mesleğinin muhabbetiyle yaşaması ve asla gönlünde başkalarına adavete yer vermemesidir." ⁵⁵ ifadeleriyle bir insanda müspet hareketin nasıl tezahür edeceğini belirtmektedir.

Bir röportajda Fethullah Gülen Hocaefendi, insanın kendisine verilen iradeyi dünyada barış ve huzurun temini için kullanması gerektiğini şöyle ifade eder: "Bu irade ve onun tabîî neticesi olan bir kısım sorumluluklar bize, varlığımızı bütün varlıkla hemâhenk hale getirmek ve böylece insanî terakki ve kemalâtı gerçekleştirmek için verilmiştir. Allah, zulmü ve fitneyi asla istemez. O, barış içinde ve adalet ölçülerine göre yaşamamızı diler. Dolayısıyla, Allah'a inanan ve O'na ibadet edenlerden beklenen, dünyada barış, kardeşlik ve adaleti sağlama istikametinde çalışmaktır." ⁵⁶

Sonuç

Hizmet Hareketi'nin barışçı ve müsbet hareket ilkeleri hem İslam'ın evrensel değerleriyle hem de İslam âlimlerinin görüşleriyle uyum içindedir. Bu anlayış, Hizmet Hareketi'nin yalnızca

⁵¹ Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası II, s. 317

⁵² Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası, s. 455

⁵³ Risale-i Nur, Hutbe-i Şamiye, 4. Kelime

⁵⁴ Fethullah Gülen, Cemre Beklentisi, s. 81

⁵⁵ Fethullah Gülen, Kendi İklimimiz

⁵⁶ Fethullah Gülen, Kenya Daily Nation Röportajı. <https://fgulen.com/tr/basindan-tr/fethullah-gulenle-gazete-roportajlari/kenya-daily-nationda-hezron-mugambiyle/Kenya-Daily-Nation-Gelecekten-Umutluyum>

şiddetten uzak durmasını değil, aynı zamanda sevgi ve hoşgörü temelli bir yaklaşımı benimsemesini de sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde barış ve müspet hareketin yüceltilmesi, bu tutumun İslam ahlâkının ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterir. Din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün insanlığı kucaklayan bu duruş, Hizmet gönüllülerinin İslam'ın temel ilkelerine bağlı kalarak hareket ettiklerini, evrensel bir barış vizyonu sunduklarını ve bu değerleri modern dünyada yaşatma çabasında olduklarını ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

- 1- "Kim iyi bir işte aracılık ederse, ona ondan bir pay vardır; kim de kötü bir işte aracılık ederse, ona da ondan bir pay vardır. Allah her şeyin karşılığını verendir." – Nisâ Suresi, 4/85
- 2- Her şeye rağmen o düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güvenip dayan. Hiç şüphesiz Allah hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir." – Enfal Suresi, 7/61
- 3- "Onlar zulme uğradıklarında yardımlaşıp haklarını alırlar. Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez." -Şura Suresi, 26/39-40

Hadis-i Şerifler

1. "Ashabım! Dikkat ediniz, Cahiliyeden kalma bütün âdetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan dâvâları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvâsı, Abdülmuttalib'in torunu İyas bin Rabia'nın kan davasıdır." Veda Hutbesi
2. "Mümin kendisiyle güzel geçinilen kimsedir. İnsanlarla güzel geçinmeyen ve kendisiyle güzel geçinilemeyen kimsede hayır yoktur." (İbn Hanbel, II, 400).
3. "Allah için size sığınan kimseye sığınak olun. Allah için isteyen kimseye verin. Sizi davet edenin davetine icabet edin, size bir iyilik yapanın karşılığını verin. Eğer onun karşılığını verecek bir şey bulamazsanız -karşılığa bulduğunuza kanaat getirinceye kadar- ona dua edin." (Ebû Dâvûd, Zekât, 38).
4. "Düşmanla karşılaşmayı dilemeyin. Allah'tan barış ve afiyet isteyin." buyurmuştur. (Buhârî, Temennî, 8)

KADINLARIN TOPLUMSAL ROLÜNÜN GÜÇLENDİRİLMESİ

Hizmet katılımcıları kadınlara eşit fırsatlar tanınmasını, onların ayrımcılığa maruz kalmadan toplum hayatının bütün alanlarında rol almasını hedef olarak benimser ve faaliyetleriyle desteklerler.

Kadınların toplumsal rollerinin güçlendirilmesi, İslam'ın özüne uygun bir ilke olarak Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te açıkça ifade edilmiştir. Risale-i Nur bu anlayışı derinleştirirken, Fethullah Gülen Hocaefendi eserleri ve söylemleriyle bu ilkeyi modern bağlamda güncelleyerek somut öneriler sunmuştur. Kadınların toplumsal hayatta ayrımcılığa uğramadan, eşit bir şekilde yer alması İslam'ın evrensel adalet anlayışıyla da birebir örtüşmektedir. Hizmet Hareketi bu anlayışı pratiğe dönüştürme çabasını sürdürmektedir.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an ayetleri kadın ve erkeğin yaratılış itibarıyla eşit olduğunu açıkça beyan eder: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının."⁵⁷ Yine Kur'an "her şeyden çift çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız"⁵⁸ buyurmuş ve bununla Hz. Âdem ile Havva'nın da çift olarak yaratıldıklarını bildirmiştir.

İslam dininin en çok önemseydiği hususların başında insanın Allah ile olan ilişkisi yer alır. Bu bağlamda Kur'an insana çeşitli sorumluluklar yüklemiş ve kadın-erkek arasında ayrım yapmamış, her iki cinsi de eşit olarak muhatap almıştır. Bu açıdan namaz, oruç, hac, zekat ve diğer ibadetlerde kadın ve erkek için tam anlamıyla bir denklik söz konusudur. Şu ayet bunun delillerinden biridir: "Allah'a teslim olan erkekler ve teslim olan kadınlar, İslâm dinine iman eden erkekler ve iman eden kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, dürüst erkekler ve dürüst kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, hayır yolunda infak eden erkekler ve infak eden kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."⁵⁹ Bu ayet sadece dini mükellefiyetlerde değil ahlaki ve toplumsal sorumluluklarda da kadın ve erkeğin eşit olduğunu gösterir.

Ayrıca Kur'an'da "Nisa", "Nur" ve "Tahrim" sureleri başta olmak üzere birçok yerde kadınların birebir muhatap olduğu, hayatın doğal akışı içinde karşılaşılan durumlar detaylı bir şekilde ele alınır. Mesela âdet halleri, nikâhsız cinsel birliktelik, iffet, nişanlılık, mehir, evlilik, ailevi geçimsizlikler ve hakeme müracaat, emzirme, boşama ve boşanma hakkı, çocukların velayeti, nafaka, çiftlerin birbirlerini zina ile suçlamaları durumunda li'an adı verilen yeminleşme usulü, kadının mirası bırakanla akrabalık ilişkisine göre mirastan alacağı oranlar, kadının şahitliği, ticari hayattaki ehliyeti gibi konuların hepsi Kur'an'da açıklanır. Bu bahsedilen konuların hepsi

⁵⁷ Nisa Suresi, 4/1

⁵⁸ Zariyat Suresi, 51/49

⁵⁹ Ahzab Suresi, 33/35

eşitlik ve sorumluluk çerçevesinde ele alınır. Kadınların ceza hukuku kapsamında cezai ehliyeteye sahip olduğuna, medeni ve siyasi haklar konusunda ise erkeklerle aynı kapsamda bulunduğu dair ayetler de vardır.

Efendimiz döneminde yaşanan bir hadise ve devamında inen Kur'an ayetleri eşit haklar ve sorumluluklar konusunda çarpıcı bir örnek olmuştur. Cahiliye döneminde eşlerin tekrar birleşmelerine imkân vermeyecek biçimde ayrılımları sonucunu doğuran fakat tam boşanma gerçekleşmediği için de kadına başkasıyla evlenme imkanı vermeyen 'zihâr' uygulaması vardı. Ensar'dan Evs b. Sâmit bir sebeple kızıp hanımı Havle bint Sa'lebe'yi zihâr ile boşamıştı. Bu durumu kabullenmeyen Havle Hz. Peygamber'e (sas) gelerek gençliğini kocası ve çocukları uğruna tükettiğini, yaşlanınca da kocasının kendisine zihâr yaptığını anlattı ve buna çare bulunmasını istedi. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: "Kocası hakkında sana başvurup hakkını arayan ve halini Allah'a arz eden o kadının sözlerini elbette Allah işitti. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir."⁶⁰ Devam eden ayetlerde gelen hükümle Allah (c.c.) zihâr uygulamasını yasaklayarak kadınların bu uygulamadan kaynaklanan mağduriyetlerine son vermiştir. Bu olayı konu alan sureye 'hakkını aramak için mücadele eden kadın' manasına gelen 'mücadile' ismi verilmiştir.

Kur'an İslam öncesi Arap geleneğine göre hiçbir şekilde miras hakkı olmayan kadın ve çocukların durumunu erken dönem Mekki surelerin birinde eleştirmiş, Medine döneminde ise bu haksızlığın telafisi adına tedrici olarak yeni bir miras sistemi getirmiştir. Bakara suresinde öldüğünde arkasından mal mülk bırakacak olanın ölmeden önce anne baba ve yakın akrabalarına zorunlu olarak vasiyette bulunmasını emretmiştir.⁶¹ Esasen vasiyet, vasiyet bırakanın hür iradesiyle yaptığı ölüme bağlı bir tasarruftur. Vasiyet ayetine dikkat edilecek olursa burada vasiyetin farz kılınmış olduğu görülecektir. Şu halde vasiyetin aslında teknik anlamda miras bırakanın iradesine bırakılmadığı, vasiyet adı altında mirasçı nasbı yani mirasçı tayini olduğu aşıkardır. Şu halde Kur'an önce kadın ve çocuk isimlerini zikretmeden, onları zorunlu vasiyet yoluyla mirasçı tayin etmiştir. Müslümanların vasiyet emrini tam yerine getirememeleri söz konusu olunca da Uhud şehitlerinin geride bıraktıkları aile fertleri sadedinde Nisa suresinde; anne baba, kız ve erkek çocuklar ile eşlerin miras paylarını tasrih ederek miras sistemindeki haksızlığı kadın ve çocuk lehine değiştirmiştir.⁶²

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Peygamber Efendimiz (sas) Kur'an ayetlerini tebliğ etmenin ötesinde onları bizzat hayatına taşıyan ve böylece Müslümanlara örnek olan bir rehberdir. Bu sebeple ona "yaşayan Kur'an" denilmiştir. Kadınların toplumsal hayattaki rolü perspektifinden Peygamber Efendimizin (sas) hayatına bakıldığında bu net bir şekilde görülür. O da tıpkı ayet-i kerimelerde olduğu gibi kadınların erkeklerle ontolojik bağlamda eşit, ferdi ve toplumsal alanlarda benzeri sorumluluklara sahip olduğunu hem söz hem de uygulamalarıyla bize göstermiştir.

Yukarıda bahsedilen Kur'an'ın devrim mahiyetindeki emirlerine rağmen, bazılarının hala mal varlıklarını ölmeden önce en büyük erkek evlada vasiyet etme teşebbüsleri karşısında

⁶⁰ Mücadile Suresi 58:1

⁶¹ Bakara Suresi 2:180

⁶² Nisa Suresi 4:11,12, 176

Efendimiz “mirasta saklı payı olanlar lehine vasiyet yapılamaz” buyurarak, kadın ve çocuklara düşecek sabit saklı payları güvence altına almıştır.⁶³

Mesela, Allah Resulü’ne ait şu iki beyan bu konuyla alakalı açıklayıcı örneklerdendir: “...Sizin en hayırlınız, kadınlarına karşı en iyi davrananınızdır” ve “Dikkat edin! Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakkı vardır.”⁶⁴ Bu beyanlar kadının ikinci sınıf insan kabul edildiği, mirastan pay alması şöyle dursun, mirasa konu olan mal gibi değerlendirildiği bir dönemde aslında devrim niteliğindedir. Peygamber Efendimizin bu ve benzeri beyanları ile zihinlerde gerçekleştirmiş olduğu değişim zamanla toplumsal dönüşümün ana faktörü olmuştur.

Hz. Peygamber (sas) veda haccında yaptığı konuşmada da kapsayıcı ifadelerle konuyla alakalı tembihlerde bulunmuştur. Mesela şöyle buyurur: "Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helâl kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır."⁶⁵

Allah Resulü (sas) toplumda kadınların konumunun güçlenmesi ve erkeklerle eşit statüye sahip olması istikametinde sözünü ettiğimiz zihni dönüşümü gerçekleştirirken, teşvik edici beyanlarından bir diğeri şudur: “Verdiğiniz hediyelerde dahi çocuklarınıza eşit muamelede bulununuz! Şayet ben çocuklar arasında birini diğerine tercih etmek durumunda kalsaydım, kız çocuklarını tercih ederdim.”⁶⁶ Evlatların hediyeler konusunda eşitlenmesine dair bu hadis zayıf kaynaklarla rivayet edilse de birçok sahih hadis bu hakikati desteklemektedir.

Bu hadisi günümüz terminolojisi ile ifade edecek olursak, pozitif ayrımcılık diye adlandırabiliriz. Kaldı ki bu noktada kadınların lehine bazı istisnalar da vardır ve bunların hepsi pozitif ayrımcılığın örneği olarak sunulabilir: Âdet dönemlerinde kadınların namaz kılma zorunluluğunun olmaması, Cuma namazı kılmayı onların inisiyatiflerine bırakması, mehir almaları, boşanma gerçekleştiğinde hâkimin takdir yetkisine bağlı olarak nafaka hakkının bulunması gibi... Bütün bunlar kadının sosyal hayatta güçlenmesi için atılan somut adımlardır.

Hz. Şifa binti Abdullah, Hz. Ömer’in de kabilesi olan Adiy kabilesinden, okuma-yazma bilen az sayıda kadından biriydi. Ayrıca karıncalarla tedavi usulü gibi bazı tıbbi konularda uzman olduğu güvenilir kaynaklarda geçmektedir. Efendimiz (sas) de bu aydın kadından Hz. Hafsa’ya okuma yazma öğretmesini, ardından tıbbi bilgisini de Hz. Hafsa’yla paylaşmasını istemiştir.⁶⁷ Okuma-yazmaya vâkıf olması, emanette emin ve Efendimizin hanımı olması açısından Hz. Ömer’in şehadeti sonrasında Zeyd Bin Sabit başkanlığında yazılmış olan tek Kur’an nüshası Hz. Hafsa’ya emanet edilmişti.⁶⁸ O dönemde sahabe hanımlarından ev dışında da çalışarak geçimini sağlayan hanımlar da vardı.

Başta Hz. Ayşe olmak üzere kadın sahabiler tarafından 2500’den fazla hadis rivayet edilmiştir. Ehl-i sünnet akidesinde hadislerin Kur’an’dan sonraki en önemli kaynak olduğunu göz önüne aldığımızda kadınların İslami geleneğin oluşumunda ne kadar önemli bir rol oynadıkları açıktır.

⁶³ Ebu Davud Vasaya 6, Ahmed b Hanbel 1/164

⁶⁴ Tirmizî, Radâ, 11

⁶⁵ Buhârî, Hacc, 132

⁶⁶ Beyhaki, Hadis:12000

⁶⁷ İmam Ahmed, Müsned, Hadis: 27095

⁶⁸ Buhari, Fezailu'l Kur'an, 3

İslam Âlimlerinin Görüşleri

8. yüzyılda Kufe’de yaşamış olan İmam-ı Azam (v. M 767) verdiği hükümlerde temel insan hakları ve özgürlükleri ön plana çıkarmış, devrin hâkim anlayışına rağmen din, dil, ırk, cins, kabile, meslek gibi insanları kategorize eden bakışa karşı çıkmış bir âlimdir. İmam Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf (v. M 798) pozitif ayrımcılık hadisinden yola çıkarak, kız ve erkek çocuklarına verilen hediyelerde eşit paylar almasını savunmuşlardır.⁶⁹

10. yüzyılda Buhara’da yaşamış olan İmam Maturidi (v. M 944), kadının nikah akdinde baba, dede, amca gibi erkek olan velilerinin izin vermelerinin şart olmadığını delillendirirken, kadınların da aynı erkekler gibi hukuki işlem yapma hak ve özgürlüklerinin olduğunu, yaptıkları alışveriş ve mallarındaki tasarruflarda bir erkeğin velayetine ihtiyaç duymadıklarını söylemiştir. İmam Maturidi, elden ayaktan kesilmiş ve ailenin mahremi olan bir erkeğin de nafakasının diğer sağlıklı erkeklerle düştüğünü ifade ederek, buradaki cinsiyetin biyolojik cinsiyetten çok sosyal manadaki cinsiyet olduğuna dair imada bulunmuştur.⁷⁰

Endülüs’ün büyük âlimi İbn Hazm (v. M 1064), erkeklerin kadınların malları hakkında tasarruf yetkisi olduğunu iddia eden cinsiyetçi görüşün Allah’a karşı atılmış bir iftira olduğunu belirtir. Kadının kendi malında istediği gibi tasarruf edebileceğini ifade eder.⁷¹

Bediüzzaman Hazretleri de Risale-i Nur’da kadının toplumdaki yeriyle ilgili önemli tespitler yapar. Kadının toplumsal hayattaki konumunu değerlendirirken özellikle onun iffet, şefkat ve annelik gibi değerlerini ön plana çıkarır. Kadının şefkatinin hem aile içindeki hem de toplumdaki etkisini vurgular ve onu toplumu inşa eden temel unsurlardan biri olarak görür: “Evet, insanın en birinci üstadı ve tesirli muallimi, onun validesidir. Bu münasebetle, ben kendi şahsımda katî ve daima hissettiğim bu mânâyı beyan ediyorum: “Ben bu seksen sene ömrümde, seksen bin zatlardan ders aldığım halde, kasem ediyorum ki, en esaslı ve sarsılmaz ve her vakit bana dersini tazeler gibi, merhum validemden aldığım telkinat ve mânevî derslerdir ki, o dersler fitratımda, adeta maddî vücudumda çekirdekler hükmünde yerleşmiş.”⁷²

Bediüzzaman’a göre kadının ilim ve marifetle donanması, aldığı eğitimle ailesini ve çevresini bilinçlendirmesi hayati öneme sahiptir. Sosyal hayatta aslında İslam’ın kadını eve hapsetmediğini, onun vazifesinin çocuk bakımı ve ev işlerini yapmakla sınırlı olmadığını, İslamî değerler çerçevesinde kadının fitratına uygun bir şekilde hayatın içine katılması gerektiğini ifade eder. Bediüzzaman bu konuda müstakil bir eser de kaleme almıştır. “Hanımlar Rehberi” adını verdiği bu risalede kadınların şefkat, iffet ve ahlakî değerlerini koruyarak güçlü bir şekilde topluma katkıda bulunmalarını öğütler.

Bediüzzaman’ın 24. Lem’a daki “Maişet derdi için, serseri, ahlâksız, frenkmeşrep bir kocanın tahakkümü altına girmektense, fitratınızdaki iktisat ve kanaatle, köylü mâsum kadınların nafakalarını kendileri çıkarmak için çalışmaları nev’inden kendinizi idareye çalışınız...” ifadeleri o dönemin şartları için devrim niteliğindedir. Bediüzzaman burada kadınların geçim endişesiyle kendilerini tahakküm altına alacak bir evliliğe girmektense, kendi geçimlerini sağlayarak ekonomik özgürlüklerini kazanmalarını tavsiye etmektedir.

⁶⁹ Al-Saraḥsī 1993, C. 12, S. 56.

⁷⁰ İmam Al-Mâturîdî/ Tevilat 2005, Cilt. 3, S. 156–158.

⁷¹ İbn Ḥazm, al-faṣl fî l-milal wa-l-ahwâ’ wa-l-nihâl, Cilt. 4., S. 104–105

⁷² Risale-i Nur, Lem’alar, Yirmi Dördüncü Lem’a

Fethullah Gülen Hocaefendi de 86 yıllık hayatında pek çok defa kadınların toplumdaki yeri konusunda görüşlerini ifade etmiştir. Hocaefendi'nin bu konudaki yaklaşımını İslam'ın temel prensiplerine aykırı olmamak şart ve kaydıyla "kadınlar toplumsal hayata mutlaka katılmalı" şeklinde özetlemek mümkündür. Hocaefendi'ye göre kadın ve erkek iki ayrı cins olarak birbirinin rakibi değil, aksine Allah'ın yaratılıştan kendilerine verdiği özellikler itibarıyla birbirini tamamlayan varlıklardır. Bu görüşünü "Ben kadına-erkeğe bir vahidin iki yüzü gibi bakıyorum. Bir bütünün farklı iki yanı gibi bakıyorum. Allah (c.c.) yaratırken de zaten öyle yaratmış," ifadeleriyle dile getirmiştir.⁷³

Diğer taraftan, kadın haklarının ve eğitiminin asırlardan beri İslam dünyasında ihmal edildiği bir gerçektir. Hocaefendi şu sözlerle bunu ifade eder: "Kadınların kendi haklarını topyekûn istirdad etmeleri ve hayatın her sahasında sahip oldukları o haklara göre yaşama imkânı bulmaları noktasında toplum çapında hâlâ çok yaya olduğumuz aşikârdır. Çünkü, sabit fikirlerini âdet ve geleneklerle iyice pekiştirmiş bazı kimseler, kadının içinde bulunduğu fanustan kurtulmasını istemiyorlar; en medenî görünen insanlar bile kadına haklarını tam olarak vermeye yanaşmıyorlar.⁷⁴ Bu durumun gerekçesi olarak şunları da ifade eder Hocaefendi: "Farklı milletlere mensup Müslümanların kendi tarihi birikimlerine İslâm libası giydirmeleri, âdet ve geleneklerini din-i mübinin esaslarıymış gibi görüp göstermeleri ve belli dönemlerde bu çizgide bir kısım içtihatlar yapmaları sebebiyle kadının hakları yenmiş, gün be gün o daha dar bir alana itilmiş ve bu işin neye müncer olacağı hesaba katılmadan, bazı yerlerde hayattan bütün bütün tecrid edilmiştir.⁷⁵

İşte bu makus talihi tersine çevirmek için gerek dinî ilimler gerekse müspet ilimler alanında kadınlar kabiliyet ve isteklerine bağlı olarak mutlaka eğitim almalı ve donanımlı birer fert olarak sosyal, siyasal, ekonomik hayata katılmalıdır. Bunun için kadınların eğitime yönelik fırsat eşitsizliği ve ayrımcılık hem toplumsal zihniyet planında hem de hukuki ve kanuni düzenlemelerle ortadan kaldırılmalıdır. Böylece kadın bilim, sanat, edebiyat, sağlık ve sosyal hizmetler gibi her alanda bir meslek elde ederek akademisyen, sanatçı, şair, doktor, hemşire, vali, hakim, savcı, asker vs. olarak hayatın her alanında topluma katkı sunmalıdır.

Ayrıca, Hocaefendi'nin üzerinde en çok durduğu hususlardan biri, kadın bütün bu işleri yaparken onun dinî ve beşerî ihtiyaçlarının tamamını giderebileceği şartların hazırlanmasıdır. Örnek olarak, kadınların rahat abdest alabileceği ve namaz kılatabilecekleri mekânların, çocuklu kadınların çocuklarının ihtiyaçlarını rahat görebilecekleri ortamların hazırlanması sayılabilir. Bir nevi bu imkânların sağlanmadığı durumlarda dinî hassasiyeti olan kadınlar bazı görevlere talip olmaktan çekinebilir. Bu imkânları sağlamak kadınların toplumdaki rolünün güçlendirilmesi yolunda atılacak en temel adımlardan biridir.⁷⁶

Fethullah Gülen Hocaefendi kadının toplum içindeki konumunun asırlar boyunca gerilediğini, kadının toplumsal rolünün güçlendirilmesine karşı toplumlarda önyargılardan kaynaklanan engeller olabileceğini, bu önyargıların küçük yaştan başlayan eğitimle ortadan kaldırılabilceğini, bu konunun Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği gibi merkezlerde ele alınmasıyla çözüme kavuşacağını ve böyle kapsamlı bir girişimin din, dil, ve ırk gözetmeksizin yapılması gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁷

⁷³ Fethullah Gülen Hocaefendinin 2017 yılında Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle verdiği video mesajı. <https://afsv.org/transcript-of-the-translation-of-fethullah-gulens-video-message-for-international-womens-day/>

⁷⁴ Fethullah Gülen, Ölümsüzlük İksiri, s. 59

⁷⁵ Fethullah Gülen, Ölümsüzlük İksiri, s. 54.)

⁷⁶ Fethullah Gülen, Kırık Testi, Alan Mahkumu ve Hak Mahrumu Kadınlar

⁷⁷ Fethullah Gülen Hocaefendi'nin 2017 yılında Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle verdiği video mesajı. <https://afsv.org/transcript-of-the-translation-of-fethullah-gulens-video-message-for-international-womens-day/>

Sonuç

Kadınların toplumsal hayatta güçlü ve etkin bir konumda olmaları, İslam'ın adalet anlayışı ve Kur'an'ın temel ilkeleriyle uyumludur. Kadın ve erkek arasındaki denklik, sadece ibadetlerde değil, ahlaki ve toplumsal sorumluluklarda da geçerlidir. Peygamber Efendimiz (sas) kadınların haklarını gözetmenin ve onlara saygılı davranmanın önemini vurgulamış, onları toplumsal hayattan dışlamayı değil, eğitim ve ekonomik imkanlarını destekleyerek güçlendirmeyi teşvik etmiştir. Kur'an ve sünnet, kadınların hak ve sorumluluklarını detaylı şekilde ele almış, onların bireysel ve toplumsal hayatta aktif roller üstlenmelerini desteklemiştir.

Bediüzzaman Said Nursî ve Fethullah Gülen Hocaefendi gibi İslam âlimleri, kadınların eğitimini, çalışma hayatına katılımını ve sosyal hayatta yer almasını teşvik etmiştir. Kadınların haklarının ihlal edilmesi veya onlara sırf kadın oldukları için ayrımcılık yapılması İslam'ın özüne aykırıdır. Bu noktada Hizmet Hareketi, kadınların eğitimi, sosyal hayata katılımı ve meslek sahibi olmaları için yürüttüğü faaliyetlerle önemli katkılar sunmaktadır. Hareketin dünya çapında, özellikle Afganistan, Pakistan ve Nijerya gibi kız çocuklarının eğitim zorlukları yaşadığı ülkelerde açtığı kız okulları, kadınlara yönelik eğitim ve meslek edindirme projeleri ve toplumsal bilinçlendirme çalışmaları kadınların güçlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Kadınların hem bireysel hem de toplumsal alanda hak ettikleri değeri görmeleri, onların eğitimi ve bilinçlenmesi ile mümkün olacaktır. Hizmet Hareketi'nin de bu alandaki çalışmaları, kadınların özgüvenli, donanımlı ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmelerine destek vermektedir. Sonuç olarak, kadınların güçlü bireyler olarak toplumda etkin rol alması hem dini hem de insani bir sorumluluktur.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Meryem! Saygı dolu bir gönülle huzurunda durup Rabbine ibadet et, secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et." - Âli İmrân 3/43
2. "Sizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir çalışanın amelini karşılıksız bırakmayacağım." - Âli İmrân 3/195:
3. "Mümin erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar...Mümin kadınlara da söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar." - Nur 24/30-31
4. "İman eden erkekler ve iman eden kadınlar birbirlerinin dostudurlar." - Tevbe, 9/71-72
5. Hz. Aişe'ye atılan iftira 'İfk' hadisesiyle alakalı inen ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur. "O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır. Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsn-i zan beslemeleri ve "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Bu iddialarına dört şahit getirirler ya! Bu sayıda şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların ta kendileridir. Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti. Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir

şeydir. O kulağınıza geldiğinde “Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesühânal-lah, bu apaçık bir iftiradır” deseydiniz ya! Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor. Allah size âyetleri açıklıyor; Allah ilim ve hikmet sahibidir.” - Nur 24/11-18

Hadis-i Şerifler

1. “Allah katında insanların en değerlisi, en derin takva bilincine erişmiş olanlarıdır.” (Buhari, Tefsir (Yusuf) 2; Hucurat Suresi, 49/13)
2. “Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır.” (Ebu Davud, Taharet, 94)
3. “Allah’ım, ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum.” (İbini Mace, Edeb, 6; İbni Hanbel, 2/440)

ETİK VE AHLAKİ ÇERÇEVEDE HAREKET

Hizmet katılımcıları faaliyetlerinde hem evrensel etik normları hem de ahlaki ilkeleri gözetirler. Dürüstlük (sıdk), emniyet, hakkaniyet gibi temel ahlaki prensiplere riayet ederler. Meşru ve hak hedeflere ulaştıran yolların da hak ve meşru olması gerektiğine inanırlar.

Etik ve ahlaki ilkelere riayet, Hizmet Hareketi'nde hem şahsi bir fazilet hem de kamil insan olmanın rüknü ve Müslümanlığı hakkıyla temsilin zaruri bir unsuru olarak görülür. Hizmet gönüllüsü, hedefin doğruluğu kadar o hedefe ulaşma yol ve yöntemlerinin meşruiyetine, onların da evrensel etik ilkelere uygun olmasına dikkat eder. Zira İslam inancında meşru hedeflere giden yollar da meşru olmak zorundadır. Bu yaklaşım, Kur'an'da açıkça ve sıkça vurgulanan sıdk (doğruluk, dürüstlük), adalet, emanete riayet, kamu düzenine zarar vermeme ve iyilikte süreklilik gibi ilkelerle temellendirilir. Hz. Peygamber'in (sas) hayatı ahlakın en güzel örnekleriyle doludur. Peygamberlik öncesinde dahi kendisinde var olan emanete riayet, doğruluk ve güvenilirlik gibi hasletleri herkesin takdirini kazanmıştır.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, ahlaki sorumluluğu sadece bireyin vicdanına bırakmaz; onu toplum hayatının temelini oluşturan bir değerler sistemine dönüştürür. Doğruluk, adalet, emanet ve sorumluluk gibi kavramlar, Kur'an ayetlerinde kişisel bir fazilet olmanın ötesinde, toplumsal düzenin ve barışın yapıtaşları olarak yer alır. Mesela, "Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun."⁷⁸ ayeti ahlaki istikametini sadece bireysel çaba ile korunamayacağını, aynı zamanda bir topluluk bilinciyle güçlendirilebileceğini göstermektedir.

Konuya dair bir başka önemli ayet şudur: "Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder."⁷⁹ Bu ayet, İslam düşüncesinde yönetim ahlakının temelini oluşturur. Emanet kavramı, maddi bir varlığı belirli bir süre sahibi adına korumaktır ama bununla sınırlı değildir. Emanet sosyal hayatta görev, yetki, sorumluluk ve temsil gibi bütün yükümlülükleri de kapsar. Bu yüzden Kur'an kamu yararına olan görevlerin liyakat ve ehliyet esaslarına göre verilmesini emreder.

Adaletin ilkeli bir tutumla hayata geçirilmesine dair Kur'an'daki en güçlü vurgulardan biri şu ayette yer alır: "Kendinize, anne ve babanıza ve yakınlarınıza bile olsa, zengin veya fakir de olsalar, Allah için adaleti yerine getiren şahitler olun. Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır. Adaletli davranmak için, artık hevânıza (nefsinize) uymayın. Ve eğer dilinizi eğip bükerseniz (sözü değiştirirseniz) veya (haktan, adaletten) yüz çevirirseniz o takdirde muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan haberdar olandır."⁸⁰ Bu ayet-i kerimede şahitlik konusunda insanların zengin veya fakir olmasını dikkate alarak adalet ve hakkaniyetten sapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Mü'minlere zenginin gözüne girmek yahut yoksula merhamet etmek uğruna hak ve hakikati söylemekten kaçınmamaları emredilmektedir. Şahitlikte öncelikle dikkate

⁷⁸ Tevbe Suresi, 9/119

⁷⁹ Nisâ Suresi, 4/58

⁸⁰ Nisâ Suresi, 4/135

alınması gereken husus, insanların durumları veya konumları değil, Allah'ın adaletten ayrılmama emridir.

Ayrıca yukarıda bahsedilen ayet-i kerime, Kur'an'ın ahlaka yaklaşımındaki evrensel ve tavizsiz duruşunu da ortaya koyar. Burada ahlaki davranış yalnızca kişisel bir fazilet olarak sunulmaz, aynı zamanda imanla bağlantılı bir sorumluluk olarak ele alınır. Zira çıkarları, aile bağları veya duygusal eğilimleri ne olursa olsun, bireyin hakikatin tarafında yer alması gerekir. Ayetin özellikle dikkat çeken yönü, "kavvamine" ifadesiyle adaletin "ayakta tutulması" emridir. Bu ise pasif bir tutuma değil, aktif bir savunmaya işaret eder. Adalet bu bağlamda inanılması gereken soyut bir değer olmanın ötesinde, yaşanır ve yaşatılır bir ilkedir.

Kur'an'da doğruluk, adalet ve emanet gibi ilkelerin yanında sabır, merhamet, affedicilik, tevazu, iffet, kanaatkârlık, vefa, istişareye açıklık, ölçü ve denge gibi pek çok ahlaki değere de vurgu yapılır. Örneğin, "Biz size, ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz; sizden bir karşılık veya teşekkür beklemiyoruz,"⁸¹ ayeti, merhamet ve karşılıksız iyiliğin saf örneğini sunar. Bunlar bireyin iç dünyasında olgunlaşan faziletler olmakla kalmaz, toplumsal hayatta huzurun, güvenin ve sürdürülebilir adaletin teminatı olarak görülür.

Öte yandan, Kur'an ahlaki düzenin korunması için bazı tutum ve davranışları da açıkça yasaklamıştır. İçki, kumar, zina, haksız kazanç, yalan, iftira, rüşvet, ölçü ve tartıda hile gibi bireyi ve toplumu ifsat eden fiiller örnek olarak verilebilir. Mesela, "Birbirinizin kusurunu araştırmayın, gıybet etmeyin,"⁸² emri, gıybet, su-i zann ve kusur araştırmayı yasaklayarak sosyal dokuyu zedeleyen düşmanlıkların, kutuplaşmaların ve fitnelerin önünü kesmeyi hedefler. Çünkü bu tür eylemler bireyin iradesini zaafa uğrattığı gibi, insan onurunu zedeler, sosyal ilişkilerde güveni sarsar ve adaleti bozar. Bu bakımdan, Kur'an'daki yasaklar ahlaki bir düzenin ve toplumsal huzurun korunması amacıyla vaz' edilmiştir.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Hiz. Peygamber'in (sas) sözleri ve davranışları, İslam ahlakının uygulamaya dönük boyutunu teşkil eder. Kur'an'ın evrensel ilkelerini pratik davranış kalıplarına dönüştüren sünnet, bireysel ve toplumsal ahlakın şekillenmesinde merkezi bir rol oynar. Ahlaki sorumluluk yalnızca düşünce düzeyinde kalmaz, aynı zamanda davranışlarda tezahür eder. Bu çerçevede hadisler, doğruluk, emanete riayet ve adalet gibi değerlerin hem iç dünyadaki yankısını hem de toplumsal ilişkilerdeki yansımasını ortaya koyar.

Bu bağlamda ilk akla gelen hadis şudur: "Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk insanı iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye, sonunda Allah katında 'sıddîk' (doğruluğu kişiliğinin bir parçası haline getirmiş) yazılır."⁸³ Bu hadis, doğruluğun geçici bir fazilet olmayıp kişiliğin temel direğini oluşturduğunu gösterir. Bu bağlamda doğruluk, bireyin kâmil Müslüman olmasının hem yolu hem de sonucudur.

Hadiste geçen "sıddîk" ifadesi, doğruluğu hayatının temel esası haline getirmiş kişiyi tanımlar. Bu seviye yalnızca sözle değil, tutum, davranış ve tercihlerle kazanılır. Doğru insan, güvenilir olmanın ötesinde, toplumsal vicdanın da taşıyıcısı haline gelir. Zira doğruluk, hakikatin tarafında yer alma kararlılığı kadar yalan, aldatma ve ikiyüzlülük gibi ahlaki sapmalara karşı da bir itiraz ve toplum hayatı içinde bir direniştir.

⁸¹ İnsan Suresi, 76/9

⁸² Hucurât Suresi, 49/12)

⁸³ Buhârî, Edeb 69; Müslim, Birr 103

Doğruluğun bu derece yüceltilmesi, toplumunun güven esasına dayandığını gösterir. Bireyler arası ilişkilerin, kurumsal yapıların ve idari kararların doğruluk üzerine oturtulması, toplumsal bütünlüğün korunmasında belirleyici bir rol oynar. Bu yapı, adaletin tesisi kadar huzurun inşasında da vazgeçilmezdir.

İkinci olarak şu hadis zikredilebilir: “Münafığın alameti dördtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünden döner, kendisine emanet edilince hıyanet eder, birisine düşmanlık yaptığında haddi aşar, zulmeder.”⁸⁴

Dikkatle incelendiğinde bu hadis hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ahlaki çöküşün temel göstergelerini ortaya koyar. Yalan söylemek, hakikatin üzerini örtmektir; sözünde durmamak, irade zaafını gösterir; emanete hıyanet, sorumluluk bilincinin zedelenmiş olduğunu, düşmanlıkta haddi aşmak ise vicdanın iflas ettiğini ortaya koyar. Bu dört özellik, fertler arasındaki güven duygusunu zayıflatır. Toplumda bu tür davranışların yaygınlaşması, ahlaki yapının hızla çökmesine neden olur.

Efendimiz bir gün sahabileriyle birlikteyken “Kardeşin zalim de olsa, mazlum da olsa ona yardım et” buyurur. Sahabeden biri “Ya Rasulallah! Mazluma yardım ederiz de zalime nasıl yardım edeceğiz?” diye sorunca, Efendimiz (sas): “Onu zulmünden alıkoyarsın. İşte bu onun yardımına koşturur,” demiştir.⁸⁵ Anlaşılabileceği üzere hadis, adaletin yalnızca mağdurdan yana tavır almakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda zulmeden kimseyi haksızlıktan vazgeçirme yükümlülüğünü de içerdiğini ortaya koyar. Efendimiz bu ifadeleriyle ahlaki sorumluluğun her şartta geçerli olduğunu, aidiyet ya da yakınlık zemininde oluşan kayırmacı tutumlara (nepotizm) asla müsamaha gösterilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.

Ayrıca tıpkı Kur’an ayetlerinde olduğu gibi hadis-i şeriflerde de sadece doğruluk, adalet ve emanete riayet gibi değerler değil, aynı zamanda tevazu, haya, sabır, cömertlik, vefa, merhamet, affedicilik, kanaatkârlık, helâl kazanç ve nezaket gibi birçok ahlaki fazilet öne çıkarılmıştır. Resûlullah (sas), “Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.”⁸⁶ buyurarak, ahlakın müminin değeri ve üstünlüğünün temel ölçüsü olduğunu vurgulamıştır. Güzel ahlakın müminin temel bir vasfı olduğuna dair çok sayıda hadis vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Ebû Zer, Rasûlullah’ın (sas) kendisine şöyle buyurduğunu nakleder: “Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden hemen iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka yaraşır biçimde davran!”⁸⁷ Bu hadis, iyi bir Müslüman olmanın sadece ibadet hayatıyla sınırlı olmadığını; insanın Allah ile ilişkisi kadar toplum içindeki tavır ve davranışlarında da tezahür etmesi gerektiğini göstermektedir.

Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir başka hadiste Efendimiz (sas) şöyle buyurur: “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.”⁸⁸ Burada gördüğümüz temel unsur ahlâkın imanın olgunluk derecesiyle doğrudan irtibatlandırılmasıdır. Bir başka deyişle, ahlâk, müminin kemâlinin ölçüsüdür.

Abdullah b. Amr b. Âs’tan rivayet edilen şu meşhur hadisi de zikredebiliriz: “Sizin en hayırlılarınız, ahlâkı en güzel olanlarıdır.”⁸⁹ Hadiste verilen mesaj en hayırlı olmanın

⁸⁴ Buhârî, İmân 24; Müslim, İmân 107, Mezalim 17

⁸⁵ Buhârî, Mezâlim 4; Tirmizî, Fiten 68

⁸⁶ Buhârî, Edeb, 39; Müslim, Birr, 59

⁸⁷ Tirmizî, Birr, 55

⁸⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15

⁸⁹ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fedâil, 68

ölçüsünün mal, makam, soy ya da bilgi değil güzel ahlak olduğu gerçeğidir. Bu hadis, İslâm'ın ahlâk merkezli bakışını özetler.

Diğer taraftan, hadislerde yalan, dedikodu, gıybet, iftira, kibir, israf, rüşvet, haksız kazanç, aldatma, dedikodu ve zulüm gibi sosyal yapıyı tahrip eden fiiller açıkça yasaklanmıştır. Sünnet-i Seniyye hem teşvik ettiği erdemlerle hem de yasakladığı kötülüklerle, ahlaki bir toplumun inşasına bütüncül bir katkı sunar.

Bu bağlamda Allah Resûlü'nün (sas) şu hadislerini zikredebiliriz: "Siz bana altı şeyi yapma sözü verin; ben de sizin cennete girmenize kefil olayım: 1- Konuştuğunuzda yalan söylemeyin. 2- Söz verdiğinizde onu yerine getirin. 3- Size bir şey emanet edildiğinde, emanete hıyanet etmeyin. 4- Gözlerinizi (haramlara) kapayın. 5- İffetinizi muhafaza edin! (Zinadan uzak durun). 6- Ellerinize ve dillerinize hâkim olun (onları harama bulaşmaktan koruyun)."⁹⁰

Bu hadis, İslam ahlâkının ferdi bütünüyle kuşatan olumsuz davranışlara karşı tetikte durmasını, otokontrol yapmasını tavsiye etmektedir. Kaldı ki ahirete inanan ve Allah'a hesap verme şuuru ile yaşayan Müslüman dil, göz, el, ayak gibi tüm uzuvlarını yaratılışları istikametinde kullanmak zorundadır.

Konumuz ile alakalı bir başka hadisi Ebu Hureyre (ra) rivayet ediyor: "Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter."⁹¹ Neden? Çünkü ağızdan çıkan, kulaktan dolma doğrulanmamış bilgiler, ölçsüz olarak söylenen sözler, dedikodu ve gıybet hem ferdi hem de toplumsal anlamda ahlâkî yozlaşmaya sebep olur.

Bunlara ek olarak "Aldatan bizden değildir," bir başka rivayette, "Aldatan benden değildir" hadisini zikrelelim. Allah Rasûlü (sas) bir gün pazarda dolaşırken bir buğday satıcısının önünde durur ve elini çuvalın içine daldırır. Parmaklarına ıslaklık dokununca satıcıya bu ıslaklığın ne olduğunu sorar. Satıcı: "Ey Allâh'ın Resûlü! Ona yağmur isabet etti" der. Efendimiz bunun üzerine kızgın bir ses tonuyla, "O ıslak kısmı, insanlar görsün diye çuvalın üstüne koysaydın ya! Aldatan bizden/benden değildir." diyerek satıcıyı uyarır.⁹² Görüldüğü üzere Efendimiz (sas) pazarda buğday satan bir tüccarın malın üst kısmını kuru, alt kısmını ise ıslak bırakıp gizlemesini "aldatma" olarak nitelemiş ve bunun mümin ahlakıyla bağdaşmadığını vurgulamıştır. Buradaki "bizden/benden değildir" ifadesi, kişinin iman dairesinden çıktığına delalet etmez, etmez ama Resûlullah'ın ümmetine yakışan bir duruş da değildir. Evet ticaret hayatında şeffaflık, dürüstlük ve güven temel ilkedir, muhatabı aldatma ise ahlâkî ve imanî bir zaaftır.

Efendimiz (sas) kötü ahlaktan kaçınmak ve Allah'ın yardımına sığınmak için mü'minlere şu duayı tavsiye eder: "Allahım! Bozgunculuktan, nifaktan ve kötü ahlaktan sana sığınırım."⁹³

Raşit halifelerden Hz. Ali (r.a.), Nehcû'l-Belâğa'da yer alan hutbe ve mektuplarında, adalet, emanet, doğruluk, şura ve istişare gibi temel ahlaki kavramlara sıkça atıf yapar. Ona göre adalet, toplumun çimentosudur; zulme dayalı bir devlet yönetimi uzun süre ayakta kalmaz. Bu yönüyle Hz. Ali, hem bireysel takvayı hem de kamusal sorumluluğu esas alan bütüncül bir ahlak anlayışını temsil eder. Ona göre ahlaki doğruluk, Allah'a karşı hesap verebilirlik duygusunun doğal bir sonucudur.

⁹⁰ Ahmed bin Hanbel, Müsned, 5/323; Hakim, el-Müstedrek, 2/359

⁹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 80

⁹² Müslim, İman, 189

⁹³ Ebû Dâvûd, Tefrî'u Ebvâbi'l-vitr, 32; Nesâî, İstiâze, 21

Özetle, hadislerde sahabe-i kiram efendilerimizin sözlerinde vurgulanan ahlaki ilkeler, İslam'ın ahlak merkezli bir hayat tasavvuru sunduğunu açıkça ortaya koyar. Resûlullah'ın (sas) beyanları, ahlakı dinin tamamlayıcı değil kurucu unsuru olarak konumlandırır. Bu perspektifte ahlakta istikamet kulluk şuurunun temelini oluşturur.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

Hasan el-Basrî (v. M 728), İslam ahlak geleneğinde zühde ve bireyin manevi gelişimine dikkati çekmiş, zahidâne bir çizginin öncüsü olmuştur. Ona göre takva, sadece haramlardan uzak durmak değil, kalpte sürekli bir murakabe haliyle yaşamaktır. "Allah'a yemin ederim ki, mümin kişi için sabah ve akşam en büyük mesele, Allah'ın ondan razı olup olmadığıdır" sözü, ahlakın ilahi rızaya dayalı bir perspektifle içselleştirilmesi gerektiğini gösterir.

İmam-ı Mâtürîdî (v. M 944), Kitâbu't-Tevhîd'de şunları ifade eder: "Allah insanları sorumluluk hissedecek şekilde yaratmıştır. Bu sorumluluğun temeli olacak şekilde onları iyiye kötünden ayırmayı bilen temyiz sahibi varlıklar kılmış, aklî idraklerine kötü davranışı (mâ yüzem) çirkin, iyi davranışı da (mâ yuhmed) güzel göstermiş, yine onların zihnî kapasitelerini çirkin güzele tercih etmeyi, yergiye lâıyık olanı övülmeye değer bulunana üstün tutmayı kabul edilmez bir davranış olarak yerleştirmiştir." ⁹⁴

İslam ahlak felsefesinin kurucu isimlerinden birisi olan ve bu konuda "Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk" (Ahlâkın Arıtılması ve Karakterlerin Temizlenmesi) adlı kitabı telif eden İbn Miskeveyh (v. M 1030) ise ahlakın ancak sosyal yaşam içinde anlam kazandığını savunmuş, tek başına yaşayan bir insanda ahlaki değerlerin ölçülemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle, onun ahlak anlayışı toplumsal ahlak olarak tanımlanmaktadır. İbni Miskeveyh'e göre "Uzlete çekilip yalnız yaşayan insanda bu değerleri ölçmek mümkün olmaz. Hikmet, iffet, şecaat ve adalet ilkeleriyle sosyal hayat içindeki insan fazilet sahibi olur." ⁹⁵ Bu yüzden ona göre erdemin temelinde sorumluluk bilinci yer alır.

Büyük İslam âlimi İmam-ı Gazâlî, İslam dinini bir değerler sistemi olarak görür. Bu düşünceden yola çıkarak eğitim sistemini de değerler üzerine kurar. Güzel ahlakın temelini hikmete bağlayarak şunları söyler: "İlmin güzelliği ve elverişliliği, onunla sözde doğruluk ile yalanın, inançta hak ile bâtılın ve fiillerde güzel ile çirkinin arasını kolayca fark edecek seviyede olmasıdır. İlim tam olması gereken kıvama eriştiğinde hikmet ortaya çıkar. Hikmet ise güzel ahlakın başıdır." ⁹⁶ Gazâlî, iç dünyadaki ahlaki terbiyenin önemine vurgu yaparak şöyle der: "Nefsini kontrol eden insan, meleklerin ahlâkına benzer huylar kazanır. Kalbi meleklerin evi olur." ⁹⁷

Bediüzzaman Said Nursî, modern çağın meydan okumaları karşısında İslam ahlakının yeniden inşası için fikri ve ahlaki bir seferberlik çağrısı yapmıştır. Ona göre insanın yaratılış amacı ve insanlığın temel vazifesi, "ahlâk-ı İlâhiye ile ve secâyâ-i hasene ile tahallûk etmek" ⁹⁸ yani Allah'ın ahlakıyla ve güzel huylarla donanmaktır. Risale-i Nur Külliyyatının tamamı bu temel vazifeyi merkeze alarak, iman hakikatleri ile ahlaki sorumluluk arasındaki kopmaz irtibatı ortaya koymaktadır.

⁹⁴ Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, çev. Bekir Topaloğlu

⁹⁵ Abdurrahman Aliy, "İbn Miskeveyh", <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/ibn-miskeveyh>

⁹⁶ Gazâlî, Muhtasar-ı İhyâ

⁹⁷ Gazâlî, İhyâ, III. 27

⁹⁸ Risale-i Nur, Sözler, 30. Söz

Bediüzzaman toplumsal hayatın yeniden yapılandırılmasında ahlakın belirleyici rolüne dikkat çeker: “Yüksek hissiyat ile güzel ahlâkın neşvünema ancak mücâhede ve içtihadla olur. Ve kezâ, her şeyin ve her işin tekâmülü, zıtlarının mukabele ve rekabet etmeleriyle olur.”⁹⁹ Bediüzzaman’a göre güzel ahlakın gelişimi ancak mücadele (mücâhede) ve gayret (cehd) ile mümkündür. Çünkü her şeyin olgunlaşması, karşıtların rekabet ve mücadelesiyle gerçekleşir. Ayrıca Bediüzzaman, “Şeriat da yüzde doksan dokuz ahlâk, ibadet, ahiret ve fazilete aittir. Yüzde bir nispetinde siyasete mütealliktir” ifadesiyle kamusal alanda ahlakın önceliğine ve önemine işaret eder.¹⁰⁰

Bediüzzaman’ın üzerinde hassasiyetle durduğu başka bir prensip de müspet harekettir. Müspet hareket hem hukuki hem de ahlaki meşruiyet çerçevesi içinde hareket etmek, emniyet ve asayiş muhafaza etmek için gereken tavrı sergilemektir. “Bizim vazifemiz müspet hareket etmektir. Menfi hareket değildir. Rıza-yı İlahîye göre sırf hizmet-i imaniyeyi yapmaktır; vazife-i İlâhiyeye karışmamaktır. Bizler asayiş muhafazayı netice veren müsbet iman hizmeti içinde her bir sıkıntıya karşı sabırla, şükürle mükellefiz.”¹⁰¹

Fethullah Gülen Hocaefendi de şu ifadeleriyle etik ve ahlaki hareketin çerçevesini açıkça ifade etmiştir: “Mü’min, kendi itibar ve şerefini koruma noktasında ne kadar hassas ise, başkaları hakkında da aynı hassasiyeti göstermek zorundadır. O, ne eliyle ne de diliyle hiç kimseye zarar vermemeli, hatta zihnini bile kirli düşüncelerden temizleyerek insanlar hakkında hüsn-ü zanda bulunmayı fıtratı haline getirmelidir.”¹⁰²

Hocaefendi, İslam ahlakını yalnızca bireyin iç dünyasını şekillendiren bir rehber olarak değil, aynı zamanda toplumsal barışı ve medeni ilişkileri kuran temel bir dinamik olarak görür. Ona göre ahlak, insanın kalbinden doğan bir vicdan hareketidir ve samimiyetin, adaletin, hakkaniyetin ilahi kontrol altında yaşanmasıdır. Bu yaklaşımıyla Hocaefendi, ahlakı sadece davranış biçimleriyle sınırlamaz; bilakis imanla derinleşen, derûnî ve vicdanî bir değer alanı olarak ele alır.

Nitekim şu cümleler onun bakış açısını özetler niteliktedir: “İslam; imandır, ibadettir, ahlaktır, insanî değerleri yükseltme sistemidir, düşüncedir, ilimdir ve sanattır. O, hayatı bir bütün olarak ele alır, yorumlar, kendi değerleriyle değerlendirir ve müntesiplerine eksiksiz bir semavî sofraya takdim eder.”¹⁰³

Hocaefendi’ye göre ahlaki sorumluluğun temelinde sıdk, ihlas, samimiyet, yardımlaşma duygusu ve istikamet vardır. Bu çerçevede şunu ifade eder: “Temeli imana ve İslam’a dayanan Allah’la böyle bir münasebet sayesinde ki, insanın düşünce ve tavırlarında şaşmayan bir doğruluk, mütemâdî bir samimiyet, sürekli bir yardımlaşma duygusu, yürekten bir dayanışma gayreti ve bir uhrevîlik ahlâkı belirir. İşte bu ölçüde, insanın iç dünyasına nüfuz eden iman, mü’minin her hâlinde kendini hissettirir; memuriyetinde, ticaretinde, çarşı-pazardaki muamelelerinde ve diğer bütün sosyal aktivitelerinde onun davranışlarını tesir altına alır; ruhuna kendi mânâsının şeklini çizer ve zamanla bu resim onun tavırlarında okunan mânevî bir kaside hâline gelir ki; ‘Görüldüğünde Allah hatırlanır.’ dedikleri de işte bu kıvamdaki bir Mü’min olsa gerek...”¹⁰⁴

⁹⁹ Risale-i Nur, İşaratül İ’caz, s. 167

¹⁰⁰ Risale-i Nur, Divan-ı Harb-i Örfi, Yedinci Cinayet

¹⁰¹ Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası II

¹⁰² Fethullah Gülen, Kırık Testi, Güzel Ahlak Adına Bazı Ölçüler

¹⁰³ Fethullah Gülen Yeni Ümit, Nisan-Mayıs-Haziran 1999, İslamın Hayat Anlayışı

¹⁰⁴ Fethullah Gülen Yeni Ümit, Ekim-Kasım-Aralık, 2003, Gerçek Mü’min İslamı Temsil Eden İnsandır

Diğer taraftan, adalet, güvenilirlik ve liyakat Hocaefendi'nin en sık üzerinde durduğu etik değerlerdendir. Siyasi ve hukuki sistemlerin rolünü inkâr etmemekle birlikte, sosyal problemlerin çözümünün kaynağının insan olduğunu ifade eder. Bu bağlamda bir sohbetinde şöyle der: "Sıklıkla üzerinde durduğumuz bir yaklaşımla ifade edecek olursak, dünya, problemi insanla tanıdı. İnsan, kendisine verilen iki büyük gücün; akıl ve iradenin neticesi olarak her türlü iyiliğin yanında kötülüğe de açık bir varlık olarak dünyaya geldi... Topluma ait sorunları çözmek ferdi çözmekten geçer. Bu durum, birbirini etkileyen bir döngüdür. İnsan, gerçek insanlığa ulaşmadığı sürece, yaşanan zemin de arızalı olur..."¹⁰⁵

Hocaefendi ahlak anlayışını anlatırken, nefis muhasebesine de büyük önem verir. "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz" hadisini sıkça hatırlatır ve bireysel muhasebenin ahlaki gelişimdeki belirleyici rolüne işaret eder. Ona göre ahlaki olgunluk, hem topluma hem de Allah'a karşı sorumluluğun bilincinde olmaktır. Bu nedenle, bireyin her an "ilahi kameralar" önünde yaşadığını düşünerek hareket etmesi gerekir. Bu manayı kendisi şöyle dile getirir: "Nefsin sürekli sorgulanması ve ona itap, imanının kemalindendir... Her akşam eksik ve yanlışlarını bir kere daha kontrol eder, her sabah bütün günahlara kapalı ve yepyeni bir azimle hayata açılır..."¹⁰⁶

Öte yandan Hocaefendi'nin ahlaka dair yaklaşımı, toplumun bütün kesimlerine hitap eden bir kapsayıcılık taşır. O, güzel ahlakın temel bir rûknü olan karşılıklı saygının toplumsal barışın tesisinde hayati rolü olduğunu hatırlatır. "İnsana saygı, Allah'a saygının bir tezahürüdür" ifadesi bu anlayışının merkezini teşkil eder. Nitekim şu sözlerinde de aynı perspektifi görürüz: "O hâlde yapılması gereken nedir? Bizim öncelikle insanın zatına mahsus olan saygıyı ortaya koymamız gerekir... Bu sebeple birisi size karşı saygısızlık yapsa bile, sizin mükerrem olarak yaratılan insana karşı saygıyı hiçbir zaman elden bırakmamanız gerekir..."¹⁰⁷

Okullarda sadece bilgi ve becerilerin değil, karakter eğitiminin de müfredatın bir parçası olması gerektiğini ifade eden Hocaefendi, talebenin akli ve kalbi melekelerinin gelişiminin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini şu sözleriyle ifade eder: "Okullar, öğrencilere farklı bilim dallarına ait bir kısım bilgi ve becerileri kazandırmanın yanında, onların ahlâkları ve karakterli birer insan olmalarına da katkıda bulunmalıdır. Bu açıdan müfredat programı yapılırken sadece öğretime odaklanılmamalı, insanî ve ahlâkî değerlerin de talebeye kazandırılmasına imkân hazırlanmalıdır. Talebenin zihnî melekelerinin inkişafının yanında, onun kalbî, mânevî ve ruhî gelişimi de ihmal edilmemelidir..."¹⁰⁸

Ahlaki eğitimde sadece teorik bilgilere değil, yaşayarak ve yaşatarak öğrenmeye de dikkati çeken Hocaefendi, "Nasihatlerin en etkilisi hal ile olanıdır" ve "hal ile halledilmedik mesele yoktur" sözleriyle, temsilin en güçlü öğretim biçimi olduğunu belirtir. Bu noktada model şahsiyetler, güven veren kurumlar ve kolektif bir değer bilinci oluşturmaının önemini sıkça dile getirir. Kendi ifadeleriyle: "İşte, İslâm dünyasının eksiği, ilim değil, teknoloji değil, zenginlik değildir... bizim eksiklerimiz mümince görüntüdür. Hasılı, her birimiz Rabb'imiz, Efendimiz (sas), din ve milletimiz hatırına bize bakanlara 'Yalan yok çehresinde.' dedirtmeli..."¹⁰⁹

Bütün bunların yanında Hocaefendi, meşru hedeflere bâtil yollarla ulaşılamayacağını da her fırsatta ifade etmiştir. Ona göre, hedef hak ise bu hedefe götüren yollar da hak olmalıdır. Bu

¹⁰⁵ Fethullah Gülen, Kırık Testi, İnsanlığın Gerçek İnsanlığa Yükselmesi ve Toplumun Salahı

¹⁰⁶ Fethullah Gülen, Çağlayan Dergisi, Mart 2022, Muhasebe

¹⁰⁷ Fethullah Gülen, Yenilenme Cehdi, Beşerî Münasebetlerde Nezaket ve Zarafet

¹⁰⁸ Fethullah Gülen, Dert Musikisi, Toplumsal Şiddet Karşısında Yapılması Gerekenler

¹⁰⁹ Sohbet-i Canan, Mü'mince Görüntü ve Hal Dili

ilkeyi şöyle dile getirmiştir: "Meşru bir hedefe ancak meşru yollarla gidilir. Gayr-i meşru vasıta ve vesileler kullanılarak meşru bir hedefe varılamaz. Bizim hedefimiz haktır. Biz bâtılın düşmanıyız. Öyleyse hak olan bu hedefe ulaşmak için, düşman olduğumuz bâtılı (yanlışı) kullanamayız..."¹¹⁰

Sonuç

Hizmet Hareketi, İslam ahlakının teorik temellerini pratik hayata taşımayı amaçlayan kapsamlı bir anlayışa sahiptir. Hareketin gönüllüleri, Kur'ân ve Sünnet'te vurgulanan doğruluk, adalet, emanet ve liyakat gibi evrensel değerleri yalnızca bireysel hayatlarında değil, sosyal ilişkilerinde ve kurumsal yapılarında da temel referans olarak benimserler. Bu anlayış, Hz. Peygamber'in (sas) "Doğruluk insanı iyiliğe, iyilik de cennete götürür" hadisi ile doğrudan örtüşür ve Hizmet mensuplarının faaliyetlerinde samimiyet ve dürüstlük çizgisinden ayrılmamasını sağlar.

Hizmet Hareketi, İslam âlimlerinin tarih boyunca vurguladığı ahlaki değerlerin canlı ve güncel bir tezahürünü/yorumunu temsil etmeyi ideal olarak benimser. Hz. Ali'nin adalet anlayışından Bediüzzaman Said Nursî'nin iman ve ahlak birlikteliğine yaptığı vurguya kadar geniş bir düşünce yelpazesini referans olarak alır. Hareketin bünyesinde yer alan kurumlar ve bireyler, Gazalî'nin ifade ettiği gibi "güzel ahlakın hikmetle birleştiği" bir çizgide hareket ederek toplumsal huzuru ve medeni ilişkileri yeniden inşa etme gayreti içindedirler.

Özellikle Hocaefendi'nin öncülüğünde şekillenen Hizmet anlayışı, ahlaki "yaşatmak için yaşama" prensibine sıkıca bağlıdır. Onun "Müslüman, başkalarının huzurunu kendi huzuruna tercih etmesini bilen insandır" ifadesinde somutlaşan bu yaklaşım, Hizmet gönüllülerinin dünya çapında ortaya koydukları eğitim, diyalog ve insani yardım faaliyetlerinde kendini gösterir.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." - Nahl Suresi, 16/90
2. "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana-babaya iyilikte bulunmanızı emretti." - İsrâ Suresi, 17/23
3. "Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun rızasını kazanmak için) ahiret yurdunu iste, dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap! Yeryüzünde bozgunculuk (fesat) çıkarma! Şüphesiz Allah, bozguncuları sevmez." – Kasas Suresi, 28/77
4. "Kendilerine zulmedilmediği hâlde, haddi aşanlar Allah'ın lanetine uğramışlardır." Şûrâ Suresi, 42/42
5. 'Emrolunduğun gibi dosdoğru ol' - Hud Suresi, 11/113

¹¹⁰ Fethullah Gülen, İrşad Ekseni, Meşru Yolların Kullanılması

Hadis-i Şerifler:

1. "İman yetmiş küsur şubedir. En üstünü 'Lâ ilâhe illallah' demek, en altı ise yolda rahatsızlık veren şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imandandır." (Müslim, İmân 58)
2. "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz." (Buhârî, İlim 11; Müslim, Cihâd 6)
3. "Allah, sizden bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapmanızı ister." (Beyhakî, Şuabü'l-İmân, 4/361)
4. "Hiçbiriniz, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe (gerçek) iman etmiş olamaz." (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71)
5. "Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların emin olduğu kişidir." (Buhârî, İmân 4; Müslim, İmân 64)
6. "İyilik güzel ahlaktır; günah ise kalbini tırmalayan ve insanların bilmesini istemediğin şeydir." (Müslim, Birr 14)
7. "Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır söylesin ya da sussun." (Buhârî, Edeb 31; Müslim, İmân 74)
8. "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim." (Muvatta', Hüsnü'l-Hulûk, 8; Müsned, 2/381)
9. "Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekat sevabıyla gelir. Fakat şuna sövmüş, buna zina isnad ve iftirası yapmış, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, şunu dövmüştür. Bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biten, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir." buyurdular. (Müslim, Birr 59, Tirmizî, Kıyamet 2)".
10. Kıyamet gününde mü'min kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah Teâlâ çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder." (Tirmizî, Birr 61)

ÇOĞULCULUK, FARKLILIKLARA VE KUTSALLARA SAYGI

Hizmet katılımcıları, temel insan hakları ile çelişmeyen toplumsal ve bireysel çeşitliliği bir zenginlik olarak kabul ederler. Farklı inanç, din ve kültürlerin kutsallarının çatışma sebebi haline gelmemesi için yapıcı ve barışçı girişimlerde bulunurlar.

Hizmet Hareketi, çoğulculuğu yalnızca modern dünyanın dayattığı bir zorunluluk olarak değil, Kur'an merkezli bir hayat anlayışının vazgeçilmez bir parçası olarak görür. Farklı inanç, düşünce ve yaşam tarzlarına sahip bireyleri oldukları gibi kabul eder, bu çeşitliliği ise insanlık ailesinin bir zenginliği olarak değerlendirir. Bu yaklaşım hem temel insan haklarıyla örtüşmekte hem de İslam'ın evrensel ilkelerinden beslenmektedir.

Çünkü farklılıklar, Allah'ın yaratma iradesinin bir sonucudur ve bu sebeple saygıyı hak eder. Kur'an-ı Kerim, çeşitliliği insanlar arasında tanışma, anlaşma ve kaynaşma vesilesi olarak sunar. Peygamber Efendimiz'in uygulamaları bu ilahi ilkeyi pratiğe taşımış, İslam âlimleri de yaşadıkları dönemin şartlarına göre yorumlayarak bu ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Kur'an-ı Kerîm

Kur'an-ı Kerîm'de bireysel ve toplumsal farklılıkların, Allah'ın iradi ve hikmete bağlı bir tercihi olduğu; insanların özgür iradeleriyle yaptıkları tercihlere saygı gösterilmesi gerektiği açıkça ortaya konulmaktadır. Bu hakikati yansıtan bazı ayetler şöyledir:

"Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ama O, size verdiğiyle sizi imtihan etmek istedi. O halde hayırda yarışın."¹¹¹

"Rabbin dileseydi bütün insanları tek bir millet yapardı. Ama onlar ihtilaf etmeye devam edecekler..."¹¹²

"Allah'tan başka yalvardıkları şeylere sövmeyin ki, onlar da bilgisizlikle Allah'a sövmesinler."¹¹³

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."¹¹⁴

Bu ayetler birlikte değerlendirildiğinde, insanlar arasındaki dil, renk, inanç ve düşünce farklılıklarının ilahî bir tercih ve takdirin ürünü olduğu görülür. Zira insan, farklılıklarla çevrili bir dünyada adalet, sabır, empati ve saygı gibi erdemleri inşa etmekle sorumlu kılınmıştır.

Elbette bu çeşitlilik, tarih boyunca zaman zaman çatışmalara da yol açmıştır. Din, dil, etnik köken, mezhep ya da sosyal statü farkları üzerinden yaşanan gerilimler, insanlık tarihinin kaçınılmaz gerçeği olmuştur ve muhtemelen gelecekte de olacaktır. Ancak bu durum

¹¹¹ Mâide Suresi, 5/48

¹¹² Hûd Suresi, 11/118

¹¹³ En'âm Suresi, 6/108

¹¹⁴ Hucurat Suresi, 49/13

yaratılıştaki asıl maksadı yansıtmaz, insanın kendisine verilen özgür iradesini yanlış kullanmasının sonucudur. Nitekim İslam'ın kader anlayışı da bu perspektifle örtüşür. Zira dünya hayatında imtihan olmak ancak irade özgürlüğü ile anlam kazanır.

Bir başka açıdan sözünü ettiğimiz farklılıklar birer 'ayet'tir. Yani tefekküre değer ilahî işaretlerdir. Bu nedenle bu farklılıklar birer tehdit değil, rahmet vesilesi olarak görülmelidir. Çoğulcu bir toplumsal yapının temelleri bu bilinçle inşa edileceği gibi bireyler arası sağlıklı ilişkilerin teminatı da bu anlayışta yatar.

Öte yandan, Kur'an farklılıkların üstünlük sebebi yapılmasını reddeder. Çünkü insan, ırk gibi doğuştan gelen vasıflarını seçemez, ama ahlâkî sorumluluklarını seçebilir. Yukarıda bahsedilen Hucurat suresinin 13. ayetinde geçen "etkâ" ifadesi, insan değerinin ölçüsünü takvaya bağlar. Takva evrensel değerleri ve faziletleri benimseme, yaşama, kötülüklerden sakınma ve sorumluluk şuuruna sahip olmayı ifade eden geniş kapsamlı bir kavramdır. Farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda barış mümkün kılan da budur.

İster yaratılıştan gelen özellikler, isterse hayattaki tercihler olsun, bu farklılıkların tümü ilahî hikmetin birer tezahürüdür. İslam, bir tevhid dini olarak "yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmeyi" emreder. Bu ise farklı olana tahammülü değil, onunla saygıya dayalı bir ilişki kurmayı, kutsallara hürmet etmeyi ve çoğulculuğu bir iman sorumluluğu olarak görmeyi gerektirir. Kur'an'ın insanlığa gösterdiği hedef, bu farklılıkları bastırmak ya da yok saymak değil; onları tanımak, anlamak ve barış içinde bir arada yaşamının yollarını aramaktır.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Hizmet Hareketi'nin "çoğulculuk, farklılıklara ve kutsallara saygı" ilkesi yalnızca Kur'anî temellere dayanmaz. Bu ilke aynı zamanda sünnete dayalı çok güçlü referanslara da sahiptir. Bu referanslar sadece teorik ilkeler düzeyinde kalmamış; Hz. Peygamber'in (sas) hayatında fiilen uygulanmış, birlikte yaşama hukukunun ilk örnekleri olarak hayata geçirilmiştir. Özellikle Medine döneminde farklı dinî ve etnik topluluklarla kurulan hukukî ve ahlakî ilişkiler, çoğulculuğun İslam'daki derinliğini göstermektedir.

Hiz. Peygamber (sas) bir gün ashabıyla oturduğu sırada önlerinden bir cenaze geçer. Resûlullah ayağa kalkar. Ashabtan biri bu davranışı yadırgadığını ifade eder tarzda cenazenin bir Yahudiye ait olduğunu belirtir. Efendimizin o sahabeye cevabı nettir: "Ama o da bir insan değil mi?"¹¹⁵ Bu örnek, inancı ne olursa olsun insanın mensubu olduğu dine göre değil, sırf insan oluşu itibarıyla saygıya değer olduğunu açıkça ortaya koyar.

İnanç özgürlüğüne dair en çarpıcı örneklerden biri ise Bakara sûresinin 256. ayetinin nüzulüne sebep olan hadisedir. İslam öncesinde Medine'de bazı aileler, çocukları doğduğunda hayatta kalırlarsa onları Yahudi veya Hristiyan olarak yetiştirmeye adanmışlardı. İslam geldikten sonra bu ailelerin bir kısmı Müslüman oldu. Ancak çocukları, daha önce gördükleri eğitim üzere Yahudi veya Hristiyan olarak büyümüşlerdi. Bu durum bazı ailelerde huzursuzluğa yol açtı. Müslüman olmuş anne babalar çocuklarının da İslam'a girmesini istiyorlardı.

Nitekim bir baba, Hristiyan olan iki oğlunu Müslüman olmaya zorladı. Çocuklar bu baskıdan rahatsız olup Resûlullah'a başvurdular. Baba da, "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar benim ciğerparelerim. Onlar ateşe doğru giderken ben nasıl seyirci kalayım?" diyerek derdini dile getirdi. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: "Dinde zorlama yoktur. Artık hak ile batıl, doğru ile

¹¹⁵ Buhârî, Cenâiz, 50

yanlış birbirinden ayrılmıştır.”¹¹⁶ Ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber, babaya şu tavsiyede bulundu: “Onları kendi tercihleriyle baş başa bırak.” diyerek zorla dinlerini değiştirmek için zorlanmalarına müsaade etmemiştir. Bu olay sadece inanç özgürlüğünün bireysel iradeye dayanması gerektiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda hem ilahî vahyin, hem de Hz. Peygamber’in tutumunun özgür iradeye dayalı dinî tercihi esas aldığını ortaya koyar.

Hz. Peygamber’in çoğulculuk anlayışının kurumsal boyutta en önemli tezahürü ise Medine Vesikası’dır. Bu sözleşme Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler arasında imzalanmış, tarafların dinî ve sosyal haklarını güvence altına almıştır. Vesikanın şu maddesi, çoğulculuğun devlet idaresi zemindeki uygulamasını açıkça ortaya koyar: “Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar kendi dinlerinde serbesttir.”

Ayrıca bu sözleşmede ‘ümme’ kavramı, sadece dinî bir kimlik değil; aynı zamanda ortak haklara sahip, farklı inançlardan bireylerin oluşturduğu siyasal-toplumsal bir birlik olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, İslam’ın çoğulculuğu bir ‘birlikte yaşama hukukuna’ dönüştürdüğünü gösterir.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

Çoğulculuk, farklılıklara ve kutsallara saygı İslam tarihi boyunca farklı âlimler tarafından teorileştirilmiş, müfessir ve fakihlerce derinleştirilmiştir. Mesela İmam Ebû Hanîfe (v. M 767), öğrencileri Ebû Yûsuf (v. M 798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. M 805) ile birlikte, gayrimüslimlerle bir arada yaşama hukuku üzerine önemli ilkeler ortaya koymuştur. Ebû Yûsuf’un Kitâbu’l-Harac adlı eserinde, İslam topraklarında yaşayan Hristiyan ve Yahudilere ait ibadet yerlerinin ve dinî özgürlüklerinin korunmasının devletin sorumluluğu altında olduğu açıkça belirtilmiştir.¹¹⁷

İmam Mâlik (v. M 795) gayrimüslimlerin kutsallarına yönelik hakaretleri toplumsal düzeni bozan bir suç olarak görür. Medine’deki çok dinli toplumsal yapıyı dikkate alan Mâlikî gelenek, diğer din mensuplarının dinî yaşantılarına müdahaleyi katiyen caiz görmemiştir. İmam Şâfiî de (v. M 820) benzer bir yaklaşıma sahiptir.¹¹⁸

İmam Gazâlî (v. M 1111), İhyâ’sında dinin nihai amacını “insanların maslahatını sağlamak” olarak tanımlar. Ona göre “kötülüğe sebep olacak söz ve davranışlardan kaçınmak” imanın bir gereğidir. Başka dinlerin kutsallarına saldırmak, Gazâlî’ye göre sadece bireysel bir günah değil, toplumsal fitneye zemin hazırlayan bir tehlikedir ve yasaklanmalıdır.¹¹⁹

İmam Ebû Yûsuf’un (v. M 798), İslam Ülkesinin Başkadısı (Kâdî’l-Kudât-Adalet Bakanı) sıfatıyla, haksız yere gayrimüslim bir vatandaşı öldüren bir Müslümana idam cezası vermesi, o dönemin şartlarına göre insanlık ve azınlık hakları açısından önemli bir örnek olarak anılmalıdır.¹²⁰

Bediüzzaman Said Nursî, insanlık ailesini oluşturan fertlerin Cenâb-ı Hakk’ın Esmâ-i Hüsnâ’sının farklı tecellilerine aynalık ettiğini ifade eder. Ona göre her insan, farklı suret ve özellikleriyle İlâhî sanatın ayrı bir nakşıdır. Bu yüzden, toplumsal ve bireysel çeşitlilik bir eksiklik

¹¹⁶ Bakara Suresi, 2/256

¹¹⁷ İslam Ansiklopedisi, Ebû Yûsuf, Kitâbü’l-Harâc, Kahire 1396

¹¹⁸ Karadâvî, Yusuf. Fî Fıkhi’l-Ekalliyyâtî’l-Müslime. S, 23-38 Kahire: Daru’s-Şuruk, 2001.

¹¹⁹ Karadâvî, (Yusuf. Fî Fıkhi’l-Ekalliyyâtî’l-Müslime. S, 23-38

¹²⁰ Kâsânî, el-Bedâiu’s-Sanâi’ VII, 236

değil; bilakis kudret-i İlâhî'nin mükemmelliğini yansıtan bir zenginliktir. O, "İttifak, içtima, tesanüd, teavün; hayat-ı içtimaiyenin esasıdır" diyerek, farklılıklar arasında birlik ve yardımlaşmanın önemini vurgular.

Bediüzzaman, insanlar arasındaki muhabbeti temel bir prensip olarak görür. Cehaletin düşmanlığın en önemli sebeplerinden biri olduğu bilinen bir gerçektir. Halk arasında çok söylenen "insan bilmediğine düşmandır" sözü bunu ifade eder. "Şimdi ehl-i iman, değil Müslüman kardeşleriyle, belki Hıristiyan'ın dindar ruhanîleriyle ittifak etmek ve medar-ı ihtilâf meseleleri nazara almamak, niza etmemek gerektir. Çünkü, küfr-ü mutlak hücum ediyor."¹²¹ Bu ifadeleriyle Üstad, Ehl-i Kitap'la dostça ilişkilerin mümkün olduğunu belirtirken, inanç farklılıklarının çatışma sebebi olmaması gerektiğini de açıkça dile getirir. Onun bu yaklaşımı, dinler ve kültürler arası barışçıl girişimleri teşvik eder. Bu perspektif, farklı inanç ve kültürlerle sahip insanlarla yapıcı bir diyalog içinde bulunmanın hem fitrî hem de imanî bir sorumluluk olduğunu gösterir.

Üstad'ın bu düşünceleri yalnızca teorik bir yaklaşım olarak kalmamış, hayatının farklı dönemlerinde hayata geçmiştir. Nitekim 1908 yılında Selanik'te Fransız gazeteci Max Yvel'e verdiği röportajda, Osmanlı'nın ilan ettiği Kanun-u Esasi hakkında yöneltilen soruya şu cevabı vermiştir: "Ne diyor Kur'an? Her biri ilahi bir kökene dayanan bütün dinlere saygı göstermemizi emretmektedir. Kanun-u Esasi ise mensuplarının hangi dine bağlı olduklarına bakmaksızın, herkesin eşitliğini teminat altına almaktadır. Böylece, burada dine hiçbir şekilde aykırılık söz konusu değildir. Zira biz inançlara hürmetkâriz, dolayısıyla dinî temelli bu anayasal ilkeyi de benimsemek durumundayız. Aksi takdirde, iyi bir Müslüman olmaktan uzak düşeriz ki, herkes bilir ki bizler hakiki iman sahipleriyiz."¹²² [Bu ifadeler Fransızca röportajdan tercümedir]

Bediüzzaman, Eskişehir mahkemesindeki müdafaasında mahkeme heyetine karşı çoğulculuğun ve demokrasinin önemli bir unsuru olan hürriyeti şöyle savunmuştur: "Madem hürriyetin en geniş şekli cumhuriyettir. Ve madem hükûmet ise, cumhuriyetin en serbest suretini kabul etmiştir. Elbette, hakikî ve kat'î ve reddedilmez kanaat-i ilmiyeyi ve efkâr-ı saibeyi âsâyişe dokunmamak şartıyla, cumhuriyetin hürriyeti, o hürriyet-i ilmiyeyi istibdat altına alamaz ve onu bir suç tanımaz. Evet, dünyada hiçbir hükûmet var mıdır ki, bütün milleti bir tek kanaat-i siyasiyede bulunsun?" Bu ifadeleriyle Üstad, başkalarının hürriyetine ilişmemek kaydıyla hiçbir görüş ve fikrin ifadesinin yasaklanamayacağını ifade etmektedir.¹²³

Benzer şekilde Üstad, "Her hükûmette muhalifler bulunur. Âsâyişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdanıyla, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mesul olamaz." ifadeleriyle vicdan, fikir ve yaşantı hürriyetine sahip olduğunu, farklılıklarından dolayı mesul tutulamayacağını net olarak ifade etmiştir.¹²⁴

Üstad'ın yaşadığı dönemde ülkede yaşayan farklı milletlerin Osmanlı meclisinde temsilini esas alan Meşrutiyeti desteklemesine mukabil kendisine dini argümanları kullanarak yöneltilen eleştirilere "...meşrutiyetin sarahaten ve zımnen ve ilmen dört mezhepten istihracı mümkün olduğunu dava ettim."¹²⁵ diye cevap vererek meşrutiyetin dinde yeri olduğunu savunmuştur.

Fethullah Gülen Hocaefendi'ye gelince, o birlikte yaşama tecrübesinin sağlıklı biçimde inşa edilebilmesi, her bireyin kendi kimliği içinde tanınması, farklılıklara karşı hoşgörülü bir tavır sergilenmesi gerektiğini söyler: "Müslümanlar globalleşen bir dünyada, dar bir kutu içerisine

¹²¹ Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası - I

¹²² <https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-408>

¹²³ Risale-i Nur, Tarihçe-i Hayat, Eskişehir Müdafaası

¹²⁴ Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası II, 95. Mektup

¹²⁵ Risale-i Nur, Divan-ı Harbi Örfi

hapsedilmek, dünyaya yabancılaşmak ve çağdışı kalmak istemiyorlarsa, farklı kültür ve milletlerle etkileşime geçmek ve dünyaya açılmak zorundadırlar. Bir taraftan, muhatap oldukları insanları sahip oldukları değerler manzumesiyle tanıştırmak, diğer yandan da farklı kültür ve medeniyet havzalarından istifade etmelidirler.”¹²⁶

Hocaefendi tiranlık ve despotizmi, farklı yaşam tarzlarına karşı tahammülsüzlüğün sistematik tezahürleri olarak değerlendirir. Çünkü tektipleştirici yapılar, bireyin hak ve özgürlük alanını tehdit eder, zihnî ve ahlâkî kabiliyetlerini köreltir, toplumsal ilerlemeyi sekteye uğratar ve insanları dünyadan tecrit eder. Bunu şu sözlerle ifade eder: “Her türden farklılıklara rağmen insanların aynı toplumun fertleri olarak kendi aralarında birlik tesis edebilmeleri ve uyum içinde yaşayabilmeleri, herkesi kendi konumunda kabul etmeye ve farklılıklara müsamaha ile bakmaya bağlıdır. Böyle bir çoğulculuk anlayışı Allah’ın rahmetinin bir eseridir. Onun zıddı, insanların baskı ve zorbalıkla yönetildiği, herkese belirli bir yaşam şeklinin dayatıldığı tiranlıktır, despotizmdir. Bunun da temel hak ve özgürlükleri tehdit edeceğinde, kabiliyetleri körelteceğinde, toplumu körkütük hâle getirdiğinde ve dünyadan tecrit edeceğinden şüphe yoktur.” Hocaefendi’ye göre “önemli olan, insanların farklılıklarını koruyarak ve hatta bunları bir zenginlik vesilesi görerek bir arada yaşamayı öğrenmeleridir.” Bu ifadeleriyle Hocaefendi çoğulculuğu korumanın çağdaş toplumların en temel ahlâkî yükümlülüklerinden biri olduğunu ifade eder.

Hocaefendi farklı inanç ve düşünceye sahip insanlarla birlikte olmanın onların bütün düşüncelerini kabul etmek anlamına gelmediğini söyler ki bu, çoğulcu toplumun sınırlarını belirlemek açısından çok önemli bir perspektifi yansıtmaktadır: “Farklı dünya görüşlerine sahip insanlarla aynı ortamları paylaşmamız ve hatta onlarla birlikte oturup kalkmamız, onların bütün düşüncelerini kabul etmemiz ve onaylamamız anlamına gelmez. Aynı durum, onlar için de geçerlidir. Onlar da bizim bir kısım fikirlerimize muhalefet şerhi koyacaklardır. Önemli olan bu farklılıkların çatışmaya sebep olmamasıdır. Hatta toplumsal ahengi ve birliği sağlama adına mümkün mertebe farklılıkların geri plana itilerek, ortak noktaların öne çıkarılması gerekir.”

Hocaefendi çoğulculuğu kucaklarken Müslümanların kendi değerlerinden de taviz vermemeleri gerektiğinin altını çizer: “Öncelikle insana sırf insan olduğu için saygı duymamız ve farklılıkları bir vakıa olarak kabul etmemiz, sonrasında da realist ve rasyonelce davranarak küreselleşmenin hakkını vermemiz; kendi değerlerimizden fedakârlıkta bulunmayı, taviz vermeyi ve aşınmaya maruz kalmayı gerektirmemelidir. Biz ne ölçüde Müslümansak bunu hiç tereddüt etmeden her yerde yaşayabilmeliyiz. Ne dinî değerlerimizden ne İslâm telakkimizden ne de ihsan şuurumuzdan taviz vermeliyiz. Fakat bunları kimseye de dayatmamalıyız. Önemli olan, insanların, farklılıklarını koruyarak ve hatta bunları bir zenginlik vesilesi görerek bir arada yaşamayı öğrenmeleridir.”¹²⁷

Hocaefendi kutsallara saygının dünya barışı için önemli olduğuna inanır, bu nedenle kutasala saygının sadece ahlaki ve insani bir sorumluluk olarak kalmayıp uluslararası kurumlar tarafından da teminat altına alınması gerektiğini ifade eder: “Şimdi dört-beş milyar insanın saygı duyduğu, değer atfettiği, sinelerinde önemli bir yer verdiği bir kutsala karşı, birisi kalkar da nâseâ, nâbecâ sözler söyler ve saygısızca davranışlarda bulunursa, bir yönüyle beş milyar insana saygısızca dil uzatmış, hakarete bulunmuş olur. (...) Ne kadar isterdim, kutsala saygı mevzuunda keşke uluslararası bir mutabakat sağlanabilseydi! Bu hususta bazı mercilere sesimi duyurmaya çalıştım, ama galiba derdimi tam olarak anlatamadım. (...) Hâsılı, bugün, kutsala saygı düşüncesinin bütün insanlığa mâl edilmesine ve insanlık adına herkeste bu

¹²⁶ Fethullah Gülen, Kırık Testi, Çoğulculuk

¹²⁷ Fethullah Gülen, Kırık Testi, Çoğulculuk

duygunun uyarılmasına ciddi ihtiyaç var. Bu mesele, artık bütün milletlerin iştirak ettiği uluslararası kuruluşlar tarafından, üzerinde idare-i kelimada bulunmaya meydan verilmeyecek şekilde bir esasa bağlanmalı ve bu konuda söz kesen belli disiplinler vaz' edilmelidir. Keşke bütün insanlık bu konuda anlaşabilse! Keşke herkes haddini bilse! Zira barış içinde birlikte yaşamının önemli bir unsuru olan başkasının kutsalına saygı prensibine riayet edilmediği takdirde, küçülen ve büzüşen günümüz dünyasında bu tür saygısızlıklardan kaynaklanan meseleler daha korkunç ve daha büyük problemler hâlinde kendini gösterecektir.”¹²⁸

Sonuç

Hizmet Hareketi çoğulculuğu, farklılıklara ve kutsallara saygıyı, yalnızca modern çoğulcu toplumlarla uyumun bir gereği olarak değil; Kur'an'ın ilahî ilkeleri, Hz. Peygamber'in çoğulculuğu esas alan uygulamaları ve İslam âlimlerinin tarih boyunca geliştirdiği birlikte yaşama hukukunun bir yansıması olarak görmektedir. Aynı yaklaşım, Hz. Peygamber'in “Ama o da bir insan değil mi?” sözlerinde ifadesini bulan, evrensel ahlâkın zirvesini yansıtan yaklaşımında ve Medine Vesikası gibi tarihî belgelerde de açıkça görülmektedir.

Fethullah Gülen Hocaefendi'nin rehberliğinde şekillenen Hizmet Hareketi, bu tarihî ve dinî arka planı çağdaş çoğulcu toplumlarda hayata geçirmeye çalışmakta; farklılıkları bir tehdit değil, ahlâkî gelişim ve toplumsal zenginlik fırsatı olarak görmektedir. Böylece Hizmet Hareketi, çoğulculuğu bir medeniyet idealine, farklılıklara saygıyı bir mü'min ahlâkına, kutsallara hürmeti ise barışın vazgeçilmez şartına dönüştüren dinî bir hassasiyetin çağdaş temsilciliğini yapmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'ân-ı Kerim

1. “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun ayetlerindendir. Elbette bunda bilenler için ibretler vardır.” – Rûm Suresi, 30/22
2. “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîler —kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse— onlar için Rableri katında bir mükâfat vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.” - Bakara Suresi, 2/62
3. “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun ayetlerindendir. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.” - Rum Sûresi, 30/22
4. “Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.” - A'râf Suresi, 7/199
5. “...Eğer Allah insanların bir kısmını diğer kısmıyla defetmeseydi, içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı...” Hac Suresi, 22/40
6. “De ki: Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım. Aranızda adaletle hükmetmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Bizimle sizin aranızda bir tartışma yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de O'nadır.” - Şûrâ Suresi, 42/15
7. “Sizin dininiz size, benim dinim bana.” - Kâfirûn Suresi, 109/6

¹²⁸ Fethullah Gülen, Mefkure Yolculuğu, Kutsala Saygı

Hadis-i Şerifler

1. “Kimin komşusu onun kötülüğünden emin değilse, o kişi (gerçek) mümin değildir.” (Buhârî, Edeb 29; Müslim, İmân 74)
2. “Müslüman, elinden ve dilinden insanların emin olduğu kimsedir.” (Buhârî, İmân 4; Müslim, İmân 64)
3. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” (Buhârî, İlim 11; Müslim, Cihâd 6)
4. “Kim bir zimmîye zulmederse, ben onun hasmıyım; onun hasmı olduğum gün (mahşerde) onun karşısında olacağım.” (Ebû Dâvûd, Harâc 31; Tirmizî, Siyer 33)
5. “Size Ehl-i Kitap’tan yiyecek sunulduğunda yiyiniz; onlar size kendi kaplarından su verdiklerinde içiniz.” (Buhârî, Et’ime 38)
6. “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” (Buhârî, Edeb 27; Müslim, İmân 73)

GÖNÜLLÜ KATILIMCILIK VE FEDAKÂRLIK

Hizmet gönüllüsü olmak, faaliyetlere katılmak ve ayrılmak tamamen kişinin bireysel tercihidir. Hizmet gönüllüleri temel değerlerini hayata taşıyan ve bu vesileyle insanlığın gelişimine faydası olan projelere, kendi imkânları ölçüsünde maddi yardım veya gönüllü çalışmalarla katkı yaparlar.

Hizmet Hareketi, yapısı ve mahiyeti itibarıyla zorunlu katılımı reddeden; tamamen bireysel irade, şuur ve sorumlulukla şekillenen bir harekettir. Harekete katılım kişinin özgür iradesiyle insanlığın ortak iyiliğine katkıda bulunmak için maddi veya manevi imkânlarını kullanması ile gerçekleşir. Dolayısıyla gönüllü olarak yapılan her türlü maddi ve manevi destek dışarıdan bir zorlamayla değil, insanın vicdanından doğan bir sorumluluk duygusuyla gerçekleşir. Hizmet katılımcıları, bu anlayış çerçevesinde zaman, bilgi, emek ve maddi imkânlarını insanlığın yararına olacak projelerde kullanır, bu katkılarından dolayı da Allah'ın rızasından başka bir ödül, dünyevi makam veya takdir beklemezler. Bu bağlamda gönüllülük, bireyin kendi tercihiyle harekete geçmesini, fedakârlık ise sevdiği şeylerden vazgeçerek başkalarına yardım etmesini içerir.

Kur'an-ı Kerîm

“Cimrilikten sakınma hususunda duyarlı ve gayretli olan, nefsinin arındırmak için servetinden harcayan ama kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak değil de sırf rabbinin rızasını kazanmak maksadıyla harcayan kimseler ise cehennemden uzak tutulacaktır. Böyleleri ahirette kendilerine verilecek mükafatlarla elbette hoşnut olacaktır.”¹²⁹ Leyl suresindeki bu ayetler infak ahlakının temelini oluşturur. Kur'an'da sıklıkla vurgulanan infak kavramı, yalnızca maddi bağış değil, aynı zamanda gönülden yapılan samimi bir ikramdır. Gerçek infak sahibi, yaptığı iyilik karşılığında ne şöhret ne statü ne minnet ne de dünyevi bir teşekkür bekler; onun tek hedefi Rabbinin rızasıdır.

Ayetin özellikle vurguladığı nokta, yapılan iyiliğin, önceden görülmüş bir iyiliğin karşılığı olmamasıdır. Başka bir ifadeyle, bu davranış bir “borç ödeme” değil, “erdem inşası”dır. Bu tür karşılıksız iyilik, insan ilişkilerinde son derece yüksek bir fazilettir. Bir insan kendisine herhangi bir iyilik yapılmadığı halde başkasına iyilik yapıyorsa, bu onun karakter olgunluğunu ve ruhunun temizliğini gösterir. Birlikte yaşamının özü de işte budur: Hesap-kitap yapmadan, çıkar gözetmeden ve karşılık beklemeden yapılan iyiliklerdir.

Ne var ki günümüz toplumlarında çoğu insanın iyiliği karşılık esasına dayalı olarak değerlendirdiğini gözlemliyoruz. İnsanlar, “Ben bunu yapayım ki o da bana bunu yapsın” düşüncesiyle hareket eder. Oysa Kur'an, bizi bu çıkarıcı zihniyeti aşmaya çağırır. Sosyal adalet, kalıcı gönül dostlukları ve toplumsal merhamet, ancak hiçbir beklenti taşımadan yapılan iyiliklerle gerçekleşebilir. Bu da manevi eğitim ve kalbî terbiye ile mümkündür.

¹²⁹ Leyl Suresi, 17/21

Konu ile alakalı bir başka ayet şudur: "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe birr'e (gerçek iyiliğe) ulaşamazsınız. İyilik ve ahiret yolunda her ne harcarsanız şüphesiz Allah onu bilir."¹³⁰

Bu ayet, infakın mahiyetini ifade etmekle beraber ahlâkın kalbî derinliğine de ışık tutar. Zira "Birr" Kur'an-ı Kerim'de doğruluk, iyilik, içtenlik ve takvâyı da içine alan kuşatıcı bir kavramdır. Bu demektir ki gerçek iyiliğe değersiz şeyleri infak etmekle değil, çok sevilen, değer verilen ve emek harcanan şeyleri infak ederek ulaşılır. Kaldı ki Kur'an'ın sunmuş olduğu bu ölçü yalnızca mal ve servetle sınırlı değildir. Zaman, emek, bilgi, imkân, hatta bazen konum ve konfor da insanın sevdiği şeyler arasındadır.

Kur'an'da insanlığa yönelik hayırlı projelere gönüllü destek verme, maddi ve manevi katkı sağlama ile alakalı doğrudan veya dolaylı birçok ayet vardır. Bunlardan ikisi şunlardır: "Onlar, yiyeceğe muhtaç oldukları halde kendilerinden önce yoksul, yetim ve esirleri doyururlar. Biz sizi sadece Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."¹³¹

Bu ayetler, Kur'an'ın özünde taşıdığı ihlas, fedakârlık ve sosyal sorumluluk kavramlarının birbiriyle nasıl bütünleştiğini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayetteki "alâ hubbihî" ifadesi, kişinin bizzat sevdiği veya muhtaç olduğu bir şeyi başkasına vermesi anlamına gelir. Yani, bu insanlar sadece artanları değil, kendi nefislerinin arzu ettiği, gönüllerinin sevdiği nimeti başkalarına sunarlar. Bu ise fedakârlığın zirvesidir.

İkinci ayette geçen "li-vechillâh" (Allah rızası için) ifadesi, gönüllülüğün temelini oluşturan niyet bilincini öne çıkarır. Gerçek anlamda gönüllü katkı, karşılık ve övgü beklentisinden tümüyle arındırılmış bir niyetle yapılır.

Ayette "miskin, yetim, esir" sözleriyle toplumun en korunmasız üç sınıfının zikredilmesi, yardımın kime yönelik olması gerektiği konusunda da yönlendirici bir ilkedir. İslamî anlayışta gerçek sosyal sorumluluk, toplumun en kırılgan kesimlerini merkeze alarak inşa edilir. Bugün Hizmet gönüllülerinin Afrika'dan Güney Asya'ya, fakirlik, kuraklık ve tabii afetlerle mücadele eden kesimlerden mülteci kamplarında yaşayanlara kadar birçok insana yaptığı yardım çalışmaları bu ayetlerin pratiğe dökülmüş şekli olarak görülebilir.

Bu bağlamda buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerin hepsi gönüllü katılımın sadece haricen verilmiş bir katkı değil, kulluk şuuruyla beslenen deruni bir sadakat olduğunu vurgular. Modern dünyanın "karşılık" ve "ödül" odaklı ilişkiler sistemine karşılık bu ayetler, karşılıksız iyilik fikrinin hem teorik hem pratik temellerini sunar.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Gönüllü katılımcılık, karşılık beklemeden başkalarının iyiliği için çalışmak ve gerektiğinde kendi imkânlarından fedakârlıkta bulunmak, Resûl-i Ekrem'in sadece sözlerinde değil, bizzat hayat pratiğinde de ön plana çıkardığı bir ahlaki ilkedir. Bu noktada ilk akla gelen "İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır"¹³² hadisidir. Hemen her Müslümanın bildiği bu hadis, İslam'ın başkalarına faydalı olmayı merkeze koyan ahlak anlayışını yansıtan temel referanslardan biridir. "En hayırlı insan" tanımı, bireyin ahlaki değerini, başkalarına sağladığı katkı ve fayda üzerinden tanımlar. Burada geçen "naf" (fayda) kelimesi, sadaka vermekten

¹³⁰ Al-i İmran Suresi, 3/92

¹³¹ İnsan Suresi, 76/8-9

¹³² Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, 5/278

bilgi öğretmeye, bir yük taşımaktan dertli birisinin derdini dinlemeye kadar maddi ve manevi her türlü yardımı kapsayan bir anlama sahiptir.

Bir başka açıdan baktığımızda Peygamber Efendimiz (sas) bu hadisiyle iyilikte bulunmayı pasif bir erdem değil, aktif bir sorumluluk olarak tanımlar ve iyilik yapmanın toplumsal düzlemde anlam kazandığını vurgular. Dini cemaatler başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük ekseninde etrafında yaptıkları faaliyetler bu hadisin çağdaş bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

İkinci hadis ahiret gününe inananlar için çok büyük bir anlam ifade etmektedir: “Kim bir mümin kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını kıyamet gününde giderir.”¹³³ Bu hadis, gönüllü yardımlaşmanın Allah katında karşılıksız kalmayacağını haber vermekte, aynı zamanda insani ilişkilere ulvî bir anlam kazandırmaktadır. Burada zikredilen “bir ihtiyacı yerine getirme” ifadesi, tıpkı ilk hadiste olduğu gibi yalnızca maddi yardım anlamında değildir; bir duygunun paylaşılması, bir işin kolaylaştırılması, ya da imkânı olan birisi için hayır yapacağı bir kapının açılması bu kapsamda değerlendirilir. Hadisin dikkat çekici yönü, dünya hayatındaki küçük bir yardımın ahirette büyük bir karşılıkla ödüllendirileceğini bildirmesidir. Bu, İslamî anlamda gönüllülüğün hem bireysel hem de uhrevî bir derinlik taşıdığını gösterir. Bu bağlamda, gönüllü katkı ve hizmet, sıradan bir faaliyet değil, Allah’ın rahmetini celbeden bir amel olarak okunmalıdır.

Aynı çerçevede dinî delil olarak sunabileceğimiz bir başka peygamber beyanı ise şudur: “Mümin, insanlarla birlikte yaşar ve onların eziyetlerine sabreder. İnsanlardan uzak duran ve onların sıkıntılarına sabretmeyen kimsede hayır yoktur.”¹³⁴

Bu hadis-i şerif, İslam’ın cemiyet merkezli ahlak anlayışını açıkça yansıtan temel metinlerden biridir. Hadiste geçen “yuḥâlitu” yani “karışmak, iç içe olmak, beraber olmak” fiili sadece fizikî beraberliği değil, sosyal dayanışma, birlikte üretme ve beraberce yük taşıma anlamını da içerir. “Eziyetlerine sabretmek” ise insanların kusurlarını görmezden gelmeyi, kırıkcı sözlerine ve davranışlarına rağmen onlarla bağını sürdürmeyi ifade eder. Bu yönüyle hadis, toplumsal ilişkilerde sabrı ve müsamahayı yalnızca bireysel erdemler olarak değil, sosyal bütünlüğü koruyan dinamikler olarak öne çıkarır.

Hadiste geçen “hayır yoktur” ifadesi, insanlardan kaçmayı bir zühd ve takva biçimi olarak gören eğilimlere karşı ciddi bir uyarı niteliğindedir. Zira gerçek mümin, topluma karışan, insanlarla birlikte yaşayan ve onların dertlerini paylaşan kişidir. Dolayısıyla aslında hadis, Efendimizin (sas) hayat-ı seniyyeleri boyunca yaşamış olduğu hayatın kelimelere dökülmüş şekinden ibarettir. Evet, onun hayatında, tasavvufi ifadesiyle insanlardan uzaklaşıp yalnız bir şekilde uzlete çekilip manevi arınma yoluna gitme yoktur. Aksine yine tasavvufi ifadesiyle “celvet” dediğimiz toplumun içinde insanlardan bir insan olarak yaşama, değer üretme ve fedakârlık yapma vardır.

Netice itibarıyla Peygamber Efendimizin (sas) söylem ve eylemleri bize şunu göstermektedir: Toplumsal hayat içinde topluma faydalı olacak faaliyetlere gönüllü olarak katılımında bulunmak, maddi ve manevi fedakârlık yapmak ahlaki düzlemde bir fazilet olmanın çok ötesinde bir ibadet biçimi ve bir kulluk kıvamıdır.

¹³³ Ebû Dâvûd, Edeb 120; Tirmizî, Birr 36

¹³⁴ Ahmed bin Hanbel, el-Müsneid, 5/61; Hâkim, el-Müstedrek, 1/74

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İslam ahlakının temel taşlarından biri olan gönüllülük ve fedakârlık, hicri ilk yüzyıllardan itibaren İslam âlimleri tarafından hem ferdi anlamda arınmanın hem de toplumsal ıslahın temel ilkelerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Basra ekolünün önde gelen sûfîlerinden Hasan el-Basrî, infakın ve gönüllü hizmetin gerçek değerinin dünyevî bir karşılık beklenmeden yapıldığında ortaya çıkacağını belirtmiş, “Dünyaya karşı zahid olan kimse, insanlara karşı en cömert olandır”¹³⁵ diyerek zühd ile cömertlik arasında kurduğu bağ üzerinden gönüllülüğün ahlaki zeminine dikkat çekmiştir. Ona göre gönüllü hizmet, mal infak etmenin yanında zaman, ilgi ve dua ile insanın kendisini bütünüyle Allah yoluna sunmasıdır. Bu yaklaşım, infakın ekonomik, sosyal ve manevi boyutlarını da içerecek şekilde genişletilmesi anlamına gelir.

Bu perspektifi derinleştiren Cüneyd-i Bağdadî, “İhsan, karşılık beklemeden vermektir”¹³⁶ diyerek hizmetin sırf Allah için ve mutlak bir hasbîlikle yapılması gerektiğini savunur. Ona göre ihsan hali, kişinin hakiki anlamda tevhid bilinciyle yaşamasının sonucudur. Buradan anlaşılan bir müminin gönüllü hizmette bulunması, varlığının Allah’a nispetle anlam kazanmasının doğal bir sonucudur; kişi artık kendi menfaati için değil, Rabbinin rızası için hareket eder. Bu hal, gönüllülüğün fazilet olmaktan çıkıp bir kulluk bilincine dönüşmesi demektir.

Tasavvufun halk arasında yayılmasında rolü büyük olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. M 1273) ise bu anlayışı şiirsel bir dil ve evrensel metaforlarla yeniden ifade etmiştir. “Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol”¹³⁷ tavsiyesi, Mesnevî’deki en çok atıf yapılan ilkelerden biridir. Mevlânâ’ya göre, akarsu nasıl durmaksızın akar ve geçtiği yere hayat verirse, cömert ve gönüllü bir mümin de hiçbir karşılık beklemezsizin çevresine fayda sağlamalıdır. Cömertlik ve fedakarlık, süreklilik ve içtenlik ile anlam kazanır; bir anlık heyecanın değil, bir ömür boyu tezahür eder. Bediüzzaman eserlerinde fedakarlığı genel itibarıyla üç ana başlık etrafında ele almıştır: Maddi (füyuzat hislerinden) fedakârlık, manevi (füyuzât hislerinden) fedakârlık, hissiyat-ı nefsanîyemizden fedakarlık (fedakârane kardeşlik).

Üstad’a göre, iman hizmeti ne dünyevî bir kazanç aracı ne de zorlamayla yapılacak bir yükümlülüktür. Bu hizmet, ancak “hakikî kardeşlik” ve “sarsılmaz iman” ile taşınabilecek bir emanettir. “Kardeşin hâssası ve şartı şudur ki: Hakikî olarak Sözlerin neşrine ciddî çalışmakla beraber, beş farz namazını edâ etmek, yedi kebâiri işlememektir”¹³⁸ diyerek, hizmetin hem ihlas hem de takva ile yürütülmesi gerektiğini vurgular. Bu, gönüllü katılımın aynı zamanda ahlaki bir seviye, bir ibadet şuuru gerektirdiğini göstermektedir.

Bu feragat çizgisi kolektif bir ruhun inşasına da hizmet etmiştir. Bediüzzaman’ın “Nur şakirtlerinden çokları hem malını, hem istirahatını, hem dünya zevklerini, hem lüzum olsa hayatını (hayattan şahsi beklentilerini) Nur’un hizmetinde feda ediyorlar (hizmetine adıyorlar)” (cümlesi, bu ruhun genele yayılmış, yaşayan bir gerçeklik olduğunu gösterir.

İslamî gelenekte sahabe-i kiramın “îsâr” hasleti, yani başkasını kendine tercih etme erdemi, Bediüzzaman’ın da sıklıkla işaret ettiği bir örnekliktir. Risale-i Nur’un hizmetinde yer alan gönüllüler, “Sahâbelerin senâ-yı Kur’ânîye mazhar olan îsâr hasletini kendine rehber etmek” (20. Lem’a, Haşiye) suretiyle başkalarının faydasına dokunacak işleri kendi önceliklerine ve menfaatlerine tercih ederler. Üstad “Kardeşlerinizin nefislerini nefsinize şerefte, makamda,

¹³⁵ Ebu Nuaym, Hilyetü’l-Evliyâ, c. 2, s. 135

¹³⁶ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 156

¹³⁷ Mevlânâ, Mesnevî, I, beyit: 18

¹³⁸ Risale-i Nur, Mektubat, 26. Mektub

teveccühte, hattâ menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde tercih ediniz.”¹³⁹ ifadesiyle fedakarane kardeşliğe atıfta bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Bediüzzaman’a göre gönüllü hizmet, iman ve sadakat temelli bir duruşun hayata yansımadır. Bu hizmetin temelindeki ideal dünyevî ve şahsî menfaatten arınmış bir adanmışlıktır. Hizmet gönüllüsü bu çizgide yürürken hem kendisini aşar hem de Rabbine olan sadakatini fiilî olarak ispat eder.

Gönüllü katılımcılık ve fedakârlık, Fethullah Gülen Hocaefendi’nin düşünce sisteminde imani sorumluluğun ve ahlakî kemâlin pratiğe yansımaları olarak kendini gösterir. Hocaefendi, gönüllülüğü “kendi varlığını başkalarının mutluluğuna adanmak”¹⁴⁰ olarak tarif ederken, bunun şuurlu bir tercih olması gerektiğini vurgular. Bu yönüyle gönüllü katılım, Hizmet Hareketi’nin organizasyonel yapısından bağımsız olarak bireysel vicdanda kök salan, Allah rızasına adanmış bir aksiyondur.

Gönüllülük, Hocaefendi’nin yaklaşımında bir “şuur meselesidir.” Hizmete iştirak eden kişiler imanlarının, vicdanlarının ve toplumsal sorumluluklarının gereği olarak bu yola koyulurlar. Bu bağlamda Hocaefendi, insanların Hizmet’e katılımını Cuma ezanını duyan bir mü’minin mescide koşmasına benzetir: “Cuma ezanını duyan nasıl mescide koşar, bu yolda hizmet ruhunu hisseden de kendiliğinden yola düzülür.”¹⁴¹ Bu teşbih, Hizmet’in temelinde yatan gönüllü adanmışlığın, insan vicdanında karşılık bulan bir çağrıya ve bir manevi heyecana dayandığını açık biçimde ortaya koyar.

Hizmet’teki gönüllü fedakârlık, rasyonel, Kur’ânî ve tarihî bir bilinçle de desteklenmektedir. Hocaefendi’ye göre Hizmet’in temel projeleri—eğitim, diyalog, insani yardım—dinî müktesebat ve evrensel değerlerle tam bir uyum içindedir. “Bu, insanlığa ait sorumluluklarımızı yerine getirme çabasıdır... Hatta daha derinlemesine meseleye bakıldığında, bunların insana artı değer kazandıran birer amel değil, bilakis temel kulluk görevi ve nimetlere karşı bir şükür ve hamd vazifesi olduğu anlaşılır”¹⁴² Bu tespit, Hizmete faaliyetlerine gönüllü katılımcılığın, bireysel ahlakın ötesinde, kulluk bilinciyle örülmüş bir sosyal sorumluluk olarak kavrandığını gösterir.

Ayrıca Hocaefendi’nin fedakârlık anlayışı da klasik anlamın çok ötesindedir. Ona göre gerçek fedakârlık, kişinin hukuk ve güvenlik sınırlarını gözeterek, makul ölçülerde konfor alanından çıkmasıdır. Fedakârlık, Allah rızası için kendi konforundan vazgeçmekle anlam kazanır. Bu anlayış, Hizmet gönüllülerinin dünyanın dört bir yanında okul, kültür merkezi veya yardım dernekleri açmak için gösterdikleri çabayı açıklar. Zira bu insanlar, yalnızca bir davanın değil, Allah rızasını esas alan bir kulluk anlayışının taşıyıcılarıdır. Bu yüksek fedakârlık anlayışının arkasında da Kur’ânî makuliyet yer almaktadır. “Farklı bir ifadeyle değişik dünya görüşlerine ve hayat felsefelerine sahip olan çok sayıda insan, hizmetin makuliyeti etrafında toplanmıştır.”¹⁴³ Bu ifade, bireylerin yalnızca fikir, değer ve ideal ortaklığı üzerinden bu hizmette yer aldıklarını açıkça ortaya koyar.

¹³⁹ Risale-i Nur, Lem’alar, 21. Lem’a

¹⁴⁰ Fethullah Gülen, Buhranlı Günler ve Ümit Atlasımız

¹⁴¹ A.g.e

¹⁴² Fethullah Gülen, Buhranlı Günler ve Ümit Atlasımız

¹⁴³ Fethullah Gülen, Dert Musikisi

Sonuç

Hizmet Hareketi bu satırlarda ifade edilen esaslardan hareketle gönüllü katılımcılık ve fedakârlık değerini; Kur'an'ın infak ve ihlas merkezli çağrısından, Sünnet'in topluma karışmayı ve faydalı olmayı ibadet seviyesine yükselten rehberliğinden, İslam âlimlerinin îsâr, ihsan ve zühd konusundaki yaklaşımlarından, Bediüzzaman Said Nursî'nin dava şuuru ve feragat anlayışından ve Fethullah Gülen Hocaefendi'nin makuliyete ve özgür iradeye dayalı hizmet felsefesinden ilhamla inşa etmiştir.

Bu değer, kurumsal aidiyetlerden bağımsızdır, Allah rızasını merkeze alan iman, ihlas ve adanmışlık gibi manevi dinamikler üzerinde yükselir. Hizmet gönüllüsü, imkânlarını başkalarının faydası için seferber ederken bunu vicdani bir çağrıya cevaben, ahiret ve kulluk bilinciyle yapar.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

- 1-"Kim infakta bulunursa, Rabbi onun yerine daha iyisini verir." (Sebe, 34/39)
- 2-"Kimin niyeti Allah rızasıysa, onun amelini Allah ödüllendirecektir." (Bakara, 2/272)
- 3-"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilendir." (Bakara, 2/261)
- 4- "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe gerçek iyiliğe ulaşamazsınız. Her ne infak ederseniz, Allah onu bilir." (Âl-i İmrân Suresi, 3/ 92)
- 5-"O halde, gücünüz yettiğince Allah'a karşı gelmekten sakının, dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğiniz için infak edin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Teğabun Suresi, 64/16)
- 6-"Şüphesiz, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler için, onlara kat kat ödeme yapılacak ve onlara değerli bir mükâfat vardır." (Hadid Suresi, 57/18)

Hadis-i Şerifler

1. "Sadaka malı eksiltmez. Kul affettikçe Allah onu yüceltir. Kim Allah için tevazu gösterirse, Allah onu yükseltir." (Müslim, Birr, 69)
2. "Cehennemden bir hurma ile de olsa korunun. Bunu da bulamazsanız güzel bir sözle korunun." (Buhârî, Edeb, 34; Müslim, Zekât, 68)
3. "Allah, sadece kendisi için ve rızasını kazanmak için yapılan ameli kabul eder." (Nesâî, Cihâd, 24)
4. "Sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren kişi, Allah'ın gölgesinden başka gölge bulunmayan günde, Arş'ın gölgesinde gölgelenecektir." (Buhârî, Zekât, 16; Müslim, Zekât, 91)
5. "Biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olmaz." (Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71-72)

6. "Cömert, Allah'a yakındır; insanlara yakındır; cennete yakındır; ateşten uzaktır."
(Tirmizi, Birr, 40)
7. "Her iyilik sadakadır." (Buhari, Edeb, 33; Müslim, Zekât, 52)
8. "Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da kıyamet günü onun sıkıntılarından birini giderir." (Müslim, Birr 58; Tirmizî, Hudûd 3; Ebû Dâvûd, Edeb 60)

İSTİŞARE VE ORTAK AKIL

Hizmet katılımcıları farklı perspektif ve düşüncelerin müzakeresi ile oluşan ortak akıldan istifade ederler.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye istişareyi hem bireysel hem de toplumsal hayatın vazgeçilmez bir esası olarak sunmuştur. Kur'an, müminlerin ayırt edici özelliklerinden birini onların işlerini aralarında istişare ile yürütmeleri şeklinde belirtmiş; Peygamber Efendimiz (s.a.s) ise hem ailevi, hem sosyal, hem de devlet işlerinde istişareyi bizzat yaşayarak ümmetine örnek olmuştur. İslam âlimleri de bu çizgiyi takip etmiş, ictihad, icma ve meşveret müesseseleriyle ortak akılı dinî, ilmî ve içtimai hayatın temeline yerleştirmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Hâkim gerek açıktan gerekse bağlamdan anlaşılacağı üzere istişare ve ortak akıl üzerinde ısrarla durmuştur. O kadar ki Kur'an'ın surelerinden biri 'Şura' ismini taşır ve serlevha ayetinde inanmış insanların aralarındaki işleri istişare ve ortak akılla yürüttüklerinin altını çizer: "Onlar öyle kimselerdir ki Rablerinin çağrısına kulak verip namazı hakkıyla ifa ederler. İşlerini istişare ile yürütürler, kendilerine nasib ettiğimiz imkânlardan hayırlı işlerde sarf ederler."¹⁴⁴

Kur'an, ortak akılla verilen kararlarda mükemmel netice elde edilemese dahi, istişareden vazgeçilmemesi gerektiği üzerinde durmuş, vahiyle teyit olunan Peygamber Efendimiz'e (sas) de istişareyle hareket etmeyi tavsiye etmiştir: "İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile, Ve işleri onlarla müşavere et. Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et. Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever."¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim, devlet işlerinden tutun bir çocuğun emzirilmesine kadar büyük küçük her işte istişare yolunu göstermiş, fevri ve başına buyruk hareket etmenin riskleri üzerinde de durmuştur.

Örneğin Kur'an, daha sonra Hz. Musa'nın mesajını kabul edecek olan Sebe' melikesinin devlet işlerini danışmanlarıyla istişare etmesini öne çıkarır: "Değerli danışmanlarım, bu mesele hakkında görüşlerinizi istiyorum. Pek iyi bildiğiniz gibi, sizi çağırmadan, size danışmadan hiç bir meseleyi hükme bağlamam."¹⁴⁶

Diğer taraftan, toplumun en küçük birimi olan ailede bir çocuğun emzirilme müddetinin belirlenmesi gibi bir konuda anne-babanın karşılıklı istişare ederek karar vermeleri gerektiğini söyler: "...fakat anne baba aralarında görüşüp anlaşmaya vararak, iki yıldan önce çocuklarını sütten kesmek isterlerse, kendilerine bir vebal yoktur."¹⁴⁷

¹⁴⁴ Şura Suresi, 42/38)

¹⁴⁵ Al-i İmran Suresi, 3/159

¹⁴⁶ Neml Suresi, 27/32)

¹⁴⁷ Bakara Suresi, 2/233

Bu temel prensip aile içi anlaşmazlıklar konusunda da ısrarla tavsiye edilir: Aile yönetiminde de müşavere ve sulh esastır¹⁴⁸. Eşlerin kendi aralarında bir uzlaşmaya varamadıkları konularda ise yine ortak akıl işletilerek ailelerden hakemler tayin edilmek suretiyle bir çözüme ulaşılmasını salık verir: "Eğer karı kocanın birbirinden ayrılacaklarından endişe ederseniz, o vakit, kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf işi düzeltmek isterlerse, Allah onları uyuşmaya muvaffak buyurur. Şüphesiz Allah alîm ve habîrdır (her şeyi bilir, bütün maksatlardan haberdardır)."¹⁴⁹

Kur'an'a bütüncül bakıldığında ehil olanlarla istişare etmenin ve ortak aklın hayatın her alanında tavsiye edildiği görülecektir.

Fevri ve yalnız kendi aklına güvenerek hareket etmenin doğru olmadığını ifade sadedinde Kur'an "her bilenün üstünde bir bilen vardır"¹⁵⁰ buyurmuş ve uzmanların fikirlerine müracaatı emretmiştir. Bu cümleden olarak "bilmiyorsanız bilenlere, ilim adamlarına sorun,"¹⁵¹ hatırlatmasında bulunur.

Nitekim toplumun emniyetine dair konularda gelen haberlerin bile içyüzü araştırılıp konuyu derinlemesine bilen uzman insanlarla istişare ederek hareket edilmesi gereğini hatırlatır: "Onlara güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiğinde doğru olup olmadığını araştırmadan ve yaymakta mahzur bulunup bulunmadığını danışmadan hemen onu yayarlar. Halbuki onlar bu haberi peygambere ve aralarındaki yetkili zatlara arz etselerdi elbette işin iç yüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar, onun mahiyetini, haberin neye delâlet ettiğini bilirlerdi. Eğer Allah'ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı, pek azınız hariç hepiniz şeytana uymuş gitmiştiniz."¹⁵²

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Kur'an-ı Kerim'in bu öğretilerini hayatına esas kabul eden Hazreti Muhammed (s.a.s) hem kavli hem fiili sünneti ile bireysel ve sosyal hayatta istişare ve ortak aklı temel bir hayat dinamiği olarak uygulamıştır.

Allah Resulü (sas) yalnız bununla kalmamış, bazı fer'i dini meselelerde de ashabının akıl ve kalplerine müracaat ederek yolunu çizmiştir. Allah'ın birliğini ve peygamberliğini kâinata ilan eden ve namaza davet etmek için bir vasıta olan ezan da böyle bir istişare bereketi ile ikame edilmiştir. Namaz vakitlerini Müslümanlara nasıl duyurulacağını istişare ederken Ensar'dan bir sahabe rüyada ezanı duyduğunu ifade eder, duyduklarını orada bulunanlara okur. Hz. Ömer (ra) de benzer rüya gördüğünü söyler. Bunun üzerine Efendimiz, sahabenin de ittifakıyla mü'minlerin mescide ezanla davet edilmesine karar verir.

Efendimiz aile hayatı ile ilgili konuları hanımları ile istişare etmiştir. Hanımına atılan bir iftira karşısında güvendiği ve fikrine itibar ettiği yakın arkadaşlarıyla istişare etmiştir. Efendimiz Bedir, Uhud ve Hendek gibi toplumun tümünün güvenliğini tehdit eden saldırı durumlarında geniş kitlelerle istişare ederek nasıl yol alması gerektiğini belirlemiştir.

Ashabının kendi fikrini desteklemediği, çoğunluğun kanaatinin kendi fikrinden başka olduğu durumlarda dahi istişare kurumunu işletmiş, verilen kararın arkasında durmuştur. Uhud

¹⁴⁸ Nisa Suresi, 4/28

¹⁴⁹ Nisa Suresi, 4/35

¹⁵⁰ Yusuf Suresi, 12/76

¹⁵¹ Nahl Suresi, 16/43, Enbiya Suresi, 21/27

¹⁵² Nisa Suresi, 4:83

savaşında Efendimiz şehir savunması yapmayı tercih etmesine rağmen, istişare sonucunda ortaya çıkan meydan savaşı fikrini, istişareye hürmeten kabul etmiştir. Bunun neticesinde kendi amcası dahil olmak üzere 80 kadar sahabe şehit olmuştur. Efendimiz yaşanan bu hazin neticeye rağmen sahabesiyle istişareye devam etmiştir. O'nun (sas) bu davranışı Kur'an ile teyit edilmiştir.¹⁵³

Hudeybiye barışı gibi en kritik noktada herkesin savaşa odaklandığı bir esnada kendisine gelen vahiyle "barış, ancak barış" demiş, kavminin kendisini anlamadığını görünce hanımı Ümmü Seleme ile istişare etmiş ve hanımının tavsiyesini dikkate alarak bu gibi durumlarda yapılması gereken kurban kesme ve saçını tıraş etme ibadetlerini kendisi bizzat yapmış, bunu gören sahabeler de Efendimizi takip etmişlerdir.

Efendimiz meşveretin usul ve adabı üzerinde de temel ölçüler ortaya koymuştur. "Meşverette bulunan pişman olmaz. İstişare eden zarar görmez."¹⁵⁴ buyuran Efendimiz, "Meşveret eden güvenlik içindedir."¹⁵⁵ diyerek istişare eden bir insanın yapacağı fillerde kendini emniyet altına aldığını vurgulamış ve "istişare edilen güvenilir insandır"¹⁵⁶ diyerek kendisiyle istişare edilen insanların güvenilir insanlar olması gerektiğini ifade etmiştir. Herhangi bir konuda istişare edilen şahsın fikir ve tavsiye beyanında bulunurken empati yaparak, sanki konu kendisiyle ilgiliymiş gibi düşünerek fikir beyan etmesi sadedinde "Kendisine bir husus danışılan kimse kendi hakkında karar veriyor olma ölçüsünde düşüncesini bildirmelidir"¹⁵⁷ buyurmuştur.

Vahiy ile teyit edilen bir peygamberin, vahiyle gelen emirler dışında her hareketini ehil olan insanlarla istişare etmesi ve ortak akla müracaat etmesi, sonraki dönemlerde ümmetinin takip etmesi gereken ana prensipleri ortaya koyma açısından mükemmel bir örnek teşkil eder. Efendimizin istişareye verdiği önemi teyit sadedinde de Ebu Hureyre "Ashabıyla (arkadaşlarıyla) Resûlullah (sas) kadar istişare eden hiç kimseyi görmedim"¹⁵⁸ demiştir.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye nass (kesin hüküm) olmayan konularda sahabeler de istişare yolunu benimsemiş, Peygamberimizin ruhunun ufku yürümesinden sonra Kur'an-ı Kerim'in iki kapak arasında bir kitap haline getirilmesi istişare ile, hatta istişarenin zirve noktası olan ve görüş birliği ifade eden icma ile gerçekleşmiştir.

Sahabiler, Efendimizin (sas) hayata veda etmesinden sonra aralarında yine istişare ile Hz. Ebu Bekir'i (ra) seçmişlerdir. Hz. Ömer (ra) kendisinden sonraki yöneticilerin belirlenmesini şûrâ heyetine bırakmıştır. Monarşik yönetimlerin hâkim olduğu bir dönemde sahabenin yönetimle ilgili konularda istişare ve ortak akılda ısrar etmeleri Peygamber Efendimizin (s.a.s) uyguladığı prensiplerin ne kadar içselleştirildiğini göstermektedir.

Efendimizden sonraki ilk üç asırda yaşanan çalkantılar karşısında O'nun "ümmetim toplu halde dalaletе gitmez, dalaletе düşmez"¹⁵⁹ mesajını merkeze alarak hareket eden âlimler, fikir ayrılıkları olsa da aralarında istişare müessesini çalıştırarak aşmışlardır. Sevad-ı âzam da

¹⁵³ Al-i İmran Suresi, 3/159

¹⁵⁴ Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat 6/365)

¹⁵⁵ Tirmizî, Zühd 39, Edeb 57; Ebû Dâvûd, Edeb 114; İbn Mâce, Edeb 37

¹⁵⁶ Tirmizî 2822, Ebu Davud 4828, Ahmed b Hanbel 7965)

¹⁵⁷ Tabarani El Mu'cemul Evsat 2:349

¹⁵⁸ Cami-i Tirmizî, 1714

¹⁵⁹ Tirmizî, Fiten 7)

denilen bu salih topluluk sayesinde Müslümanlar arasında inançta, itikatta, amelde, kalp ve kafada bir birlik ve beraberlik yeniden temin edilmiştir.

Ahlaklı, salih ve âlim insanların belli bir dönemde, belli bir konuda fikir birliği etmeleri manasında 'icma', İslam fıkıh anlayışında da bir delil, hüccet olarak kabul edilmiştir. Konsensüs de diyebileceğimiz bu durum istişare ve ortak aklın öneminin altını bir kere daha çizmektedir. Tabiiden Hz. Hasan el Basri (ra) istişarenin önemini anlatma sadedinde şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim ki istişare eden hiçbir topluluk yoktur ki istişare sonucunda daha evvel ellerinde bulundurdıkları fikirden daha faziletisine hidayet edilmiş olmasınlar."

İslam âlimleri istişarenin ve ortak aklın insanın hem ferdi hem de içtimai hayatında önemli bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Müctehid imamlardan başta İbrahim Ennahâî (v. M 715) olmak üzere Ebu Hanife (v. M 767) hazretleri de tüm deha ve karizmasına rağmen dinî yorumlarında başta talebeleri olmak üzere, uzmanlara mütalaalarını sunmuş, istişare yoluyla bir tür kolektif içtihat metodu belirlemiştir.

Üstad Bediüzzaman henüz 1910'lu yıllarda, kendisine istişare ile alakalı sorulan "Neden şûrâya bu kadar ehemmiyet veriyorsun? Ve beşerin, hususan Asya'nın, hususan İslâmiyetin hayatı ve terakkisi nasıl o şûrâ ile olabilir?" sorularına salih meşveretin getireceği birlik ve gücü ifade sadedinde "...haklı şûrâ, ihlâs ve tesanüd netice verdiğinden, üç elif, yüz on bir olduğu gibi, ihlâs ve tesanüd-ü hakiki ile, üç adam, yüz adam kadar millete fayda verebilir. Ve on adamın hakikî ihlâs ve tesanüd ve meşveretin sırrıyla, bin adam kadar iş gördüklerini, çok vukuat-ı tarihiye bize haber veriyor"¹⁶⁰ demiştir.

Üstad, esasî yönetenlerle yönetilenlerin istişaresine dayanan meşrutiyet fikrinin sadece siyasetle alakalı olmadığını, Meşrutiyet-i İlmiye'nin, yani fikirlerin özgürce konuşulup tartışıldığı bir ortamın düşüncelerde yenilenmelere kapı açacağını ifade eder. Kendisine "Neden Meşrutiyeti pek çok i'zâm ediyorsun?" diye sorulunca meşrutiyetin yalnızca siyasetle, seçme ve seçilmeyle sınırlı kalmayacağını, fikir ve düşünce özgürlüğünün hayatın her unsuruna ve toplumun her tayfasına yayılacağını ifade sadedinde şöyle demiştir: "Zira meşrutiyet hükûmete düştüğü vakit, fikr-i hürriyet meşrutiyeti her vecihle uyandırır. Her nev'ide, her tâifede onun san'atına ait bir nevi meşrutiyeti tevlid eder. Hatta ulemâda, medâriste, talebede bir nev'i meşrutiyeti intâc eder. Evet, her tâifeye ona mahsus bir meşrutiyet, bir teceddüt ilhâm olunuyor."¹⁶¹ Ayrıca Üstad, fikirlerin meşveret yoluyla özgürce konuşulup tartışılmaması durumunda yalnız siyasi hayatta değil hayatın her alanında taassuba ve istibdada kapı açılacağını ifade etmiştir.

Üstad hakkı verilerek yapılan meşveretin toplumların saadetlerinin anahtarı olduğunu, meşveretin hakkı verilmediği veya hiç yapılmadığı zaman da geri kalmalarının sebebi olduğunu şu şekilde ifade eder: "Müslümanların hayat-ı içtimaiye-i İslâmiyedeki saadetlerinin anahtarı, meşveret-i şer'iyedir. 'Onların yönetimi, aralarında yaptıkları istişare iledir.'¹⁶² âyet-i kerimesi, şûrâyı esas olarak emrediyor. Evet, nasıl ki, nev-i beşerdeki telâhuk-u efkâr unvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı ve fününun esas olduğu gibi, en büyük kıt'a olan Asya'nın en geri kalmasının bir sebebi, o şûrâyı hakikiyeyi yapmamasıdır. Asya kıt'asının ve istikbalinin keşşafı ve miftahı şûrâdır."¹⁶³

Ayrıca Bediüzzaman, geçmiş asırlardan farklı olarak 20. ve 21. asrın ferdî karizma deha ve yetkinlikten ziyade meşveret, şûrâ ve ortak akıl işletilerek yürütülecek kolektif bir ıslah asrı

¹⁶⁰ Risale-i Nur, Hutbe-i Şamiye

¹⁶¹ Risale-i Nur, Münazarat, Sualler ve Cevaplar

¹⁶² Şûrâ Suresi, 42/38)

¹⁶³ Risale-i Nur, Hutbe-i Şamiye, Altıncı Kelime

olması gerektiği üzerinde durmuştur. 1914'de telifine başladığı İşarat-ül İ'caz adlı Kur'an tefsirinin mukaddimesinde Kur'an'ın yorumlanmasında da ileriki bir zamanda yalnız bir aklın, bir kalbin, bir ruhun, bir nefsin, bir latifenin perspektifinden değil kolektif bir aklın, ruhun, kalbin ve şahsi manevinin, yani bir heyetin teşekkülü ile yapılması gerektiği tespitinde bulunmuştur. "Bilhassa bu zamanlarda, bu şartlar ancak yüksek ve azîm bir heyetin tesanüdüyü ve o heyetin telâhuk-u efkârından ve ruhlarının tenasübüyle birbirine yardım etmesinden ve hürriyet-i fikirlerinden ve taassuplarından âzâde olarak tam ihlâslarından doğan dâhi bir şahs-ı mânevîde bulunur. İşte, Kur'ân'ı ancak böyle bir şahs-ı mânevî tefsir edebilir."¹⁶⁴

Üstad Bediüzzaman ilimlerin çalışma alanlarının bu denli çeşitlendiği ve dal budak saldıgı ve tek bir insanın kapasitesini aşacak derecede çoğalmış bilginin ancak taassuptan arınmış, önyargısız bakabilen ve çalıştıkları alanda uzman olan uyumlu istişare ve kolektif akla inanan bir heyetin imbiklerinden geçmek suretiyle daha isabetli yorumlara ulaşılabilceğini öngörmüştür.

Bediüzzaman, eserlerinin özeti mahiyetinde bir fihrist çalışması düşünmüş ancak bu çalışmayı yalnız Sözler'in tümü ve Mektubat'ın yarısına kadar kendisi bizzat yapabilmış, kalan eserlerinin fihrist çalışmalarını bir heyetin mütalaasına bırakmıştır. Bu heyet Risale-i Nur Külliyyatının neredeyse tamamını fihrist şeklinde özetlemiş ve Bediüzzaman bu heyeti, "Fihristeyi, taksimü'l-â'mâl tarzında mütesanid heyetinizin şahs-ı mânevîsine tevdiiniz çok güzeldir. Tam ve daimî bir üstad buldunuz. O mânevî üstad, bu âciz kardeşinizden çok yüksektir; daha bana ihtiyaç bırakmıyor." sözleriyle tebci etmiştir. Bu ifadelerinde meşveret heyetini manevî üstadlık makamına koyması anlamlıdır.

Hız. Üstad bu evrensel prensibi, hayatı boyunca ortaya koyduğu tüm eserlerin miras olarak bırakma konusunda da uygulamıştır. Kendisinden sonra eserlerinin haklarını tek bir şahsa yahut akrabalarına değil, "benim bedelime o sadık ve mübarek ellerde hizmet-i Nuriye ve imaniyede çalışsın ve istimal edilsin" diyerek eserlerinin tasarrufunu Nurların hakikatini iyi anlamış ve iyi temsil edecek bir heyete bırakmıştır.¹⁶⁵

Fethullah Gülen Hocaefendi en erken dönemlerinden başlamak üzere Kur'an ve Sünnetin ve İslam âlimlerinin ısrarla üzerinde durduğu meşvereti hayatının en temel prensibi olarak bizzat fiilleriyle temsil etmiştir. Hocaefendi Hizmete dair hem şahsi hem de toplumsal konularda her zaman çevresindekilerle istişare etmiştir. 1966'da, Kestane Pazarı'nda daha ilk dönemlerde kaleme aldığı Ölçü veya Yoldaki Işıklar kitabında meşveretin önemini şu ifadelerle anlatmıştır: "Meşveret, verilecek kararların isabetli olarak verilebilmesinin ilk şartıdır. Bir mesele hakkında iyiden iyiye düşünülmeden, başkalarının fikir ve tenkitlerine arz edilmeden verilen kararlar, çok defa hüsrân ve hezimetle neticelenir. Düşüncelerinde kapalı, başkalarının fikrine hürmet etmeyen "kendi kendine" birinin, üstün bir fitrat, hatta dâhi de olsa, her düşüncesini meşverete arz eden bir diğer insana göre daha çok yanıldığı görülür."¹⁶⁶

"En akıllı insan, meşverete en çok saygılı ve başkalarının fikirlerinden en çok istifade eden insandır. Yapacağı işlerde kendi düşünceleriyle iktifa eden ve hatta onları başkalarına da kabul ettirmeye zorlayan ham ruhlar, etraflarından hep nefret ve istiskal görürler. Güzel neticelerin elde edilmesinin ilk şartı meşveret olduğu gibi, kötü akıbet ve hezimetlerden korunmanın ehemmiyetli bir vesilesi de dostların yüksek fikirlerinden istifadeyi ihmal etmemektir."

¹⁶⁴ Risale-i Nur, İşarat-ül İ'caz, İfadetü'l-Meram

¹⁶⁵ Risale-i Nur, Emirdağ Lahikası 1 - Vasiyetimdir

¹⁶⁶ Fethullah Gülen, Ölçü veya Yoldaki Işıklar, Meşveret

Hocaefendi, kaleme aldığı bu prensipleri hayatı boyunca uygulamış ve kendisini sevenlerden de uygulamalarını istemiştir.

İlerleyen dönemlerde meşveret, şûrâ ve istişare kavramlarını mütalaa ettiği kapsamlı bir makale de kaleme almıştır. "Şûrâ, ilk mirasçılar gibi günümüzün kudsîleri için de en hayâtî bir vasıf, en esaslı bir kuraldır. Kur'ân'a göre o, mü'min bir toplumun en bariz alâmeti ve İslâm'a gönül vermiş bir cemaatin en önemli hususiyetidir. Kur'ân-ı Kerim'de şûrâ, namaz ve infakla aynı çizgide zikredilir ve "Onlar (öyle kimselerdir) ki, Rabblerinin çağrısına icabet eder ve namazı dosdoğru kılarlar; onların işleri kendi aralarında şûrâ iledir, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infakta bulunurlar."¹⁶⁷ ifadeleriyle şûrânın ibadet ölçüsünde bir muamele olduğunu hatırlatmıştır. Evet, bu ilâhî emirde, Allah'ın çağrısına icabet ve bu icabetin gereği ve neticesi sayılan namaz-şûrâ-infak zikredilerek bu hayâtî meselenin önemi vurgulanmıştır.

Hocaefendi ayrıca istişarenin hayatiyeti konusunda şunları söyler: "Bu itibarladır ki; şûrâyı önemsemeyen bir toplum tam mü'min sayılamayacağı gibi, onu uygulamayan bir cemaat de, kâmil mânâda Müslüman kabul edilmemiştir. İslâm dininde şûrâ, hem idare edenlerin hem de idare edilenlerin mutlaka uymaları lâzım gelen hayâtî bir esastır. İdareci; siyaset, idare, teşrîf ve toplumla alâkalı daha pek çok meselede istişarede bulunmakla; idare edilenler de, kendi görüş ve düşüncelerini idarecilere bildirmekle sorumlu tutulmuşlardır."¹⁶⁸

Hocaefendi istişarenin yapılan işlerin geniş kitleler tarafından sahiplenilmesi boyutuna da dikkat çekerek şunları kaydeder: "Umumu ilgilendiren karar ve faaliyetlerde meselenin umuma mâl edilmesi adına meşveret çok önemlidir. İnsanlar bir mevzuun içine kendi fikirlerini kattıklarında –bu, minnacık bir fikir de olsa– kendilerini o işin içinde görür ve o yük ağır da olsa ellerini o yükün altına sokarlar. Fakat bir mevzu ile ilgili alınan kararların içinde kendi fikir ve teklifleri yok ise, kendi akıl ve düşünceleriyle o meseleye bir katkıda bulunmadıysa işin içine girmez ve ellerini de taşın altına sokmazlar. O hâlde yapılması gereken, yapılacak işlerin ağır bir defineyi taşımak gibi düşünülmesini sağlamak ve pek çok omuzun işin altına girerek yükü hafifletmesi için fikir plânında insanların meseleye iştiraklerini temin etmektir."¹⁶⁹

Hocaefendi meşveretin toplumun her katmanında işletilmesi gereken bir uygulama olduğunu, yapılmadığı takdirde arızaların kaçınılmaz olacağını ifade eder: "Bu açıdan diyebiliriz ki meşveret, aile içinde ihmal edildiği takdirde aile çerçevesinde huzursuzluk ve arızalara sebebiyet verir; bir heyet ve topluluk içinde ihmal edilirse o heyet ve topluluk zarar görür; devlet plânında ihmal edildiğinde ise devlet çapında çok ciddi huzursuzluk, arıza ve problemlere yol açar. Evet, Hazreti Sadık u Masduk (sallallâhu aleyhi ve sellem), mutlak mânâda "İstişare eden haybet yaşamaz, hüsrana düşmez."¹⁷⁰ buyurduğuna göre, demek ki en küçük daireden başlamak üzere hayatın bütün birimlerinde bu esasın uygulanması gerekmektedir."¹⁷¹

Hocaefendi, Hizmet Hareketi'nin ilk günlerinden itibaren istişare mekanizmasının işletilmesini bizzat sağlamıştır. Uygulamalarıyla Hizmet geleneğinde yerel faaliyetlerden global projelere, ilmi ve kültürel çalışmalardan eğitim, insani yardım ve diyalog çalışmalarına kadar her faaliyetin her seviyede ilgili heyetler ve platformlar tarafından istişare edilerek yapılmasını temin etmiş ve bu usulü geleceğe miras olarak bırakmıştır. Bu konuda şunları söylemiştir: "Öte yandan hizmet içerisindeki işler ortak akla ve istişareye bağlı olarak yürüdüğü için "aklın ipotek edilmesi" gibi bir durum söz konusu olamaz/olmamalıdır. Biz, bugüne kadar ısrarla istişare

¹⁶⁷ Şura Suresi, 42/38

¹⁶⁸ Fethullah Gülen, Ruhumuzun Heykelini Dikerken, Şûrâ

¹⁶⁹ Fethullah Gülen, Buhranlı Günler ve Ümit Atlasımız, İdeal İstişare

¹⁷⁰ Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir 6/365)

¹⁷¹ Fethullah Gülen, Buhranlı Günler ve Ümit Atlasımız, İdeal İstişare

üzerinde durduğumuz gibi, bundan sonra da farklı bir şey söylemeyeceğiz. Şu düşüncemi bugüne kadar defalarca dile getirmişimdir: Bir insan Sezar, Büyük İskender veya Napolyon'un kafasının on katına sahip bir dâhi bile olsa ve şahsî görüşüne göre hareket etse, böyle birisi, üç insanla istişare eden bir kimsenin seviyesine ulaşamayacaktır. Zira herhangi bir meselede farklı mülâhazaların ortaya konulması, bunlar üzerinde i'mal-i fikirde bulunulması ve problemin çözümü adına çareler aranması isabetli karar verme adına çok önemlidir."¹⁷²

Sonuç

İstişare ve ortak akıl, Kur'an ve Sünnet'in işaret ettiği bir ilke olarak, hakkıyla uygulandığında, insanlığın dirliğini, adaletini ve zenginliğini temin eden temel bir hayat düsturudur. Nebvî uygulamalardan sahabe icmalarına, ulemanın içtihat usullerinden Bediüzzaman'ın çağımıza yaptığı vurgulara ve Hocaefendi'nin Hizmet geleneğinde inşa ettiği meşveret mekanizmalarına kadar uzanan bu çizgi, bize şunu göstermektedir: ortak akıl işletildiğinde en isabetli fikirlere ulaşılabilir, hatalar telafi edilebilir, farklılıklar zenginliğe dönüşür, yükler hafifler ve alınan kararların sorumluluğu paylaşılr ve düşünceler geniş kitleler arasında kabul görür.

Bugünün karmaşık dünyasında, tek aklın yetmediği, disiplinler arası ve kültürler arası meselelerin çoğaldığı bir dönemde, istişare ve şûrâ prensibi daha da vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu ilke toplumsal güvenin, dayanışmanın ve ortak sorumluluğun sigortasıdır. Bu nedenle istişare, bireyden aileye, topluluklardan yöneticilere, en küçük kararlardan en büyük projelere kadar hayatın her alanında uygulanması gereken evrensel bir ilke olarak karşımızda durmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışasınız diye sizi milletler ve kabileler haline getirdik. Şüphesiz Allah yanında en değerli olanınız, O'na en çok saygı duyanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır." - Hucurât Suresi 49:13
2. "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütte çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendisi yolunu şaşırmış olanı ve doğru yola iletilmiş olanları en iyi bilendir." - Nahl Suresi 16:125
3. "O kullar ki, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendileri için hidayet verdiği kimselerdir ve onlar akıl sahipleridir." - Zümer Suresi 39:18
4. "(Belkıs) dedi ki: 'Ey ileri gelenler! Bana bu işimde düşüncenizi söyleyin. Sizin katılımınız olmadan kesin bir karar verecek değilim.'" - Neml Suresi, 27/32

¹⁷² Fethullah Gülen, İstikamet Çizgisi, Aidiyet Mülâhazasına Takılmadan Muhtaçlara Yardım Etme

Hadis-i Şerifler

1. "İstişare eden kişi asla pişman olmaz." (Ebû Dâvûd, Edeb, 113; Tirmizî, Edeb, 57)
2. "Kim bir işte kardeşine danışır da o da ona doğru yolu gösterirse, ona hayırlı bir yol göstermiş olur." (Tirmizî, Birr, 62)
3. "Hikmet müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır." (Tirmizî, İlim, 19)
4. "Kişi Allah'ın kendisine lütfettiği ilmi başkalarına aktarmazsa, kıyamet günü ateşten bir yularla bağlanır." (Tirmizi, İlim, 3)

SİVİLLİK VE BAĞIMSIZLIK

Hizmet Hareketi sivil bir harekettir ve bağımsız hareket eder. Herhangi bir devletin veya siyasi oluşumun uzantısı değildir. Hizmet gönüllüleri aktif, katılımcı vatandaşlığa ve demokratik kültürün özümsemesine önem verirler, katılımcılarının bireysel siyasi tercihlerine saygı duyarlar. Dinin siyasi bir ideoloji haline getirilmesini veya siyasete alet edilmesini reddederler.

Sivil karakteri ve bağımsız olması Hizmet Hareketi'nin en temel değerlerindendir. Bu, hareketin herhangi bir siyasi partiye, ideolojik örgüte veya devlet gücüne yaslanmadan, bireylerin vicdanî sorumluluk ve özgür iradeleriyle teşekkül eden bir gönüllüler hareketi olmasının en belirgin göstergesidir. Hizmet gönüllüleri, bireysel siyasi tercihlerini korumakla beraber, hareketin bütününe herhangi bir ideolojiye indirgemeyi reddederler. Bu yaklaşım, Kur'an'ın ruhuna ve Hz. Peygamber'in (sas) beyan ve uygulamalarına dayalı köklü bir ahlakî ve imanî duruştur. Dolayısıyla Hizmet Hareketi'nin sivil ve bağımsız oluşu, gönüllülerini dünyanın neresinde olursa olsun hukuka saygılı, aktif ve katılımcı vatandaşlığa teşvik etmesi Kur'an ve Sünnet'in insanlık için ortaya koyduğu dengeyi çağdaş dünyada temsil eden bir tavidir.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim iman, ibadet ve ahlaka dair esasları sunmasının ötesinde, toplumsal ilişkiler alanında da müminlere rehberlik eden temel ilkeler ortaya koyar. Kur'an-ı Kerim dini ibadet alanına hapsedmemiş; sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve hukuki alanların hepsinde de adalet, hürriyet ve maslahat ölçülerini ortaya koymuş ve bu ilkeleri gözetmeyi emretmiştir.

Bu bakımdan Kur'an, dinin siyasallaştırılmasına ve dünyevî çıkarların aracı haline getirilmesine şiddetle karşı çıkar, iman ve adalet merkezli bir toplumsal ahlak tesis etmeyi hedefler.

Bu çerçevede şu ayet dikkat çekicidir: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adil olun; bu, takvaya daha uygundur."¹⁷³ Bu ayet, bizlere hak ve adaletin hiçbir şekilde siyasi çıkar, aile bağları veya grup aidiyetine feda edilemeyeceğini bildirir. Zira adalet, imanî kimliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

Ayette geçen "bir topluluğa duyulan kin" ifadesi, birey veya grubun kimliğinin adalet ölçüsünü gölgelemesine izin verilemeyeceğini ortaya koyar. Siyasetin doğasında bulunan tarafgirlik, hizipçilik ve kutuplaştırma, Kur'an'ın bu emriyle sınırlandırılır. Buradan hareketle Müslüman birey yalnızca kendi çevresine, cemaatine veya siyasi tercihinine değil, evrensel insanlık değerlerine karşı sorumludur.

Benzer şekilde Kur'an, toplumsal karar alma süreçlerinde çoğulculuk ve katılımcılığı esas alır ve bunu şu ayetle ifade eder: "Onlar ki, Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, işlerini aralarında şûrâ/istişare ile yaparlar."¹⁷⁴ Ayet, İslam toplumunun yönetim ve karar alma anlayışını belirleyen temel ilkelerden biridir. Zira istişare, tek sesliliği değil çok sesliliği; farklı

¹⁷³ Mâide Suresi, 5/8

¹⁷⁴ Şûrâ Suresi, 42/38

görüşlerin dile getirildiği, ortak aklın işletildiği ve katılımcılığın esas alındığı bir kültürü ifade eder. Böylece Kur'an, dini liderliğin mutlakıyetçi bir yapıya bürünmesini engelleyen evrensel bir ilkeyi ortaya koyar.

Burada özellikle vurgulanan nokta, şûrânın yalnızca siyasi otoriteyle sınırlı olmamasıdır. Aile hayatından sosyal ilişkilere, eğitimden dini hizmetlere kadar geniş bir alanda istişare, Müslümanların hayat tarzını şekillendiren temel bir metot olarak sunulmaktadır. Kararların istişare ile alınması, bireyleri pasif bir topluluk olmaktan çıkarır; onları söz sahibi, sorumluluk taşıyan, aktif katılımcılar haline getirir. Bu yaklaşım demokratik kültürün toplum hayatının her kademesinde uygulanmasını sonuç verecektir.

Demokratik kültür bağlamında Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu bir diğer husus da din ve özgürlük ilişkisidir. Zira tarih boyunca siyasi otoritelerin dini veya din dışı tercihleri halka dayattığı ve bu uğurda savaşımlara girdiği bir gerçektir. Kur'an ise farklılıklar içinde birliği, çoğunluk ve çoğulculuk içinde ahengi hedefler ve bunu özgürlük zemininde inşa eder.

Bu çerçevede dile getirilen onlarca ayetten biri şudur: “Dinde zorlama yoktur. Doğruluk eğriliğinden iyice ayrılmıştır.”¹⁷⁵ Ayet, İslam'ın özgürlük anlayışını veciz bir şekilde ortaya koyar. Din, bireyin özgür iradesiyle seçtiği bir değerler bütünüdür. İman baskıyla, tehditle veya çıkarla değil; ancak bilinçli bir tercih ve vicdani kararlar anlam kazanır. Dolayısıyla dini siyasetin zorlayıcı yapısıyla özdeşleştirmek ve devletin baskıcı araçlarıyla insanları bir inanca yönlendirmek, Kur'an'a bütünüyle aykırıdır.

Ayetin derin manası, yalnızca inanç hürriyetini değil, aynı zamanda vicdan ve ifade özgürlüğünü de kapsar. Çünkü “doğruluk eğriliğinden ayrılmıştır” ifadesi, hakikatin zorlamayla değil, serbest düşünce ve özgür seçimle ortaya çıkacağını belirtir. İnsan ancak özgür olduğunda iman edebilir; iman baskıyla olursa Allah katında değer taşımaz. Bu nedenle İslam, inancın devlet gücüyle dayatılmasına karşı çıkar; imanı sahici bir vicdani tecrübeye dayandırır.

Dinin siyasi bir ideoloji haline getirilmesi veya siyasete alet edilmesi de Kur'an'ın temel prensipleriyle çelişir. Kur'an- ı Kerim dini hakikatlerin herhangi bir dünyevi çıkar için feda edilmesini veya gizlenmesini sert bir dille yasaklar: “Ve âyetlerimi az bir menfaat/bedel karşılığında satmayın.”¹⁷⁶ Dinin siyasi çıkarlara âlet edilmesi de bu manada değerlendirilmelidir.

Kur'an-ı Kerim'in iyilikte yardımlaşma emrinin de anlamı açıldığında toplumsal faydayı içeren davranışları kapsadığı görülür ve günümüzde aktif vatandaşlık bağlamında dikkate değerdir: “İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın.”¹⁷⁷ Kur'an-ı Kerim burada iyilik olarak tercüme edilen “birr”in ne olduğuna dair başka ayetlerde açıklamalar getirir. Mesela, Bakara suresinde iyilik kavramı içinde iman esasları yanında toplumsal faydayı içeren sosyal sorumluluk davranışlarını da zikreder: “İyilik (birr), yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lâkin takvâ Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah'ı hoşnut etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri

¹⁷⁵ Bakara Suresi, 2/256

¹⁷⁶ Bakara Suresi, 2/41, 2/174, Nahl 16/95, Maide, 5/44

¹⁷⁷ Mâide Suresi, 5/2

esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvâlılar!”¹⁷⁸

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Peygamber Efendimizin (sas) hadisleri ve uygulamaları, dinin özünü siyasi iktidar mücadelelerinden ve dünyevi çıkar hesaplarından bağımsız bir şekilde yaşamanın yollarını gösterir. O’nun sünnetinde adaletin üstünlüğü, istişarenin gerekliliği, özgürlüğün vazgeçilmezliği ve dinin siyasete alet edilmemesi yönünde birçok ilke yer almaktadır.

Birinci olarak: “Kıyamet gününde Allah’ın en çok sevdiği ve O’na en yakın olan kimseler, adaletli yöneticilerdir; Allah’ın en çok buğz ettiği ve O’ndan en uzak olan kimseler ise zalim yöneticilerdir.”¹⁷⁹ Bu hadisin konuyla ilgili olmasının en temel sebebi, adaletin sivil toplumun temelini oluşturması ve dinin siyasallaştırılmasına karşı en güçlü koruyucu ilke olmasıdır. Bir toplumda adalet ortadan kalktığında en güçlü kurumlar bile ayakta kalamaz; zira zulüm, toplumsal çürümenin ve dağılmanın en büyük sebebidir. Bu nedenle adalet, yalnızca devlet yöneticileri için değil, toplulukların, ailelerin ve bireylerin ilişkileri için de belirleyici bir ölçüdür. Evrensel ahlaki ilkeleri göz ardı eden siyasetin en büyük riski, tarafgirlik ve çıkar çatışmaları sebebiyle adaleti zedelemesidir. Hadis-i şerif, adaletin Allah’a yakınlığın ölçüsü olduğunu hatırlatarak onun siyasi, ideolojik veya herhangi bir aidiyet çıkarından üstün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, hadiste geçen “Allah’ın sevgisine en yakın olma” vasfı, adaleti yalnızca bir yönetim ilkesi olmaktan çıkarır, onu imanî bir sorumluluk haline getirir. Demek ki İslam’da meşruiyetin kaynağı, iktidarın büyüklüğü veya otoritenin gücü değil, her durumda adaletin korunmasıdır. Bu, aynı zamanda dinin siyasallaştırılmasına karşı en güçlü teminattır. Çünkü din siyasete alet edildiğinde, çoğu zaman adalet yerini din üzerinden tarafgirliğe ve çıkar çatışmasına bırakır.

İkinci olarak, “Kim dinimizi (İslam’ı) dünya menfaatleri için öğrenirse, kıyamet günü cennetin kokusunu dahi alamaz.”¹⁸⁰ Hadiste açıkça ifade edildiği gibi, dinin asıl gayesi dünyevi çıkar ve siyasî hesapların üzerindedir. İslam, Allah’a kulluk ve insanlığa fayda eksenli bir hayat nizamıdır; bu yüce gayeyi şahsi çıkar, makam, menfaat veya siyasi nüfuz için araçsallaştırmak dine yapılacak en büyük ihanettir. Bu açıdan Peygamber Efendimiz (sas) bu hadisiyle sözünü ettiğimiz tehlikeyi açık bir dille haber vermiş ve böylesine dünyevileşmiş bir dindarlığın ahirette hiçbir karşılığı olmayacağını belirtmiştir.

Evet, dinin siyasete alet edilmesi onu bir ideolojiye indirger ve özündeki evrensel mesajı dar bir alana hapseder. Halbuki İslam, belli bir grubun veya siyasi hareketin tekeline giremeyecek kadar geniş ve evrensel bir çağrıdır. Bu hadis, dinin “iktidar” ve “çıkâr” üzerinden tanımlanamayacağını, aksine iman ve samimiyet üzerine kurulması gerektiğini hatırlatır. Din siyasi amaçlara alet edilmemelidir.

Son olarak, Peygamber Efendimiz (sas), istişarenin önemini bizzat yaşayarak göstermiştir. Bedir’den Uhud’a, Hendek’ten Hudeybiye’ye, toplumsal hayatın tabii akışı içinde evlilikten

¹⁷⁸ Bakara Suresi, 2/177

¹⁷⁹ İbn Mâce, Ahkâm, 1; Tirmizî, Ahkâm, 4

¹⁸⁰ Ebu Davud, İlim, 12; İbn Mâce, Mukaddime, 23

boşanmaya, ticaretten mirasa kadar hemen her konuda ashabıyla istişare etmiş ve kendi görüşü farklı olsa bile çoğunluğun kanaatine uymuştur. Efendimizin bu uygulamaları günümüzde ‘demokratik kültür’ olarak ifade edilen anlayışın hayata geçirilmesidir.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İslam düşünce tarihinde din–siyaset ilişkisi hem teorik hem de pratik boyutlarıyla en çok tartışılan alanlardan biridir. Klasik kaynaklar, dinin asli maksadını dünyevî ihtiraslardan koruma konusunda zengin bir miras sunar. Farklı disiplinlerden gelen büyük isimler dinin adalet, istişare ve hür irade ekseninde toplumsal hayata rehberlik etmesi gerektiğini, siyasetin ise bu değerlere hizmet ettiği ölçüde meşruiyet kazanacağını vurgular.

İmam Gazâlî (v. M 1111) İhyâ-u Ulûmiddîn adlı eserinde şöyle der: “Din ile siyaset karıştığında, siyaset dine hâkim olur, din ise asli hüviyetini kaybetmeye başlar.”¹⁸¹ İmam Gazâlî’nin bu ikazı, dinin siyasetle iç içe geçmesi halinde “asli hüviyetini kaybetme” riskine odaklanır. Gazâlî, ilmî otorite ile siyasi iktidarın yakınlaşmasının doğurabileceği tahrifleri, niyet ve ihlâs perspektifinden ele alır. İhyâ’daki eleştirilerinde, dünya menfaati için ilmi araçsallaştıran âlim tipine dikkat çeker; zira ona göre niyet bozulduğunda amel de bozulur, amel bozulduğunda dinin toplumsal rehberliği yerini gösterişe ve şekilciliğe bırakır. Bu çerçevede Gazâlî, dinin siyasal cepheleşmelerin tarafı haline gelmesini, hakikat tasavvurunun daralması ve ahlâkî yozlaşmanın hızlanması şeklinde değerlendirir.

Din, sağlıklı bir kamusal hayata rehberlik yapacak değerler sunar, fakat bu değerler iktidar mücadelesinin “meşrulaştırma malzemesi” olarak suistimal edildiğinde dinin saf hakikatiyle dünyevi çıkarlar arasındaki çizgi kaybolur.

Gazâlî’nin çözümü, hem siyaset alanının adalet ve maslahat ilkeleriyle sınırlandırılması hem de dinin temsilinin ihlâs, takvâ ve ilim ehliyetine emanet edilmesidir. Böylece din, iktidarın gölgesinde eğilip bükülen bir ideolojiye dönüşmekten korunur; siyaset de dinin ahlâkî ufkunu suistimal etmeden adalete yönelir.

Fârâbî ise (v. M 950) el-Medînetü’l-Fâzıla’da aynı meseleyi felsefi-siyasi bir dille temellendirir. “Erdemli şehirde siyaset, hakikati ve adaleti gerçekleştirmek içindir; menfaat ve ihtiras aracı haline geldiğinde artık siyaset olmaktan çıkar, zulmün aracına dönüşür.”¹⁸² Ona göre “erdemli şehir”in (el-Medînetü’l-Fâzıla) gayesi hakikat ve adaleti gerçekleştirmek, insanı en yüksek mutluluğa (saadet) taşımaktır. Bu yüzden siyaset, tabiatı gereği telkin, eğitim ve ikna ile çalışır; zorbalık ve ihtiras, erdemli siyaseti bozar. Fârâbî, şehirleri erdemli olan ve olmayan diye tasnif ederken, dinî sembollerin menfaat ve ihtiraslara kalkan yapıldığı düzenlerin kaçınılmaz biçimde “zulmün aracına” dönüştüğünü söyler. Dinin dili hakikat ve erdemdir; eğer bu dil, kısa vadeli iktidar hesapları adına kullanılırsa, siyaset aklî ve ahlâkî mecrasından ayrılır. Fârâbî’nin ölçüleri, dinin devlet gücüyle özdeşleştirilmesi yerine, siyaset ufkunun dinin ahlâkî hedefleriyle ahenk içinde kalmasına imkân verir, bu da yönetenlerin hikmet, adalet ve liyakatla donanması; ortak iyiye (maslahat-ı âmme/kamu yararı) yöneliş; zorlamaya değil iknaya dayalı bir kamusal dil kullanılmasına bağlıdır.

Mâverdî (v. M 1058), siyaset teorisinin klasik metinlerinden olan el-Ahkâmü’s-Sultâniyye’de, siyasî otoritenin görevlerini açıklarken önemli bir uyarıda bulunur: “Dinin siyasete alet edilmesi,

¹⁸¹ Gazali, İhyâ, I/35).

¹⁸² Farabi, el-Medînetü’l-Fâzıla, s. 64

dini değerlerin yozlaşmasına, toplumda güvenin zedelenmesine sebep olur. Zira din, siyasî çekişmelerin değil, ilahî adaletin ve kul hakkının teminatıdır.”¹⁸³

Mâverî'nin bu tespiti, dinin asli fonksiyonu olan adalet ve kul hakkının gözetilmesini hatırlatır. Siyasî çekişmelerin içine çekilen din, güven kaynağı olamaz; bilakis toplumsal ayrışmanın aracı haline gelir. Bu yüzden din, kendi bağımsızlığını korumalı, siyasetin üstünde bir değerler manzumesi olarak topluma yol göstermelidir. Mâverî'ye göre siyaset, dini kendi çıkarına göre eğip bükmeye kalkarsa, meşruiyetini yitirir. O, adaletin tesisi için yargının bağımsızlığını, ehliyet ve liyakati, istişareyi ve kamu düzeninin hukukla teminat altına alınmasını şart koşar.

İslam siyaset felsefesinin kurucu metinlerinden sayılan Siyasetnâme adlı eserinde Nizâmülmülk de (v. M 1092) aynı konuya şöyle değinir: “Din ile devlet, kardeş gibidir; biri diğerini ayakta tutar. Fakat din, dünyevî ihtiraslara ve siyasî menfaatlara alet edilirse hem devlet çöker hem de dinin itibarı zedelenir.”¹⁸⁴ Nizâmülmülk'ün bu sözü, devlet tecrübesinin içinden gelen bir gözlemdir. Din ile devletin birbirini tamamlayan yönleri vardır; ancak dinin itibarı siyasî ihtiraslara kurban edilirse, hem toplumun güveni kaybolur hem de devlet düzeni çöker. Ona göre “adalet dairesi”nin korunması, dinin ve devletin ayakta kalmasının tek yoludur. Din menfaat ve hırs uğruna araçsallaştırıldığında, halkın gözünde hem otorite hem de dinî değerler meşruiyetini kaybeder.

Bütün bu yorumlar din-siyaset ilişkisi bağlamında üç temel ilkeyi teyit eder: Birincisi, adalet dinin toplumsal hayattaki temel ölçüsüdür; adalet zayıfladığında din, kendi gayesine aykırı biçimde siyasî meşrulaştırmanın aracına dönüşür. İkincisi, istişare ve ehliyet siyasetin meşruiyet şartıdır; keyfîlik hâkim olduğunda, dinî referansların kullanımı kaçınılmaz biçimde riya ve tarafgirlik üretir. Üçüncüsü, baskı, zorlama ve dayatmanın olmaması, dinin en temel ilkelerinden bir tanesidir.

Din ve siyaset özelinde yaşadıkları çağları aşan eserler yazan bu dört ismin sözleri birlikte ele alındığında ortaya çıkan sonuç şudur: din siyasî ideolojiye indirgenemez.

Gazâlî ihlâs ve safiyet üzerinden, Fârâbî erdem ve hakikat merkezli bir felsefî dille, Mâverî hukuk ve adalet temeliyle, Nizâmülmülk ise yönetim tecrübesiyle aynı noktaya işaret eder: dinin siyaset eliyle yozlaştırılması, hem dini hem de toplumu çöküşe götürür. Bu bakış açıları, çağlar üstü bir uyarı niteliği taşır: Din, ancak siyasî hesapların gölgesinden uzak durduğu ölçüde insanlığa ahlâkî, hukukî ve manevî rehberlik sunabilir. Aksi halde din, asli hüviyetini kaybederek toplumsal güveni zedeler, siyaset ise adalet ufkunu yitirerek zorbalığa dönüşür.

Klasik dönemdeki İslam âlimlerinin üzerinde durduğu prensipleri Bediüzzaman Said Nursi ve Fethullah Gülen Hocaefendi'nin eserlerinde de görmek mümkündür.

Bediüzzaman hayatı boyunca dinin siyasete alet edilmesine karşı net bir tavır ortaya koymuştur. Hutbe-i Şâmiye'de açıkça belirtir: “Dinin bir hakikatini bin siyasete tercih ederim.” Bu ifade, onun gözünde dinin hakikatinin siyasetin çok ötesinde, tartışmasız üstün bir değer olduğunu göstermektedir. Bediüzzaman'a göre İslamiyet, siyasetin geçici hesaplarına tâbi olamaz; bilakis siyaset, dinin hakikatlerine hizmetkâr olmakla meşruiyet kazanabilir. Dinin siyasete indirgenmesi, İslam'ın yüce hakikatini “yerdeki ışıklara tâbi” kılmak anlamına gelir ki, bu onun ifadesiyle “İslâmiyet güneşi yerdeki ışıklara âlet ve tâbi olamaz. Ve âlet yapmak, İslâmiyetin kıymetini tenzil etmektir, büyük bir cinayettir.”¹⁸⁵

¹⁸³ Maverdi, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 18-19

¹⁸⁴ Nizâmülmülk, Siyasetnâme

¹⁸⁵ Hutbe-i Şâmiye

Ayrıca Bediüzzaman, kendisinin Eski Said dönemi diye isimlendirdiği gençlik dönemlerinde siyasete ilgi duyduğunu, fakat o dönemdeki amacının siyaseti dine hizmetkâr kılmak olduğunu söyler. Nitekim Hutbe-i Şâmiye’de, bazı münafıkların siyaseti dinsizliğe âlet etmelerine mukabil, bütün kuvvetiyle siyaseti İslamiyet’in hakikatlerine hizmet ettirmeye çalıştığını anlatır. Fakat zamanla, bu yolun da büyük riskler taşıdığını görür. Çünkü bir kısım dindarların da dini, kendi siyasi görüşlerine âlet etmeye başladıklarını gözlemler. Bunun sonucu olarak hakikatin safiyetine gölge düştüğünü, dindar görünümdeki siyasî tarafgirliğin dini bir hizbin sloganına indirgediğini, dolayısıyla kendisinin de dinin siyasi bir ideoloji haline getirilme tehlikesinden kaçınmak için siyasetten uzaklaştığını belirtir.

“Şeytan ve siyasetten Allah’a sığınırım”¹⁸⁶ sözü Bediüzzaman’ın siyasetten çekilişini veciz bir şekilde özetler. Ona göre, ahlaki ilkelerden uzaklaşan siyaset insanı hakikatten uzaklaştırma tehlikesi taşır. Çünkü siyasetin çarkı çoğunlukla tarafgirlik, ihtiras ve menfaat üzerine döner; bu çarka kapılan biri kendi siyasi görüşüne uygun fakat ahlaki ilkelerden uzak insanları överken, muhalif siyasi çizgideki salih insanları yerden yere vurabilir. Bediüzzaman bizzat şahit olduğu bu duruma örnek verir ve “Bir şeytan fikrine yardım etse rahmet okutacaksın, sana muhalif bir melek olsa lânet edeceksin” diyerek siyasi taassubun dinî ölçüleri nasıl tersyüz ettiğini ortaya koyar.

Üstad Bediüzzaman, Kur’an’dan ve İslam’ın hakikatlerinden hiç kimsenin çekinmemesi gerektiğini, fakat siyasetin yapısı itibariyle tarafgirliğe sebep olduğundan dolayı insanları bu hakikatlerden uzaklaştırabileceğini şu sözleriyle ifade eder: “Kur’ân-ı Hakîm’in hizmeti, beni şiddetli bir surette siyaset âleminden men etti. Hatta düşünmesini de bana unutturdu.... Siyaset cereyanlarında hem muvafıkta, hem muhalifte o nurların âşıkları var. Bütün siyaset cereyanlarının ve tarafgirliklerin çok fevkinde ve onların garazkârâne telâkkiyâtlarından müberrâ ve sâfî olan bir makamda verilen ders-i Kur’ân ve gösterilen envâr-ı Kur’âniye’den hiçbir taraf ve hiçbir kısım çekinmemek ve itham etmemek gerekir.”¹⁸⁷

Bediüzzaman, Anadolu’nun işgaline karşı başlayan Kurtuluş Savaşı’na destek vermiş, fakat Cumhuriyet kurulunca kendisine yapılan doğu illeri genel vaizliği teklifinin arkasında siyasete alet edilme tehlikesini sezdiği için bu teklifi kabul etmemiştir. Bu konuda sorulan soruya şöyle cevap verir: “Eğer o teklifi ben kabul etseydim, hiçbir şeye alet olamayan ve tabi olmayan ve sırr-ı ihlası taşıyan Risale-i Nur meydana gelmezdi.”¹⁸⁸ Bediüzzaman tüm insanlığın ihtiyacı olan inanç ve ahlak derslerini, günlük siyasetin üzerinde sivil bir insiyatifle sunmayı tercih etmiştir.

Fethullah Gülen Hocaefendi, siyasi bir ideolojiye indirgenmesinin dine büyük zarar verdiğini Şarku’l Avsat gazetesine verdiği röportajda şöyle dile getirir: “Dini bir siyasi ideoloji olarak görmek, ona yapılabilecek en büyük ihanettir; çünkü, bu İslamiyet’i olduğundan daha basit ve düşük bir şeye indirgeyerek karikatürize etmektir.”¹⁸⁹ Bununla Hocaefendi dinin ideolojiler gibi zamana, zemine ve menfaat dengelerine tâbi kılınamayacağını anlatır. Din, bütün insanlığa hitap eden evrensel bir hakikattir; onu belli bir siyasî grubun veya partinin sloganına indirgemek, yüceliğini sıradanlaştırmak ve mesajını daraltmaktır. Bu yaklaşım, Hizmet Hareketi’nin bağımsız ve sivil karakterini temellendiren en önemli ilkelerden birini oluşturur.

¹⁸⁶ Risale-i Nur, Tarihçe-i Hayat, Barla Hayatı

¹⁸⁷ Risale-i Nur, Mektubat, On Üçüncü Mektup

¹⁸⁸ Risale-i Nur, Emirdağ Lâhikası-I

¹⁸⁹ Fethullah Gülen Şark-ul Avsat Röportajı

Hocaefendi, Muslim World¹⁹⁰ (Müslüman Dünyası) dergisinde yayımlanan röportajında, dinin siyasi çıkar uğruna kullanılmasını sadece “oy devşirme” meselesine indirgemez ve asıl tehlikenin dinin asli fonksiyonunun gölgelenmesi olduğunu vurgular. Ona göre, din, insanın kalbini arındırmak, toplumsal barışı sağlamak ve adaletin tesisine rehberlik etmek için vardır. Eğer bu yüksek maksatlar siyasi menfaatlerin hizmetine sokulursa, dinin aydınlatıcı misyonu zayıflar, toplumun vicdanındaki güven kaybolur.

Hocaefendi bir sohbetinde siyasetin kötüye kullanılmasının toplumsal güveni nasıl çökerttiğini örnekleriyle açıklar. Ona göre makyavelist siyaset anlayışı, yani “gaye için her yol mubahtır” düşüncesi, toplumun ahlâki dokusunu tahrip eder. Din ise bu anlayışın tam zıddında, adalet, doğruluk, şeffaflık ve istişareyi emreder. Hocaefendi bu sebeple eğer din siyasetin parçası haline getirilirse, dinin safiyetinin kirleneceğini ifade eder.¹⁹¹

Hocaefendi hizmet hareketinin başlangıcından beri gelen bağımsızlığını korumasının önemini şu sözleriyle ifade eder: “Bu zaviyeden, ‘Gönüllüler Hareketi’ olarak zikredilen diyalog ve eğitim faaliyetlerinin de bağımsız olması çok önemlidir. Bu hareketle alakalı akademik çalışma yapan sosyologlar ve siyasal bilimciler de her fırsatta bu bağımsızlığa değinmekte ve ‘Bu teşebbüs, hiçbir dış güce dayanmayan bağımsız bir sivil toplum faaliyetidir’ demektedirler.”¹⁹²

Bu prensiple hareket eden Hizmet gönüllüleri kendi bireysel siyasi tercihlerinde özgürdürler. Hizmet Hareketi ise günlük parti siyasetinden bağımsız hareket ederek herkesi kucaklayan evrensel mesajını korur.

Hocaefendi demokratik değerlerin içselleştirilmesinin en önemli şartlarından birinin bu değerlerin okul çağından başlayarak bireylere öğretilmesi olduğunu ifade eder: “Demokrasi nazarî olarak iyi bir sistem sayılabilir; fakat, asıl önemli olan onun pratiğe taşınmasıdır. Bir ülkede demokrasinin tam olarak uygulanabilmesi için de o ülke halkının ‘demokrasi kültürü’ne sahip olması gerekmektedir. Toplum fertlerinin demokrasi kültürünü öğrenmeleri ve ona alışmaları da ancak ciddi bir eğitimle mümkün olabilir. Bu açıdan, öncelikle demokrasinin çerçevesi belirlenmeli; o çerçevede millete kendi hakları ve özgürlükleri öğretilmelidir. Bir yandan, fertlerden sorumluluklarını yerine getirmeleri istenirken, diğer taraftan, onlara kendi haklarına sahip çıkma cesareti de verilmelidir. Her insana, demokrasinin ne vaat ettiği, toplumun bir ferdi olarak kendisinin hangi haklara sahip bulunduğu ve devlet idaresinde ne türlü bir söz söyleme yetisinin olduğu gibi hususlar mutlaka öğretilmelidir.”¹⁹³

Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur’an-ı Kerim

1. “Ey iman edenler! Kendinizin, anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaleti titizlikle ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun.” - Nisâ Sûresi, 4/135
2. “De ki: Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” - Kehf Sûresi, 18/29
3. Sizin yanınızda olanı (Tevrat’ı) tasdik edici olarak indirdiğim şeye (Kur’ân’a) îmân edin ve O’nu inkâr edenlerin ilki siz olmayın. Ve âyetlerimi az bir bedelle satmayın. Ve artık sadece Bana karşı takva sahibi olun. - Bakara Sûresi, 2/41

¹⁹⁰ <https://fgulen.com/en/press/an-interview-with-fethullah-gulen-in-the-muslim-world>

¹⁹¹ Fethullah Gülen, Bamteli, Meşru Siyaset ve Makyavelist Politikacılar

¹⁹² Fethullah Gülen, Kırık Testi, Bağımsız Hareket ve Diyalog ve Hoşgörü

¹⁹³ Fethullah Gülen, Kırık Testi, Demokrasi Yokuşu

4. Allah'a verdiğiniz sözü değersiz bir menfaat karşılığında satmayın! Zira âhirette Allah nezdinde olan nimet, eğer bilerseniz, sizin için elbette daha hayırlıdır. - Nahl Suresi, 16/95
5. İçinde hidâyet ve nûr olan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebîler, Yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Alimler ve mürşitler de Allah'ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi. Hepsi de kitabın hak olduğunun şahitleri idiler. O halde ey hakimler, insanlardan korkmayın, Benden korkun. Âyetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler. - Maide Suresi, 120/44
6. "Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateşi hazırlamışızdır." - Kehf Suresi, 18:29
7. İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." - Âl-i İmrân Suresi, 3:104
8. "Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onlardan bir kısmını affet. Onlar için bağışlanma dile. İş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." - Âl-i İmrân Suresi 3:159

Hadis-i Şerifler

1. "Ümmetim için en çok korktuğum şey, ehil olmayanların iş başına gelmesidir." (Buhârî, Fiten, 4; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 2/291)
2. "Yöneticilerinizin en hayırlısı, sizi seven, sizin de kendisini sevdiğiniz kimselerdir; en kötüsü ise sizden nefret eden, sizin de ondan nefret ettiğinizdir." (Müslim, İmâre, 65)
3. "Müslüman, elinden ve dilinden insanların emin olduğu kimsedir." (Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65)
4. "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir." (Müslim, İmân 78. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten 11; Nesâî, İmân 17)
5. "İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez."
6. (Buhârî, Tevhid, 2; Müslim, Fedâil, 66)
7. "Kim müslümanların işini üstlenir de onların dertlerine, ihtiyaçlarına ve fakirliklerine bigâne kalırsa, Allah da kıyamet günü onun ihtiyaçlarına bigâne kalır." (Ebu Dâvud, İmâre, 5)
8. "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin." (Buhârî, İlim, 11; Müslim, Cihâd, 6)
9. "Cihadın (manevi mücadelenin) en faziletlisi zalim sultanın yanında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvud, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13)

AKTİF VATANDAŞLIK VE TOPLUMSAL KATKI

Hareket katılımcıları, içinde yaşadıkları topluma katkı yapmayı ve toplumsal sorunlara çözüm üretmeyi sosyal sorumluluğun gereği olarak kabul ederler. Kendilerini insanlık ailesinin bir ferdi olarak görür ve insanlığın problemlerine karşı duyarlılığı, insanlığa hizmeti hedefler.

İslam düşüncesine göre toplumsal yaşam insanların ihtiyaçlarını karşıladığı bir alan olmanın yanında büyük bir sorumluluk ve aynı zamanda imtihan vesilesidir. Hizmet Hareketi mensupları toplum içinde yer alırken yalnızca şahsi veya kurumsal faydayı gözetmez, yaşadıkları topluma ve insanlığa karşı sorumluluklarının şuuruyla hareket ederler. İşte bu düşünce ikliminde aktif vatandaşlık, insan onuruna saygı gösteren, adaleti gözetten ve toplumsal ihtiyaçlara duyarlı olan ahlaki bir tutumdur. Bu tutum, insanlığa karşı vicdani bir yükümlülüğün, imanla yoğrulmuş içten bir sorumluluk hissinin tezahürüdür. Bu yaklaşım Kur'an'ın iyiliği emretme kötülükten sakındırma çağrısının hayata taşınmasıdır.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, insanı yeryüzünde sorumluluk sahibi bir varlık olarak tanımlar. Bu sorumluluk, bireysel ibadetlerle sınırlı bir kulluk değil; toplumu inşa etmeye, adaleti ayakta tutmaya, zulmü engellemeye ve iyiliği yaymaya yönelik çok yönlü bir görev bilincidir. Mümin, Kur'an'ın çizdiği bu çerçevede, kendi kurtuluşunu gözettiği gibi, yaşadığı çevrenin huzuruna da katkıda bulunmak zorundadır.

İyiliği emretmek, kötülüğü engellemek, hak ve adaleti tesis etmek, yoksulu gözetmek, yetimi korumak, yardımlaşma ve dayanışmayı canlı tutmak gibi birçok emir, doğrudan sosyal hayata yöneliktir. Bu yönüyle Kur'an, mümini pasif bir izleyici değil, değerleriyle yaşayan ve çevresine karşı duyarlı bir fert olarak konumlandırır.

Yüce Allah, Âl-i İmrân sûresinde “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁹⁴ buyurarak inananları kolektif bir sosyal bilince teşvik eder. Toplumda bir kesimin daima iyilikle oturup kalkmasını, toplumun her kesimi için eğitimin ve öğretimin bütün yollarını kullanarak toplumda iyiliğin yaygınlaşması için çalışması gerektiğini bildirir, bunu yaptıklarında da kurtuluşa ereceklerini müjdeler.

Kur'an, insanı “yeryüzünde halife” olarak tanımlar. Bakara sûresinde “Hani Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti.”¹⁹⁵ buyrulur. Bu ayetle kastedilen halifelik görevi, insanın yeryüzünde adaleti, iyiliği ve düzeni tesis etme sorumluluğunu üstlenmesidir. Müslümanlar, yaşadıkları toplumlarında aktif vatandaşlıkla, adaletin, eğitimin, sosyal yardımlaşmanın, çevre duyarlılığının ve diyalog kültürünün yaygınlaştırılması adına çaba göstererek bu “halifelik” anlayışının çağdaş bir yansımasını göstermiş olurlar.

Konuyla alakalı bir başka ayette, başkalarına faydalı olmanın insanın değer ölçüsü olduğu belirtilerek “Her ne iyilik yaparsanız, Allah katında onu bulursunuz.”¹⁹⁶ buyrulur. Bu ayete göre, kişinin yaptığı iyilikler asla kaybolmayacak ve Mevlâ kendine yakışır keyfiyette mutlaka bunların karşılığını verecektir.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân Suresi, 3/10

¹⁹⁵ Bakara Suresi, 2/30

¹⁹⁶ Bakara Suresi, 2/110

Kur'ân-ı Kerîm, inananlara sadece iyilik yapın demekle kalmaz, iyiliğin neler olduğunu ve nasıl yapılacağını da detaylı bir şekilde anlatır.

Bu bağlamda Bakara sûresindeki şu ayet inanç ve ibadetin yanında toplumsal sorumluluğu yerine getirmenin de Allah katında iyiliğin temel bir rûknü olduğunu altını çizer: “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik; Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; malını Allah sevgisiyle, yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelerin hürriyetine harcayan; namazı kılan, zekâtı veren, sözünü yerine getiren, sıkıntı ve zorluk anlarında sabreden kimselerin tutumudur.”¹⁹⁷ Bu ayet, müminin yönünü kibleye çevirmesinin tek başına iyilik ve takva ölçüsü olamayacağını bildirir. Esas olan, yönelişi içtenlikle gerçekleştirmek ve adalet, merhamet, paylaşma ve sadakat gibi ahlaki değerlerle hayata yansıtmaktır. Kur'an burada, ibadetlerin inançla beslenen ve topluma uzanan bir ahlaki sorumlulukla yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Gerçek iyilik bilginin inanca, inancın da eyleme dönüşmesiyle, bireyin sadece Rabbine değil insanlığa karşı da sorumluluk taşımasıyla mümkün olur. Mümin, iman ettiği değerlere sadık kaldığı ölçüde adaletin, yardımlaşmanın ve sosyal sorumluluğun taşıyıcısı haline gelir. İşte bu, Kur'an'ın tarif ettiği hakiki iyiliğin özüdür.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Kur'an'ın hayata yansıyan canlı ve müşahhas yorumu olan Sünnet-i Seniyye, imanla şekillenmiş bir hayatın en ince ayrıntılarını gözler önüne serer. Hazreti Peygamber'in (s.a.s) hayatı, toplumun her kesimiyle ilgilenme, zayıfın elinden tutma, yetimi kollama, yaşlıya hürmet gösterme, hastayı ziyaret etme, ihtiyacı olana yetiştirme gibi sosyal dayanışma ve katkı örnekleriyle doludur. Bu örnekler, hem İslam'ın aktif vatandaşlık anlayışının en güzel şekliyle uygulamasını hem de insanı merkeze alan adalet ve merhamet medeniyetinin çekirdeğini oluşturur.

Bu bağlamda birçok hadis zikredilebilir. Konu ile alakalı en kapsamlı hadis şudur: “İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır.”¹⁹⁸ Üzerinde dikkatlice düşünüldüğünde bu Peygamber beyanı Müslümanların aktif vatandaşlık bilinci içinde yaşadıkları toplumda din, ırk, cinsiyet, meslek ayrımı gözetmeden insanlara faydalı olmalarını tavsiye etmektedir.

Efendimiz sahabileriyle birlikte olduğu bir zamanda işaret parmağıyla orta parmağını, aralarını biraz aralayarak “Ben ve yetimi himâye eden kimse cennette şöylece beraber bulunacağız”¹⁹⁹ buyurmuştur. Yetimler toplumun en kırılgan, en mahsun ve yerine göre en çok yardıma muhtaç bireyleridir. Efendimiz bu beyanıyla inananlara yaşadıkları toplumda yardıma ve bakıma muhtaç insanlara karşı duyarlı olup onlara el uzatmalarını teşvik etmektedir.

Aktif vatandaşlık, sadece topluma olumlu katkılar sağlayan davranışlardan ibaret değildir. Kötülöklere engel olmak, yaşanan olumsuzluklara karşı duyarsız kalmamak da bu kapsamda ele alınabilir. Şu hadis bunun nafîle denebilecek bir ilave görev olmadığını, aksine kötülöklere engellemenin de bir yükümlölük olduğunu vurgulamaktadır: “Sizden kim bir kötölük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu, imanın en zayıf derecesidir.”²⁰⁰

¹⁹⁷ Bakara Suresi, 2/177)

¹⁹⁸ Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, Hadis 5937; Kenzü'l-Ummal, h. 43157

¹⁹⁹ Buhârî, Talâk 25, Edeb 24. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Edeb 123; Tirmizî, Birr 14

²⁰⁰ Müslim, İmân, 78

Toplumda kaostan olmaması, belli bir düzen, nizam ve ahenk içinde işlerin yürütülmesi için tabii ki çeşitli düzenlemeler yapılacaktır ama sorumluluk o toplumda yaşayan herkese aittir. Peygamber Efendimiz bu hususu bir gemi misali ile veciz bir şekilde anlatmaktadır: “Allah’ın koyduğu sınırları gözetene ile çığneyenlerin durumu, bir gemiye binmiş, kura ile bir kısmı üst kata, diğer kısmı alt kata yerleştirilmiş topluluğa benzer. Alt katta olanlar su ihtiyaçlarını karşılamak için yukarıya çıkıp durunca, ‘Biz kendi yerimizde bir delik açsak, yukarıdakilere zarar vermeden işimizi görürüz’ derlerse ve yukarıdakiler onları bu fikirlerinden alıkoymazsa hepsi helâk olur. Ama mâni olurlarsa hepsi kurtulur.”²⁰¹

Görüldüğü gibi, bu gemi benzetmesi bireyin toplumsal yapıya bağlı bir varlık olduğunu, dolayısıyla “bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın” anlayışının İslamî şuurla bağdaşmadığını ortaya koyar. Hakkı ve hayrı ayakta tutma çabası bireysel tercih değildir ve olamaz. O insani, ahlâkî, dinî ve yerine göre hukuki bir vazife ve vecibedir. Bir başka ifadeyle, toplumda olup bitenlerden haberdar olmak, yanlışlara karşı duyarlı davranmak ve sorumluluk üstlenmek sadece yöneticilerin ya da ilim ehlinin görevi değildir. Her birey yaşadığı çevrenin huzurundan da, çöküşünden de sorumludur.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İslam düşüncesinde aktif vatandaşlık ve toplumsal katkı bilinci, derin ve köklü bir zemine sahiptir. Bu yaklaşım, bireyin topluma karşı duyduğu sorumluluk bilinciyle ve toplum yararına yönelik eylemlilik anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. İslam hukukunda da nassları (ayet ve hadisleri) yorumlama ve onlardan hüküm çıkarmada kullanılan maslahat teorisi kavramsal düzlemde akla gelen ilk örnektir. Maslahat kamu yararı ve toplumsal fayda anlamına gelen bir kavramdır. İslam hukuku usul alimlerinin önde gelenlerinden Şâtibî (v. M 1388) maslahatı şöyle tarif eder: “Maslahat, toplumun onunla ayakta durduğu, bireylerin onsuz ayakta kalamayacağı ve toplumun geneli adına yapılan şeydir”²⁰² Bu kısa tanımdan da anlaşılacağı üzere İslam toplumsal fayda sağlayacak işler yapmayı, bireylerin ve grupların toplum yararına aktif bir katkıda bulunmalarını bir sorumluluk olarak görmektedir. Kaldı ki bu 7. asırda yaşamış olan Şatibi ile gündeme girmiş de değildir. Maslahat dört fıkhi mezhebin kurucu imamları tarafından kullanılan bir usuldür.

Beri taraftan Endülüslü bir başka usûl alimi olan Karâfî, topluma fayda sağlayacak ve toplumsal boşluğu dolduracak görevlerin ihmal edilmesi durumunda bütün toplumun sorumlu olacağını ifade eder ki bu aktif vatandaşlık ve toplumsal katkı bağlamında önemli bir uyarıdır. Karâfî bu konuda şunları söyler: “Eğer topluma fayda sağlayan, ona güç getirebilecek belli bir kişi veya kesimin yerine getirmesiyle o boşluğun doldurulduğu bir görevi toplumun tamamı ihmal eder, içinden hiçbir fert yerine getirmez ise toplumun tamamı ondan sorumlu tutulur. İlk başta o işe güç getirebilecek ve ehil kimseler için kifâi olan bu farz, onu malum şahıs veya grup tarafından yerine getirilene dek aynî farz şekline dönüşür ve herkes günahkâr olur.”²⁰³

Son asrın büyük âlimlerinden Elmalılı M. Hamdi Yazır da birey ile toplum arasındaki karşılıklı bağımlılığı şöyle ifade eder: “Ferdin zuhuru cemiyette, cemiyetin kıyımı ferttedir.”²⁰⁴ O, bu sözünü ne bireyi ne de toplumu mutlaklaştırır. Aksine ikisi arasında sağlıklı bir denge kurar. Ona göre birey ancak toplum içinde gelişip anlam kazanabilir, toplumda bireylerin ahlaki ve

²⁰¹ Buhârî, Şirket, 6

²⁰² İbrahim b. Musa Muhammed el-Girnâtî eş-Şâtibi, el-Muvâfakât fi usûli’l-ahkâm, Kahire: Dâr İbn A’ffân, 1997, 2/301

²⁰³ Şihabüddin Ebû’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mâlikî el-Karâfî, Şerhu Tenkîhu’l-fusûl

²⁰⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971, c. 8, s. 5283

fikrî sağlamlığıyla ayakta kalabilir. Bu itibarla Elmalılı, İslam'ın insan ve toplum anlayışına uygun şekilde hem bireyin değerini hem de toplumun düzenini önceleyen sentezci bir bakış sunar.

Bediüzzaman Said Nursi, eserlerinde toplumun farklı unsurlarının bir arada barış ve huzur içinde yaşamasının önemine atıfta bulunmuş, farklılıkların münazara konusu yapılmaması gerektiğini dini argümanlar kullanarak savunmuştur. Toplumun bütün unsurlarının temsil edileceği bir meclisin kurulmasının çok değerli olduğuna inanmış, doğu illerindeki şeyhlere ve kanaat önderlerine meşrutiyetin önemini anlatarak herkesin bu sürece katkıda bulunmasını istemiştir. Özgürlükçü ve anayasaya bağlı yönetim sistemini destekleyen Üstad, 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Selanik'te halkı demokratik düşünmeye alıştırmak için meydan konuşmaları yapmıştır. Devamındaki yıllarda doğu illerine gitmiş, Kürt aşiretlerini ziyaretlerinde âlimlerin ve kanaat önderlerinin din, meşrutiyet, anayasa ve meclis-i mebusan üzerine sordukları sorulara cevap vermiştir. Bu diyaloglarını 1911 tarihli Münazarat adlı eserinde kitaplaştırmış, doğu insanını demokratik karar alma sürecine katkıya teşvik etmiş ve meşruti yönetimin faydaları üzerinde durmuştur.

Şam'daki Emevi Camii'nde verdiği Arapça hutbede (Hutbe-i Şamiye) Arap ulemasını meşrutiyeti desteklemeye teşvik etmiş, İslam dünyasının geri kalmışlığının nedeninin tekelci yönetimler olduğunu belirterek toplu bir eğitim ve birlik çağrısı yapmıştır.

Genç yaşlarından itibaren Anadolu, Ortadoğu ve Balkanların önemli merkezlerinde önde gelen kanaat önderleriyle tanışmış ve münazaralarda bulunmuştur. Yaptığı derin tahliller ve gözlemler neticesinde toplumun problemlerinin tefrika, cehalet ve zarureten (yoksulluk) kaynaklandığını ifade etmiştir. Yine eserlerinde ve vaazlarında fırsat buldukça bu üç hastalıkla mücadelenin metodlarını insanlara anlatmaya çalışmıştır. Üstad, bizzat aktif vatandaşlığın somut bir örneği olarak hayatını toplumun aydınlanmasına adanmıştır. Bu amaçla otuzlu yaşlarında İstanbula gelip doğu Anadolu'nun eğitimsizlik problemine çare sunmak amacıyla geliştirdiği müspet ilimlerle dini ilimlerin bir arada okutulacağı üniversite projesini Osmanlı yöneticilerine ulaştırmıştır.

Üstad en önemli ve acil mesele olarak gördüğü eğitime öncelik vermiş, fenni ve dini ilimlerin birlikte öğretilceği Medreset-üz Zehra ismini verdiği üniversitenin açılması için bilfiil girişimlerde bulunmuştur. Van, Bitlis ve Diyarbakır'da üç şube olarak açılmasını istediği bu üniversitede doğu illerindeki öğretmen ihtiyacını karşılayacak bir Dârülmuallimin, yani eğitim fakültesinin olmasını arzu etmiştir. Daha önce açılması için kendisinin de bizzat uğraştığı Kosova'daki üniversite projesi Balkan savaşları nedeniyle akîm kalınca, Sultan Reşad'dan Kosova'daki üniversite için ayrılan fonların Medreset-üz Zehra'ya tahsis edilmesi için girişimde bulunmuştur.

Bediüzzaman Cumhuriyet döneminde de demokratik sürece katkı sağlamıştır. Vatandaşlık hakkını gecikmeli olarak alsa da, nüfus hüviyet kağıdını alır almaz ilk seçimlerde oy kullanmış ve etrafındakileri de demokratik sürece vatandaşlık haklarını kullanarak katkıda bulunmaları için teşvik etmiştir.

Bediüzzaman, toplum içinde yaygınlaşan kötü alışkanlıklarla mücadele etmek için kurulan Hilal-i Ahdar yani Yeşilay Cemiyetinin kurucu üyelerindendir. Bediüzzaman'ın bu çabaları göstermektedir ki, her dönemde yaşadığı toplumla içli dışlı olmuş, toplumun problemlerini tahlil etmiş ve imkânları çerçevesinde çözümler üretmiş, insanları bu çözümlere katkı sağlamaya teşvik etmiştir.

Fethullah Gülen Hocaefendi, hayatı boyunca aktif vatandaşlık kavramını hem teorik hem de pratik alanda hayata taşıyan bir şahsiyet olmuştur. Eserlerinde aktif vatandaşlığın çerçevesini net bir şekilde çizerken, sosyal problemlerin çözümüne katkı sağlayacak alanlarda bizzat eyleme geçmiş ve teoride savunduğu değerleri sahada uygulamıştır. Hocaefendi'nin hayatı, bireylerin topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmelerinin, diyalog, eğitim, dayanışma ve demokrasi gibi değerler üzerinden toplumsal huzuru inşa etmenin önemini göstermektedir.

Fethullah Gülen Hocaefendi henüz 17 yaşında Edirne'de genç bir imam olarak görev yaparken, aktif vatandaşlık bilincinin ilk örneklerini sergilemiştir. Şehirdeki sivil ve askeri idareciler ve kanaat önderleriyle bir araya gelerek gençlerin kötü alışkanlıklardan uzak durmalarını sağlamak ve ideolojik akımlara kapılarak şiddete yönelmelerini önlemek amacıyla projeler geliştirmiştir.

Bu dönemde, Edirne'deki azınlık vatandaşların dini mabetlerini de ziyaret etmiştir. Hocaefendi, toplumun huzurunun, insanların birbirlerini tanımaları, herkesi kendi konumunda kabul etmeleri ve insanlık ortak paydasında buluşmalarıyla mümkün olacağına inanmıştır. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin teşvik ettiği diyalog çalışmaları, aktif vatandaşlığın en önemli örneklerinden biridir. Farklı inanç, kültür ve düşünceye sahip insanlar arasında köprüler kurulmasını savunan Hocaefendi, bu yaklaşımı bizzat kendisi uygulayarak bir rol model olmuş ve kendisini sevenlere bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Onun diyalog anlayışı, bireylerin ve toplulukların ötekileştirilmeden, ortak değerler etrafında bir araya gelmesini hedefler. Hocaefendi, onursal başkanlığını yaptığı Gazeteci ve Yazarlar Vakfı'nın 1994 yılında verdiği iftara her dinden ve dünya görüşünden insanı ayırım gözetmeksizin davet etmiştir.

Başta diğer Müslüman gruplar tarafından tenkit edilmesine rağmen, farklı din mensuplarıyla iftar sofrasında bir araya gelmenin önemine inanan Hocaefendi bu programların yapılmasında ısrarcı olmuştur. Zamanla Hocaefendinin öncülüğünü yaptığı bu kuşatıcılık geniş kitleler tarafından kabul görmüş ve böylece ortak iftarlar tüm dünyaya yayılmıştır. Günümüzde birçok Müslüman topluluk çok farklı din mensuplarının da katıldığı iftar programları organize etmektedir.

Şu ifadeler Hocaefendinin pratikteki uygulamalarının yazıya dökülmüş halidir: "Farklı düşünceden insanlarla diyalog içinde bulunma, Hizmet'in başlıca faaliyet alanlarından ve en önemli hedeflerinden biridir. Farklılıkları saygıyla karşılama, ortak problemlere ortak çözümler üretme, uzlaşma ve paylaşma kültürünü geliştirme, asgari müştereklerde bir araya gelme ve kavgasız bir dünya inşa etme gibi değerler, Hizmet'in önem verdiği hususlardır."²⁰⁵

Yaygın ve örgün eğitimin desteklenmesi, Hocaefendi'nin aktif vatandaşlık anlayışının merkezinde yer alan bir diğer önemli husustur. Fakir çocukların eğitim eşitliğinden faydalanabilmeleri için okullar, yurtlar ve dershaneler açılmasını teşvik etmiş, imkânı olan insanları burs vermeye ve eğitim faaliyetlerini desteklemeye yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, eğitim projelerine verdiği destekle, yüz binlerce gencin hayatını etkilemiş ve onların topluma katkı sağlayan bireyler olmalarına zemin hazırlamıştır.

Fethullah Gülen Hocaefendi, toplumda fakirliğin önüne geçmek için kardeş aile projesini teşvik etmiştir. Bu proje, imkânı olan ailelerin ihtiyaç sahibi ailelere destek olmasını sağlayarak sosyal dayanışmayı güçlendirmiştir. Ayrıca, afet zamanlarında yardım kampanyalarına ilk destek verenlerden biri olmuş, bu kampanyaların yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Onun teşvikiyle kurulan yardım dernekleri, dünyanın birçok yerinde sağlık hizmetlerinden temiz su projelerine ve gıda yardımına kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstererek ihtiyaç sahiplerine ulaşmıştır.

²⁰⁵ Fethullah Gülen, Hizmetin Başka Ekollerle Kıyaslanması, Işık Karanlığı Boğarken

Fethullah Gülen Hocaefendi, 1994 yılında Gazeteci ve Yazarlar Vakfı'nın açılışında yaptığı konuşmada, "Demokrasiden geriye dönüş yok" diyerek, o dönemde Müslüman toplumlarda sıkça tartışılan "İslam demokrasi ile bağdaşır mı?" sorusuna net bir cevap vermiştir. Bu duruşu, Hizmet gönüllülerinin demokratik sürece aktif katılımını teşvik etmiş ve demokrasinin toplumsal uzlaşısı için vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır.

Fethullah Gülen Hocaefendi'nin hayatı, aktif vatandaşlığın somut bir örneğidir. Genç yaşlardan itibaren diyalog, eğitim, sosyal dayanışma ve demokrasi gibi alanlarda hem fikir üretmiş hem de bu fikirleri hayata geçirmiştir. Onun çalışmaları, bireylerin topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmelerinin, farklılıkları bir zenginlik olarak görmenin ve ortak değerler etrafında buluşmanın önemini vurgular.

Sonuç

İslam düşüncesine göre bireyin toplum içindeki yeri, yalnızca sosyal bir varlık oluşuyla sınırlı değil; ilahi bir emanetin ve sorumluluğun taşıyıcısı olması yönüyle daha derin bir anlam taşır. Kur'an'ın halife olarak tanımladığı insan, yaşadığı toplumda adaleti tesis etmek, iyiliği çoğaltmak, zulme karşı durmak ve hayatı ilahi değerlerle ihya etmekle mükelleftir. Peygamber Efendimizin (sas) hayatı, bu sorumluluğun canlı bir modelidir: Her kesime ulaşan şefkati, mazluma uzanan eli, kötülüğe karşı direnciyle bireyin topluma nasıl yön vereceğini göstermiştir. Hadislerinde de bu duruşu, imanla iç içe geçmiş bir sosyal bilinç olarak tarif etmiştir. İslam âlimleri de maslahat ve adaleti esas alan yaklaşımlarıyla, toplum yararına çalışan bireylerin rolünü, sadece dinî değil, ahlaki ve hukuki bir vecibe olarak değerlendirmiştir.

Bu anlayış, Hizmet Hareketi'nin düşünce zeminini de şekillendirmekte; imanla beslenen bir vicdan, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı bir ruh ve yeryüzünde ıslah bilinciyle hareket eden bir gönüllülük şuuru doğurmaktadır. Bir başka ifadeyle Hizmet Hareketi, bu köklü değerleri çağdaş toplumsal bağlamda yorumlayarak aktif vatandaşlık ve toplumsal katkıyı imanî bir sorumluluk olarak görür. Hocaefendi'nin ifadesiyle "insana insanlığından dolayı saygı", "zulmetmeme ve adalet" ve "yaşatmak için yaşama" ilkeleri Kur'an ve Sünnet'in toplumsal mesajıyla birleşir. Bu perspektif, farklı inanç ve kültürlerden insanlarla diyalogu, ortak faydayı gözetmeyi ve barışa hizmet etmeyi imanla bütünleşmiş bir yükümlülük haline getirir. Böylece aktif vatandaşlık, yalnızca bireysel fazilet değil; kulluğun, ahlâkın ve adaletin hayata taşınmış hali olarak tezahür eder.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan almayacağı kötü şeyleri vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah ganîdir, hamîddir." - Bakara Sûresi 2/267
2. "İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir." - Maide Sûresi, 5/2
3. "Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamış birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur." - Mâide Sûresi, 5/32

4. “Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” - Nahl Sûresi, 16/90
5. “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler; Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederler. İşte Allah onlara rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hakîmdir.” - Tevbe Sûresi 9/71

Hadis-i Şerifler

1. “Allah, kuluna insanların ihtiyaçlarını giderme fırsatı verdiği sürece o kulun yardımına devam eder.” (İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, 6/118; Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, 12/453)
2. “Komşusu kim olursa olsun, ona eziyet eden cennete giremez.” (Müslim, Îmân, 73)
3. “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.” (Buhârî, Tevhîd, 2; Müslim, Fedâil, 66)
4. “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” (Müslim, Îmân, 74; Hâkim, el-Müstedrek, 2/15)
5. “Bir topluluk içinde sabahlayan kimse, aralarında aç olan varken sabahlamışsa, Allah’ın himayesinden çıkmıştır.” (İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2/513)
6. “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamet etmekte ve birbirlerine şefkat göstermekte bir beden gibidirler. Bedenden bir organ rahatsız olursa, diğer organlar da uykusuzluk ve ateş ile ona iştirak eder.” (Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66)
7. “Rabbimin katında insanların en sevimlisi, insanlara en faydalı olandır.” (İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, 6/118; Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, 12/453)

ÇEVRENİN KORUNMASI

Hizmet gönüllüleri dünyamızı içindeki bütün eko-sistemleriyle birlikte gelecek nesillere temiz bırakılması gereken bir miras olarak görür ve çevreyi korumaya önem verirler.

Çevre, insanın hem biyolojik hem de manevi boyutunu doğrudan etkileyen temel unsurlardan biridir. İnsanın varlık âlemiyle olan ilişkisi, yalnızca faydacı bir yaklaşım üzerinden değerlendirilemez; aynı zamanda ilahî düzenin korunması ve ekolojik dengenin muhafazasıyla da yakından bağlantılıdır. Kur'an-ı Kerim'de dünyada nizam ve mizan vaz' edildiğini, ekosistemin her bir unsurunun Allah'ın kudretine işaret eden deliller olduğunu ve hiçbir varlığın değersiz görülmemesi gerektiğini bildiren birçok ayet vardır. Efendimiz (sas) söz, tavır ve davranışlarıyla çevre bilincinin bireysel ve toplumsal sorumluluk haline dönüşmesini sağlamıştır. İslam âlimleri de eserlerinde tabiat-insan ilişkisini ahlaki ve metafizik boyutlarıyla ele alarak çevre duyarlılığının ilmi ve felsefi zeminini güçlendirmişlerdir. Dolayısıyla çevrenin korunması, İslam düşüncesinde yalnızca sosyal ve ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda teolojik ve ahlâki bir zorunluluk olarak konumlandırılmıştır.

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim her meselede olduğu gibi insanın çevresi, hayat ortamı ve bu ortamın korunması, tımar edilmesi ve gelecek nesillere bir emanet olarak aktarabilmesi konusunda da evrensel prensipler ortaya koymuştur. Kur'an'a bütüncül bakıldığında onun adeta konuşan bir kainat, yazılı bir tabiat olduğu görülür. Tabiatdaki en küçük hayvandan en büyük gök cisimlerine kadar hemen her şeyi konu eden Kur'an-ı Kerim hayatın hiçbir unsurunun küçümsenmemesi gerektiğini vurgular.

Allah'ın varlığına delil ve kaniattaki sanatına ibret olması için serlevha yapılan sure başlıkları ekolojik unsurların her birinin vazgeçilmez olduğunu ima eder: Bakara (inek), Ankebut (örümcek), Neml (karınca), Nahl (bal arısı), En'am (küçük ve büyükbaş hayvanlar) ve A'raf (tepeler) bu örneklerden bir kısmıdır. "Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine göz göz ev (kovan) edin. Sonra da her türlü meyveden ye de Rabbinin sana yayılman için belirlediği yolları tut.' Onların karınlarından renkleri çeşit çeşit bir şerbet çıkar ki onda insanlara şifa vardır. Elbette düşünen kimseler için bunda alacak ibret vardır."²⁰⁶ Bu surenin giriş ayetlerinde Allah (c.c.) yarattığı mahlukattan insanların alacağı ibretler olduğunu bildirir: "Yeryüzünde türlü türlü renklerle, her çeşitten bitki ve hayvan olarak sizin için yarattığı daha neler neler var! Elbette bunda düşünen kimseler için alınacak ibret var."²⁰⁷

Yalnız sure isimlerinde işaret ve ima ile değil, birçok ayetlerinde açıkça ekolojik dengede küçük büyük her varlığın değerli olduğunu ifade ederek şöyle buyurur: "Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise 'Allah böyle misal vermek ile ne kastediyor?' derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir;

²⁰⁶ Nahl Suresi, 16/ 68-69

²⁰⁷ Nahl Suresi, 16/13

ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz.”²⁰⁸ Bu ve benzeri ayetler şu şekilde anlaşılabilir: Allah (c.c.) sivri sinek gibi küçük, belki birçok insanın önemsiz gördüğü bir varlık üzerinden örnek vererek, küçük varlıkların önemini, hepsinin yüce yaratıcının elinden çıkmış çok değerli sanat eserleri olduğunu ve düşünen insanlar için derin ibretler içerdiğini vurgular.

İnsanla arkadaşlık kuran ve misyonlarında onlara refakat eden bir köpeği bile Ashâb-ı Kehf’in fertleri arasında saymıştır ki bu o hayvana bir nesne değil, bir özne gibi değer verme şeklinde anlaşılabilir. Hazreti Salih’in devesi, Hazreti Süleyman’ın Hüthüt kuşu, karıncayla konuşması, Hazreti Davud’la beraber kuşlarını zikretmesi, insan hayvan dayanışmasının zirvesini ifade ederken, bu iki unsurun birbiriyle ne kadar içli dışlı olduğunu, hayvan ve bitki türlerinin insan hayatı için önemini vurgular. Ve türlerin yok olmasının kıyameti çağrıştırdığını ifadesi etmek için Hazreti Nuh’un gemisine inanmış insanların yanında her bir hayvan türünden bir çift alınmış olduğunu beyan eder. Bütün bu yaklaşımlar insan için çevresinin bütün ekosistemleriyle vazgeçilmez olduğunun birer delilidir.

Bu cümleden olarak Kur’an-ı azimüşşan, hayvan türlerinin insanlar gibi birer ümmet olduklarını şu ayeti ile vurgular: “Hem yerde hareket eden hiçbir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer ümmet teşkil etmesinler. Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rablerinin huzuruna sevk edilip toplanacaklardır.”²⁰⁹ Bu ayette geçen ‘ümmet’ kavramı hayvanların ekolojik dengenin vazgeçilmez bir unsuru olduklarını beyan etmek için kullanılmıştır.

Kur’an Kerim kainat yaratıldıktan sonra insanın yaratıldığını, güneşin ve ayın bir hesapla hareket ettiğini, otların, ağaçların ve yıldızların ilahi emirlere boyun eğerek secde ettiklerini ifade ettikten hemen sonra bütün bu unsurlar arasında bir denge ve düzen kurulduğunu vurgular. Tabiat ve çevrenin bu dengesindeki ahenge çarşı pazardaki terazilerin ve insan davranışlarının eşlik etmesini, şayet denge korunamayıp taşkınlıklar ve haksızlıklar yapılırsa çevrenin tahrip olduğu gibi insanın da ahiret mizanlarında hüsrana uğrayacağı vecizane ifade edilir: “Rahman Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı, ona konuşmayı öğretti. Güneş ve ay bir hesap ile hareket ederler. Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler. Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına çıkmayınız. Öyleyse siz de tartıyı adaletle yapın, sakın teraziyi, dengeyi aksatmayın.”²¹⁰

Kur’an kaniattaki bu dengenin insan hareketlerindeki dengesizlik nedeniyle bozulduğunda çevrenin tahrip olacağını, yeryüzünde karada ve denizde yıkımların başlayacağını ifade eder ve bunun cezasının yalnız ahirette değil dünyada da görüleceğini bildirir: “Allah’ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleriyle yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk [fesat] ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatını vermek için Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini [dünyada] onlara tattırır.”²¹¹ Kur’an’da geçen fesat kavramı ahlaki, itikadi, toplumsal, siyasi, ekonomik, ekolojik ve kozmik boyutları itibarıyla farklı manalar kazanır. Fakat genel manada fesat, ıslah kavramının karşıtı olup bütün bu alanlarda düzenin yozlaşması, adaletin ortadan kalkması, ekolojik dengenin bozulması anlamlarına gelir. Bir manada çevreyi tahrip etmekle insanlar kendi kendilerini cezalandırmış olurlar.

Kur’an dilinde dengesiz hareket etmenin bir adı da israftır. Yemede, içmede, konuşmada, uyumada, tavır ve davranışlarda, harcamalarda aşırıya gitmek anlamına gelen israf her

²⁰⁸ Bakara Suresi, 2/26

²⁰⁹ En’am Suresi, 6/38

²¹⁰ Rahman Suresi, 55/1-13

²¹¹ Rum Suresi, 30/41

yönüyle tenkit edilir. Çevre problemlerinin kaynaklarından birisinin aşırı tüketicilik ve israf olduğunu göz önüne aldığımızda, Kur'an-ı Kerim'in asırlar öncesinde insanlara verdiği şu nasihatlarının önemi anlaşılır: "Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez."²¹² Tabiatla her şey yerli yerince olup, hiçbir şey israf edilmediği gibi insanın da Yaratıcının bu ahlakını hakkıyla temsil etmesi istenir: "Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar."²¹³ "Asmalı-asmasız bağ ve bahçeleri, mahsûlleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep O'dur. Her biri mahsul verince ürününden yeyin, devşirildiği gün hakkını (öşürünü) da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri sevmez."²¹⁴

Kur'an yeryüzünü beşiğe benzetmiş ve bu beşikte sallanan mahlukat yavrularının, canlı cansız bitki, hayvan hepsinin birer kardeş olduklarını vurgulamış ve kâinata bir mehdi uhuvvet, yani kardeşlik beşiği olarak bakmak gerektiğine işaret etmiştir: "O'dur ki yeri size beşik yaptı. Orada sizin için yollar ve geçitler açtı. Gökten de size yağmur indirdi. İşte o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık."²¹⁵

Yeryüzünün üçte ikisini teşkil eden denizlere salınan toksinler ve plastiklerin mercanlardan balıklara kadar deniz canlılarının vücutlarına girmesiyle bu canlıların birer parçası olduğu ekolojik sistemlerde ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'in şu ayeti, adeta denizlerin temiz tutulması için insanlığa bir uyarı mahiyetindedir: "Yine O'dur ki denizi sizin hizmetinize verdi ki oradan taptaze et yiyesiniz ve takınıp kuşanacağınız zînet eşyası çıkarasınız. Denizde gemilerin suları yara yara akıp gittiklerini görürsün. Bütün bunlar Onun lütfedeceği nasibi aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir."²¹⁶

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Allah Resulü (sas) Kur'an-ı Kerim'de hedefi ve usulü belirlenen çevrenin korunması esasını dönemini çok aşan bir peygamberane fetanet ile hayata geçirmiştir. "Burası [Mekke] kıyamete kadar Allah'ın haramıyla haramdır. Allah'a ve âhirete inanan hiç kimseye, orada kan dökmesi helal değildir. Onun otu koparılmaz, avı (hayvan) ürkütülmez, buluntusu da alınmaz. Ancak onun sahibini araştırarak kimse alabilir."²¹⁷ İslam'ın beş şartından biri olan hac ibadetinin yerine getirilmesi sırasında ihrama girdikten sonra hayvan avlamama, herhangi bir canlıyı öldürmeme ve bitkilere zarar vermeme esassından da hareketle kendisi de Medine şehrini haram ilan etmek suretiyle, hayvanlara ve bitkilere zarar verilmemesini emretmiş, Medine ve çevresini koruma alanı ilan etmiştir: "Ey Allah'ım! İbrâhîm Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de (Medîne'yi) iki dağı arasıyla haram kılıyorum..."²¹⁸ buyurmuştur.

Kâinatta yüce yaratıcının ortaya koyduğu ekolojik dengeye saygının bir gereği olan iktisat etmek, yani israf etmemek prensibini çarpıcı bir misalle şöyle ders verir: Bir defasında Efendimiz (sas) Sa'd b. Ebû Vakkâs'a uğradı. Sa'd (ra) bu esnada abdest alıyordu. Resûlullah (sas), (onun suyu aşırı kullandığını görünce); "Bu israf nedir?" diye sordu. Sa'd (ra)

²¹² A'raf Suresi, 7/31

²¹³ Furkan Suresi, 25/67

²¹⁴ En'am Suresi, 6/141

²¹⁵ Taha 20/53

²¹⁶ Nahl, 16/14

²¹⁷ Buhârî, Cezâu's-Sayd 9, Hac 43, Cenâiz 77, Buyu' 28

²¹⁸ Buhârî, Fezâilu'l-Medîne 6; Müslim, Hacc 462

de, "Abdestte de israf olur mu?" dediğinde Peygamberimiz (sas) de "Evet, hatta akmakta olan bir nehirde abdest alsan bile..."²¹⁹ şeklinde cevap verdi.

Rahmet peygamberi tüm canlılara karşı merhametli, hürmetli ve nezaketli olmayı yalnız öğretmekle kalmamış, uygulamalarıyla da bizzat göstermiştir. Kendisine hizmet eden hayvanlara güzel isimler vererek onlara ailenin birer ferdiymiş gibi muamele etmesi, devesine Kusvâ (ileri giden), hediye gelen katırına Döldül (yol gösteren) ve bindiği merkebine Ufayr (boz, geyikçik) demesi onun bu ahlakının göstergesidir.

Ondan en çok hadis rivayet eden ve hadis ravilerinin piri olan Abdurrahman İbni Sahr'ı (ra) kedi beslemesi ve kedilere olan sevgisi sebebiyle "kedicik babası" manasında Ebu Hureyre künyesiyle anması, hayvanlara olan sevgisinin bir başka ifadesidir. "Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin," (Ebû Dâvûd, Edeb: 58) buyuran Efendimizin sevgisi öyle kuşatıcıdır ki, gözlerinden yaşlar akarak kendine sığınan bir deveyi okşamış, teselli etmiş ve sahibini bulup "Allah'ın sana emanet ettiği bu dilsiz hayvan hakkında Allah'tan korkmaz mısın? Çünkü o bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti."²²⁰ diyerek, insanların hayvanların sahibi değil emanetçisi olduğu dersini vermiştir.

Hayvanlara ağır yük yüklenmesini ve askeri talimlerde bir hedef olarak kullanılmasını yasaklayarak hayatlarını güvence altına almış, manevi şahsiyetlerini korumak için onlara hakaret edilmesini de yasaklamıştır. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Efendimiz (sas) hayvanların canlı hedef olarak kullanılmasını²²¹ ve onların birbirleriyle dövüştürülmesini yasaklamıştır.²²² Efendimiz (sas) başka bir zamanda bindiği deveye beddua ettiğini gördüğü bir kadının o deveden indirilmesini istemiştir.²²³

Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur:

"Bir adam yolda yürürken susadı ve susuzluğu arttı. Derken bir kuyuya rastladı. İçine inip susuzluğunu giderdi. Çıkınca susuzluktan soluyup toprağı yemekte olan bir köpek gördü. Adam kendi kendine: 'Bu köpek de benim gibi susamış.' deyip tekrar kuyuya inip mestini su ile doldurup ağızıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeğı suladı. Allah onun bu davranışından memnun kaldı ve günahlarını affetti."

Resûlullah'ın (sas) yanındakilerden bazıları, "Ey Allah'ın Resûlü! Yani bize hayvanlar (onlara yaptığımız iyilikler) için de ecir mi var?" dediler. Peygamberimiz, "Evet! Her canlı için bir ecir vardır."²²⁴ buyurdu.

Abdullah bin Mes'ud (ra) anlatıyor: Resûlullah (sas) ile birlikte bir seferde idik. Resûlullah aleyhissalâtü vesselâm ihtiyacını gidermeye gitti. O sırada iki yavrusuyla beraber bir kuş gördük. Anaları ayrılınca yavrularını aldık. Kuş gelip yavrularını göremeyince çırpınmaya başladı. O sırada gelen Resûlullah (sas): "Bunun yavrularını kim aldı? Hemen onları anasına götürün"²²⁵ dedi.

²¹⁹ İbn Mace, Taharet, 48

²²⁰ Ebu Davud, Cihad 44

²²¹ Müslim, Sayd, 58

²²² Tirmizî, Cihâd 30

²²³ Müslim, Birr: 80

²²⁴ Buhârî, Şırb 9, Vudû 33, Mezâlim 23, Edeb 27; Müslim, Selâm 153, (2244); Muvatta, Sıfatu'n Nebi 23, (2, 929-930); Ebû Dâvud, Cihâd 47, (2550)]

²²⁵ İmam Münziri, Et-Tergîb ve't-Terhîb, 4:471, Hadis No:21

Çorak arazileri yeşillendirmek için ağaç dikmeyi teşvik eden Efendimiz (sas) ağaç dikmenin önemine şu beyanlarıyla dikkat çekmiştir: "Kıyamet koparken elinde hurma fidanı bulunan - onu dikmeye gücü yetiyorsa- hemen dikiversin."²²⁶ İhtiyaç halinde kesilen ağacın yerine yeni bir ağaç dikilerek dengenin korunmasını şu sözleriyle salık vermiştir. "Kim buradan [Medine'nin haram bölgesi dışında] bir ağaç kesecek olursa, onun karşılığı bir ağaç diksin."²²⁷

Sadaka İslam geleneğinde ihtiyaç sahibi insanlara gönüllü olarak yapılan yardımdır. Hayvanların ihtiyaçlarını gidermenin, onların bakım görünümünü yapmanın da sadaka hükmüne geçtiğini ve Allah'ın (cc) katında sevaba medar olduğunu "Bir müslüman, bir ağaç diker veya ekin eker de ondan bir kuş, insan veya herhangi bir hayvan yerse, bu onun için sadaka sayılır."²²⁸ diyerek beyan etmiştir.

O'nun (sas) çevresine verdiği önem yalnız hayvan ve bitkilerle sınırlı kalmamıştır. Engin şefkati, merhameti dağları da kucaklamış, "Uhud bizi sever biz de Uhud'u severiz"²²⁹ sözleriyle cansızlara karşı da ilgi, merhamet ve koruma duygularını göstermiştir.

Efendimiz (sas) varlığı sevmekle yetinmeyi dîn himmetlik görmüş, iman gereği olan kalbin her türlü şirkten temiz tutulması yanında insanın bedenini, elbiseni ve çevresini temiz tutmasını da emrederek "temizlik imanın yarısıdır"²³⁰ buyurmuştur. Bu hadis bir yönüyle Müslümanlara yaşadıkları çevreyi, denizi, dağı, bağı, bahçesi ve ormanı temiz tutmaları, kirletmemeleri gerektiğini hatırlatan önemli bir hadistir.

Efendimizi (sas) takiben raşid halifelerde de benzer bir çevre duyarlılığı görülür. Mesela Hz. Ebu Bekir'in (ra) sefere çıkan orduya, askeri harekatlarda çevreyi tahrip etmemelerini şu ifadelerle emrettiği rivayet edilir: "Meyve veren ağacı kesmeyin, mamur bir yeri harabeye çevirmeyin ve hurma ağacını yakmayın."²³¹

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İslam düşünürleri çevre konusunu genel ahlak kuralları çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu konuda İbn Sinâ (v. M 1037) ve Biruni (v. M 1051) gibi bazı âlimler, özellikle kurulacak yerleşim yerleri ile ilgili şartlara dikkat çekerek havasının temiz olmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. Zira onlara göre sağlıklı bir çevrenin en belirleyici özelliği havadır. Nazzam (v. 835), Cahız (v. M 869), İbn Tufeyl (v. M 1185), Mevlâna (v. M 1273) gibi bazı İslam âlimleri, varlığın kökenleri ve özellikleri ve canlıların yaşamlarından bahsederken dolaylı da olsa çevresel konulara da değinmişlerdir.

Bediüzzaman da Kur'an ve nebevi metodu takiben eserlerinde çevre hassasiyetini vurgulamıştır. Hapishanede elbiselerini kurutmak için kullanmak istedikleri ipe sineklerin dizildiğini gören Bediüzzaman sineklerin rahatsız edilmemesi gerektiğini söylemiş, talebelerinin itirazları üzerine sineğin değer ve önemi hakkında Zübab Risalesi'ni kaleme almıştır. Karıncadan köpeğe, fareden sivrisineğe kadar tüm canlıların hayatlarının kutsiliğine atıfta bulunmuş; talebelerine çevreye karşı bilinçli olmaları, tabiatı tahrip etmemeleri, hayvan ve bitkilere saygı göstermeleri konusunda bizzat örnek olmuştur.

Hayvanların dayanışması, sineğin elini yüzünü yıkaması, kedilerin mırıldanmaları, ağaçların hışırdaması, deniz ve suların şırıltısı, yıldızların göz kamaştıran ışıltıları O'nun için Allah'ın

²²⁶ Buhârî, Edebü'l-müfred, (thk., Halid Abdurrahman), s. 138, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1966

²²⁷ El-Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, Beyrut 1958, I,17

²²⁸ Buhârî, "el-Hars ve'l-müzâra", Müslim, "Müsâkaât", 12

²²⁹ Buhari, 4043-4044, Sahih-i Muslim, 1393

²³⁰ Müslim, Tahâret 1

²³¹ Taberî Tarihi, Ebu Ubeyd Kitabü'l-Emval

varlık ve birliğini, isim ve sıfatlarını gösteren birer ayet, onlardan ders alması itibarı ile birer öğretmen ve ibret vesilesi olmuştur. Üstad küçük yaşlarından itibaren tabiata ibret nazarıyla bakmıştır. Kur'an'da zikri geçen karınca ve arı milletlerinin davranışlarını cumhuriyetçi bir sistem olarak yorumlamış ve onlardan ders almayı öğütlemiştir: "Eskişehir mahkeme reisinden başka daha sizler dünyaya gelmeden ben dindar bir cumhuriyetçi olduğumu elinizdeki tarihçe-i hayatım ispat eder. Hülâsası şudur ki: O zaman şimdiki gibi, hâli bir türbe kubbesinde inzivada idim. Bana çorba geliyordu. Ben de tanelerini karıncalara verirdim, ekmeğimi onun suyuyla yerdim. İşitenler benden soruyorlardı. Ben de derdim: 'Bu karınca ve arı milletleri cumhuriyetçidirler.' O cumhuriyetperverliklerine hürmeten, tanelerini karıncalara verirdim."²³²

Hayvanların da insanlar gibi Allah'ın isimlerini zikrettiklerini ve başıboş ve gereksiz olmadıklarını, kendilerine has bir dille ibadet ettiklerini, bu sebeple küçümsenmemeleri gerektiğini bir hatırası vesilesiyle aktarır: "Bir gün kedilere baktım. Yalnız yemeklerini yediler, oynadılar, yattılar. Hatırıma geldi: "Nasıl bu vazifesiz canavarcıklara mübarek denilir?" Sonra gece yatmak için uzandım. Baktım, o kedilerden birisi geldi, yastığıma dayandı, ağzını kulağıma getirdi. Sarih bir surette "Ya Rahîm, Ya Rahîm, Ya Rahîm, Ya Rahîm" diyerek güya hatırıma gelen itirazı ve tahkiri, taifesi namına reddedip yüzüme çarptı."²³³

İnsanların hayvanların gerçek sahibi olmadıklarını, onlara istedikleri gibi davranamayacaklarını, ancak onların emanetçisi olduklarını birçok yerde beyan etmiştir. Üstad'ın başından geçen şu hadise bu bağlamda zikredilebilir: Bediüzzaman 1926 yılı kışında sürgüne gönderilirken, kendisiyle birlikte diğer sürgüne gidenlerin bindiği kızakları çeken öküzlerden birinin ayağının kanadığını görmüş ve sürgün arkadaşlarına şöyle hitap etmiştir: "Beyler, inelim, öküz efendinin ayağı kanıyor". Onlardan biri, "Hocam biz para verdik bunların sahiplerine..." diyerek itiraz edince, Üstad "Onlar bu hayvanların sahibi değil, ancak mutasarrıfıdır" cevabını vermişti.²³⁴

Bediüzzaman'ın avcılara tavşan ve keklikleri vurmamaları gerektiğini söylediği, başka bir zaman evdeki farelerin öldürülmesine bile karşı olduğu ve 'biz yanlış yapmazsak onlar bize ilişmezler' dediği bilinmektedir. Bir köpek gördüğünde yanında ekmek varsa ekmeğinden vermiş ve onlar için "bunlar sadık hayvanlardır" demiştir. Ayrıca eşeklere saygısızlık etmemek için "bunlara eşek demeyin, çok çalışan ve hizmet eden anlamına 'işlek' deyin" buyurmuştur.

Ayrıca vahşi hayvanların hayat hakları konusunda talebelerinden Hamit Ekinci'nin anlattığına göre, Üstad Van'da bulunduğu sırada birlikte Erek dağında bir süre kalmışlar. Burada Hamid Ekinci bir gün bir kertenkeleyi öldürmüştü. Bunu söylediğinde Üstad buna çok üzölmüş ve kendisine hitaben, "O hayvan sana saldırdı mı? Elinden bir şeyini aldı mı? Onun rızkını sen mi veriyorsun? Senin arazinde mi geziyordu? Onu sen mi yarattın? Onun yaratılış vazifesini biliyor musun?"²³⁵ gibi sorular sorduktan sonra bu hayvanların yaratılış hikmetleri hakkında ona ders vermiştir.

Talebeleriyle kırlarda gezdiği zamanlarda "ağaçları kesmeyin onlar da zikrediyor"²³⁶ diyerek lüzumsuz yere ağaç kestirmedeğini, bir iş için taş lazım olduğunda, talebeleri bir taşı kaldırıncaya altından karınca çıktığını görünce "hayvanları rahatsız etmeyin" diyerek taşı geri yerine bıraktırdığını talebeleri aktarmışlardır.

²³² Risale-i Nur, Şualar, On İkinci Şua

²³³ Risale-i Nur, Sözler, Yirmi Dördüncü Söz

²³⁴ Son Şahitler, Cilt 1, Necmettin Şahiner

²³⁵ Kocaçalışkan, İsmail, "Risale-i Nur'un Yaklaşımı İle Çevresel Farkındalık"

²³⁶ Risale-i Nur, Şualar

Kur'an'ın ve Efendimizin ısrarla üzerinde durduğu israf etmemek, iktisatlı olmak ve hem kendisini hem çevresini temiz tutmak konularında aynı çizgiyi takiben çevre duyarlılığına dair uyarılar yapmıştır. Hz. Üstad kâinatta israfsızlığın ve dengenin hüküm sürdüğünü ve evrensel bir temizlik kuralının geçerli olduğunu fakat insanların gerek iç dünyalarında gerek hareketlerinde gerekse çevreyle olan münasebetlerinde bu prensiplere riayet etmediğini şu satırlarla dile getirir:

"Ey iktisadsız israfçı insan! Bütün kâinatın en esaslı düsturu olan iktisadı yapmadığından, ne kadar hilaf-ı hakikat hareket ettiğini bil! ['Yiyin, için, fakat israf etmeyin.'²³⁷ âyeti; ne kadar esaslı, geniş bir düsturu ders verdiğini anla!..²³⁸ "Evet İsm-i Hakîm'in cilve-i a'zamından olan hikmet-i âmme-i kâinat, iktisad ve israfsızlık üzerinde hareket ediyor; iktisadı emrediyor."²³⁹

İsmi Azam risalesinde kainattaki düzenin ve bu düzen içinde kendisini temizlemesini Allah'ın Kuddüs ismine baktığını şu şekilde ifade etmiştir. "Ve İsm-i Kuddüs'ün cilve-i âzamından gelen tanzif ve nezafet, bütün kâinatın mevcudatını temizliyor, güzelleştiriyor. Beşerin bulaşık eli karışmamak şartıyla, hiçbir şeyde hakikî nezafetsizlik ve çirkinlik görünmüyor... Evet kâinat sarayını tertemiz tutan bu ulvî, umumî tanzif; elbette İsm-i Kuddüs'ün cilvesi ve muktezasıdır. Evet nasıl ki bütün mahlukatın tesbihatları İsm-i Kuddüs'e bakar; öyle de bütün nezafetlerini de, Kuddüs ismi ister. Nezafetin bu kudsî intisabındandır ki "Temizlik îmandandır." hadîsi, nezafeti imanın nurundan saymış.'Muhakkak ki Allah çok tövbe edenleri ve temiz olanları sever.'²⁴⁰ âyeti dahi, tahareti muhabbet-i ilahiyenin bir medarı göstermiş."²⁴¹

Fethullah Gülen Hocaefendi de hayvan ve bitkiler dahil olmak üzere her türlü varlığı sevmek ve hakkına riayet etme, çevrenin korunması, tabiatla münasebet ve tabiatın gelecek nesillere bir kutsal kitap gibi bozulmaksızın aktarılması konusunda seleflerinin mirasını referans alarak yeni açılımlarda bulunmuştur. 1990'lı yıllarda çevre bilincini teşvik etmek için "Ekoloji" adlı bir dergi çıkarmayı tavsiye eder. "Çevreye sahip çıkmak, ekolojik dengeyi korumak ve kollamak Müslümanın aslî görevleri arasındadır. İnşallah, başta arkadaşlarımız bu hakikate uyarır, sonra da bunu dinî, millî, vatanî bir görev telakki ederek, etraflarına anlatarak yemyeşil ve dengeli bir dünya kurmayı başarırlar."²⁴² Hocaefendi çevre konusundaki hassasiyetini müstakil makalelere konu yapmıştır. Çevre konusunda yazdığı bazı makaleleri şunlardır: "Tahrip Edilen Tabiat" (1990), "Evrendeki Düzen ve Ahenk" (1996), "Tabiattaki Güzellikler" (1999). Çevreyi konu alan "Mü'min Ufkunda Çevre" (2008) ve Yeryüzünde İnsana Düşen Görev (2021) gibi sohbetleri de yayımlanmıştır.

Hocaefendi tabiatın Allah (c.c) tarafından insanlığa bahşedilmiş eşsiz bir hazine, her bir yaprağı, dalı ve damlasıyla ilahi bir sanat eseri olduğunu, bu eseri bir kitap gibi okumak yerine insanın ona verdiği zararı şu ifadeleriyle gözler önüne serer: "Tabiat baştan başa bir hârikalar meşheridir ama, biz ona "meşher" demektense, bir 'kitap' demeyi daha uygun buluruz. Zira, onu bir kitap gibi duyar, bir kitap gibi okur ve bir kitabın rengârenk canlı, yaldızlı nakışlarını temâşâ ediyor gibi hayran hayran seyrederiz. Onu, her sabah yeniden boyanmış, süslenmiş o göz kamaştırıcı endamıyla, bir ruh, bir hayat kaynağı olarak karşımıza dikilmiş görür ve kendimizden geçeriz. (...) Bugün artık emir ve irâdenin muhteşem bir arşı olan hava, ifritten bir duman ve kahırla dalgalanan bir girdap... Hakk'ın, hayat ve lütûf kaynağı olan sular, tehlike ile çağılayan birer seylâp ve hayata kapalı birer zift kanalı; Rahmet-i Sonsuz'un ihsan ve keremini,

²³⁷ A'râf, 7/31

²³⁸ Risale-i Nur, Otuzuncu Lem'a

²³⁹ Risale-i Nur, Otuzuncu Lem'a

²⁴⁰ Bakara, 2/222

²⁴¹ Risale-i Nur, Lem'alar, Otuzuncu Lem'a

²⁴² Fethullah Gülen, Fasıldan Fasıla 3

hazinedârlık plânında temsil eden toprak, bini-bereketi akıp gitmiş bir çorak, kuvve-i inbâtiyesi kaybolmuş bir çöl ve ekolojik dengesi bozulmuş bir ölüm ülkesi gibi...

Bize emanet edilen herşey gibi, bu mücessem kitap, bu muhteşem meşhere de yazık ettik. Yazık ettik çölleştirdiğimiz ovaya-obaya.. yazık ettik kirlettiğimiz denize-çaya.. yazık ettik toprağa-havaya.. ve yazık ettik içinde yaşanılmaz hâle getirdiğimiz ormana, bağa, bahçeye... Daha doğrusu Cennet'e benzeyen bu güzel dünyâyı cehenneme çevirmekle yazık ettik kendi kendimize..!

Şayet insanlar, nizamını bozup kirlettikleri bu dünyâyı, yeniden imâr edip eski güzellik ve ihtişamına ulaştırmazlarsa, Nuh Tufanı gibi hâdiselerle bu güzel dünyâ, enkaz yığınları halinde başımızdan aşağı dökülmesi kaçınılmaz olacaktır."²⁴³

Yukarıda da karada ve denizde fesadın kötü sonuçlarını insanların dünyada da göreceğini²⁴⁴ açıklarken Hocaefendi şunları söylemiştir: "Evet yeryüzünde, bir kısım canlı-cansız türlerin yok edilmesiyle genel dengenin bozulması, ister kasıtlı ister ekonomik zaruretlardan dolayı, isterse cahillikten ötürü olsun, bu, üzerinde neşet edip, geliştiğimiz yerküreye ve toprak tabakasına apaçık bir ihanet ve kendi dünyamızı, kendi barınağımızı yaşanmaz hâle getirmekten başka bir şey değildir. Er geç şariat-ı fitriye bu ihanetimize karşılık verecek ve bu zulmümüzden dolayı bizi mutlaka cezalandıracaktır. Cezalandırıp bütün bütün bize arkasını dönecek ve bu küskünlükten de canlı-cansız herkes ve her şey nasibini alacaktır."²⁴⁵

Hocaefendi Kur'an-ı Kerim'in günümüzde kullanılan manasıyla 'çevrecilikten' doğrudan bahsetmese de, insanlara cennetten kesitler anlatarak bir hedef verdiğini, bu vesileyle yeryüzünü cennetin koridoru gibi görüp onu korumamız gerektiğini ifade ederken şunları söylemiştir: "...Bir ilim dalı olarak çevrecilik, ekosistem, tabiat denmemiştir Kur'an-ı Kerim'de. Fakat kainattaki çok şey o güzellikleriyle nazara verilmiştir... Kur'an-ı Kerim çok defa cennet fotoğrafları veriyor... Oradaki sistem ideal sistem demektir...O binaların konumu, o suların tertemiz tutulması, çağılayanların olması, o kuşlardan bahsediliyor, o meyvelerin temizliğinden ve tabiiliğinden bahsediliyor. Bunların hepsinin üzerinde durulması lazım. Böyle derken de esasen ideal bir dünya adına bize tembihte bulunuyor. 'Dünyanızı buna benzetin' diyor."²⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de, "Cennette verilecek rızıkları görünce mü'minler 'Bu, daha önce de dünyada yediğimiz şey!' diyecekler. Oysa bu, onların aynısı olmayıp, benzeri olarak kendilerine sunulacaktır."²⁴⁷ ayeti klasik tefsirlerde cennetteki meyveleri insanların yadsımaması için Allah'ın (cc) bir lütfu olarak yorumlanmıştır. Hocaefendi ise konuya farklı bir perspektiften yaklaşır: "Şimdi bu dünyanın çehresini karartırsanız, kirletirseniz şayet içinde yaşanmaz hale getirirseniz ... Dünyanın çehresi böyle kirli olunca hiç 'Bu, daha önce de dünyada yediğimiz şey!'²⁴⁸ denmez ki, benzemiyor yani."²⁴⁹ diyerek çevreye verdiğimiz zararlar dünya nimetlerinin ahiret nimetlerine benzemesi ufkundan uzaklaştığımızı hatırlatır.

Kur'an'da olduğu gibi Sünnet'te de çevre konuları isimsiz müsemmalar olarak vardır, yani muhtevası mevcut fakat bu nazarla bakılmadığından başka başlıklar altında bu muhtevalara işlenmiştir. "Eskiden bir çevre mülâhazasıyla bakmadığımızdan dolayı o meselelerin bazılarını sadece Efendimizin (sas) şefkatine, bazılarının bir yerin kurak ve çorak haline gelmemesi

²⁴³ Fethullah Gülen, Zamanın Altın Dilimi

²⁴⁴ Rum, 30/41

²⁴⁵ Fethullah Gülen, Yeşeren Düşünceler

²⁴⁶ Fethullah Gülen, Bamteli, Mümin Ufkunda Çevre

²⁴⁷ Bakara, 2/25

²⁴⁸ Bakara 2/25

²⁴⁹ Fethullah Gülen, Bamteli, Mümin Ufkunda Çevre

mûlahazasına bağlayabiliriz." diyen Hocaefendi günümüzün modern çevrecilerini ve İslam araştırmacılarını bu zengin kaynaklara müracaat etmeye ve bir de çevre nazarıyla değerlendirmeye davet eder.

Hocaefendi çevre bilincinin bir ahlak haline getirilmesi, her yer ve zamanda bu ahlak çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini vurgular: "[Çevre bilincini] ahlaki bir disiplin olarak benimsetme adına Efendimiz (sas) 'denizin kenarında da olsan israf etme suda'²⁵⁰ diyor. Demek ki denizin kenarında da olsan ayağını suyun içine sokup birkaç defa çalkalama değil... Bir disiplin insanı olarak her yerde aynı harekette bulunmaktır." Hocaefendi, bu ahlakın yerleştirilmesinin küçük yaşlardan başlayan eğitimle olacağından hareketle okullarda çevre olimpiyatlarının yapılmasını teşvik etmiş, toplumda çevre bilincinin yaygınlaşması için Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı'nın kurulmasına öncülük etmiş, çevreyle alakalı makalelerin yayımlanacağı Ekoloji dergisinin çıkarılmasını teşvik etmiştir.

Sonuç

Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu ilkeler, çevre sorunlarını yalnızca modern çağın meselesi olmaktan çıkararak insanlığın varoluşsal bir sorumluluğu olarak tanımlamaktadır. İsrafın yasaklanması, dengenin (mizan) korunması, canlılara merhamet edilmesi ve doğal kaynakların ölçülü kullanılması gibi prensipler, ekolojik krizin çözümünde önemli referanslardır. Bu bağlamda çevreyi korumak, sadece gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakma sorumluluğu değil; aynı zamanda kulun, Yaraticıya karşı taşıdığı emanet bilincinin bir gereği olarak değerlendirilmelidir. Bu perspektif, İslam âlimlerinin çevreyi ahlak, iktisat ve adalet kavramlarıyla ilişkilendiren yorumlarıyla günümüze taşınmıştır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve İslam âlimlerinin öğretileri, çevre ahlâkını imanî bir sorumluluk çerçevesinde temellendirerek çağdaş ekolojik tartışmalara evrensel ölçekte katkı sunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

1. "Göğü Allah yükseltti ve mizanı O koydu. Sakın dengeyi bozmayın."
- Rahmân Sûresi, 55/7-8
2. "O, arzda sizin için ne varsa hepsini yaratan, sonra semaya yönelip onları yedi gök olarak düzenleyendir." - Bakara Sûresi, 2/29
3. "O, yeryüzünü sizin için döşek, göğü de bina kıldı; gökten su indirip onunla size rızık olarak ürünler çıkardı. Öyleyse Allah'a ortak koşmayın."
- Bakara Sûresi, 2/22
4. "O, yeryüzünde sizin için sabit dağlar yerleştirdi, nehirler akıttı, yollar yaptı ki doğru yolu bulasınız." -Nahl Sûresi, 16/15
5. "Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı ve kanatlarıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet olmasınlar." - En'âm Sûresi, 6/38
6. "Biz gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik." - Kâf Sûresi, 50/9

²⁵⁰ İbn Mace, Taharet, 48

7. “Hayvanları da yarattı; onlar sizin için ısınacak şeyler, nice faydalar ve yiyecekler vardır.” - Nahl Sûresi, 16/5

Hadis-i Şerifler

1. “Lanetlenen iki şeyden sakının: İnsanların gelip geçtiği yollara ve gölgelendikleri yerlere abdest bozmak.” (Müslim, Tahâret 68)
2. “Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin.” (Tirmizî, Birr 16)
3. “Müslümanlar şu üç şeyde ortaktır: Su, ot ve ateş.” (Ebû Dâvûd, Buyû‘ 60)
4. “Ademoğlu hiçbir kabı midesinden daha kötü doldurmaz. Ona belini doğrultacak birkaç lokma yeter.” (Tirmizî, Zühd 47; İbn Mâce, At‘ime 50)
5. “Kim ölü bir araziye ihya ederse o onundur.” (Buhârî, Hars 15; Tirmizî, Ahkâm 38)

İNSANA BÜTÜNCÜL BAKIŞ (AKIL-KALP) BÜTÜNLÜĞÜ

İnsan hem maddi/fiziki hem de manevi boyutu olan bir varlıktır. Hizmet katılımcıları insanın bu her iki boyuttaki ihtiyaçlarının karşılanması, maddi ve manevi varlığının gelişimi için akıl ve bilimsel araştırma yollarıyla manevi disiplinlerden birlikte istifade edilmesini destekler.

İnsan hem maddî/fizîkî hem de manevî boyutu olan bir varlıktır. İnsan fıtratı çift kutuplu bir mahiyet arz eder; bedeniyle maddî âleme, ruhuyla da metafizik boyutlara uzanır. Akıl ile keşfi, kalp ile derinliği mezcederek insanın kemale ulaşmasına bir imkân sunar. Hizmet hareketi, bu iki unsuru birbirinin zıddı olarak görmek yerine, birbirini tamamlayan ve besleyen iki temel boyut olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, vahyin lafzı (nass), sünnetin uygulamaları ve ilim geleneğinin tarihî yorumu gibi köklü kaynaklara dayanan derin bir mirasın sürekliliğini temsil eder.

Kur'an-ı Kerim

Kur'ân-ı Kerim, insanı biyolojik yapısı, akli, kalbi, duyguları, vicdanı ve ruhuyla birlikte ele alır. Bu çok boyutlu yaklaşımla, insanın hem maddî hem de manevî yönünün dikkate alınması gerektiği vurgulanır. İnsanın doğru bir şekilde anlaşılması, onun bu iki temel cephesini birlikte değerlendirmeyi gerektirir. Bu çerçevede Kur'an insanı aklını kullanmaya, tefekkür etmeye ve bilimsel araştırmaya sevk ederken, aynı zamanda kalbini arındırmasını, nefsinin terbiye etmesini ve manevî gelişimini ihmal etmemesini emretmektedir.

Mesela, Kur'an, aklın kullanılmasını tahkiki imanın bir gereği olarak sunar. Düşünme, ibret alma, akletme, tefekkür ve tedebbür kavramlarıyla bireyin zihinsel faaliyetlerini sürekli harekete geçirir: "Hiç akletmiyor musunuz?"²⁵¹ ayetinde geçen "akletme" fiili, sadece bilgi edinmeyi değil, bilgi ile sorumluluk almayı ve onu doğru şekilde kullanmayı da içerir. Kur'an, düşünmeden yapılan davranışları eleştirir ve zihinsel tembellik ile inançsızlık arasında bağlantı kurar. Şu ayet buna örnektir: "Göklerin ve yerin yaratılışında... akıl sahipleri için ibretler vardır."²⁵² Ayet, evrenin incelenmesi ve bilimsel gözlem yoluyla Allah'ın kudretinin anlaşılması gerektiğini vurgular.

Yine Kur'an, insanın, aklın yanında kalp, vicdan ve ruh ile de yönlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Kalp, Kur'an'da düşünme, anlama, iman etme ve manevî algı merkezidir. "Onların kalpleri vardır ama onlarla anlamazlar..."²⁵³ Zira bilgi, ancak kalple bütünleştğinde hikmete ve fazilete dönüşür. Bir başka ayette "Ancak Allah'a selim bir kalple gelen kurtulur."²⁵⁴ buyrulur.

²⁵¹ Bakara, 2/44; Yûnus, 10/16; Enbiyâ, 21/10

²⁵² Âl-i İmrân, 3/190

²⁵³ A'râf, 7/179

²⁵⁴ Şuarâ, 26/89

Burada ise dünya hayatındaki kazanımlar içinde en önemli olanın şirkten, gûnahtan, kötü huy ve düşünceden arınmış saf, temiz bir kalp olduğu belirtilir.

Kur'an'da insanın hem akıl hem kalp yönüyle birlikte inşa edilmesi gerektiği, onların birbirini tamamladığı açıkça görülür. Akıl bilgi üretir, kalp ise bu bilgiyi hakikate ve ahlaka dönüştürür. Kur'an'ın hedeflediği ideal insan ne sadece entelektüel bir varlıktır ne de sadece duygusal bir varlık; bilakis hem düşünen hem hisseden, hem bilen, hem inanan, hem araştıran hem teslim olan bir bütündür. Şûrâ Sûresi'nde, "İşte böylece sana emrimizle bir ruh vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin; fakat biz onu bir nur yaptık..."²⁵⁵ buyrulur. Bu ayette geçen "nur", ilahi vahyin hem akıllı hem kalbi aydınlatıcı etkisini ifade eder. Bu yönüyle Kur'an, insanın sadece dünyayı anlamasını değil, aynı zamanda hakikati idrak etmesini ve ahlâkî olarak yücelmesini de hedefler.

Kur'an-ı Kerim, insanı ruh ve beden, akıl ve kalp, zihin ve gönül bütünlüğü içinde tanımlar. Bu anlayışa göre, yalnızca bilimsel bilgiyle donanmış birey değil, aynı zamanda manevî olgunluğa ulaşmış birey esastır. Bu yaklaşım hem bireyin iç huzurunu hem de toplumsal faydayı hedefleyen sağlam bir metodolojinin temelidir.

Hadis-i Şerifler ve Sünnet-i Seniyye

Hadis-i şeriflerde de tıpkı Kur'an'da olduğu gibi insan, aklıyla düşünen, kalbiyle inanan, iradesiyle tercihler yapan, ruhuyla yücelen ve bedeniyle de varlık dünyasında yaşayan çok yönlü bir varlık olarak ele alınır. Bu bütüncül bakış, Hizmet'in insanı hem maddî hem de manevî boyutlarıyla geliştirme hedefiyle tam bir uyum içindedir. Peygamber Efendimiz'in (sas) hadisleri bu dengeyi açıkça ortaya koyar.

İlk olarak, insanın dini mükellefiyetlerinin akıl üzerine kurulu olduğunu bildiren şu sahih rivayet dikkat çekicidir: "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğa erinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden."²⁵⁶ Bu hadis, insanın sorumluluk alabilmesi için aklını kullanabilir, idrak edebilir bir seviyede olması gerektiğini vurgular. Yani akıl, hem dini mükellefiyetin hem de sosyal hayatın vazgeçilmez şartıdır. İnsanı diğer canlılardan ayıran bu yön, ilim, tefekkür ve hikmet arayışının da temelini oluşturur.

İkinci hadis, aklın gerçek fonksiyonunu nefis terbiyesi ve ahiret bilinci ile ilişkilendirir: "Akıllı kişi, nefsinin kontrol eden ve ölümden sonrası için çalışan kişidir. Âciz kişi ise nefsinin arzularına uyan ve Allah'tan (karşılıksız) temennilerde bulunandır."²⁵⁷ Burada akıl, salt entelektüel bir güç değil, insanın davranışlarını yönlendiren, geleceğini şekillendiren ve onu sorumluluk bilincine taşıyan bir mekanizma olarak tanımlanır. Bu bakış açısı, aklın kalp ve vicdanla birleştiğinde insanı kemale götürdüğünü gösterir.

Üçüncü hadis ise kalbin merkezi rolünü ortaya koyar: "Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır; o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur, bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O kalptir."²⁵⁸ Evet, kalp, insanın manevî merkezidir. Aklın ürettiği bilgiyi doğru istikamete yönlendiren, nefsi dizginleyen ve ahlâkî tutarlılığı sağlayan bir mihverdir. Efendimizin bu sözü, insanın sadece akılla değil, kalple de eğitilmesi gerektiğini; ilim ile irfanın, bilgi ile takvanın birlikte gelişmesinin şart olduğunu ortaya koyar.

²⁵⁵ Şûrâ, 42/52

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, 4403; Tirmizî, 1423; Nesâî, 3432

²⁵⁷ Tirmizî, Kıyâmet, 25

²⁵⁸ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107

Bu üç hadis, insanın bütüncül gelişimini özetler: Akıl olmadan dini sorumluluk olmaz; nefis terbiyesi olmadan akıl hakiki fonksiyonunu icra edemez; kalp eğitimi olmadan da akıl ve nefis tek başına insanı kemale taşıyamaz. İşte bu sebeple Hizmet, akıllı ilimle donatmayı, kalbi maneviyatla beslemeyi ve nefsi sorumluluk bilinciyle olgunlaştırmayı aynı potada birleştiren bir eğitim anlayışını benimser. Bu yaklaşım, Peygamber Efendimizin sünnetinden süzülen, Kur'an'ın da temel vurgularıyla örtüşen insana dair ilahî perspektifin günümüz şartlarına taşınmasıdır.

İslam Âlimlerinin Görüşleri

İnsanın hem maddi hem de manevi boyutu olduğu hakikati, klasik İslâm düşüncesinde derinlemesine ele alınmış bir meseledir. Büyük âlimler, insanın sadece akılla sınırlı bir varlık olmadığını; kalp, ruh ve nefis terbiyesiyle birlikte kemale ereceğini vurgulamışlardır. Bu çerçevede İbn Sînâ (v. M 1037), İmam Gazâlî (v. M 1111) ve İmam Rabbânî (v. 1624) gibi isimler, akıl ile kalbin, ilim ile maneviyatın birlikte yürütülmesi gerektiğini dile getirmiş ve insana bütüncül bir şekilde bakmışlardır. Mesela İmam Gazâlî, İhyâü Ulûmi'd-Dîn' adlı dev eserinde şunu söylüyor: "İnsanın kalbi hem ilim ve marifetin, hem de sevgi ve iradenin mahallidir. Akıl, kalbin bir nurudur; onunla hakikatleri idrak eder. Fakat tek başına akıl yetmez, kalbin safveti ve tezkiyesi ile birleşmedikçe insana kemal kapıları açılmaz."²⁵⁹

İbn Sînâ da insanı hem beden hem ruh yönüyle açıklamış, bilgiye ulaşmada akıllı temel unsur sayarken, aklın tek başına mutlak hakikate ulaşamayacağını dile getirmiştir. eş-Şifâ'da, "İnsanın kemali, hem nazarî aklını geliştirmesi hem de amelî hikmet ile nefisini terbiye etmesindedir. Akıl yoluyla hakikati idrak eder, nefis terbiyesiyle hakikate uygun yaşar."²⁶⁰ Kemal yolculuğunda bu dengenin sağlanması şarttır. Zira kemal akıl, ruh, beden bütünlüğü ile ulaşılabilecek bir hedeftir.

İmam Rabbânî de tıpkı Gazali ve İbni Sina gibi insanın kemalini "kalb ve akıl birlikteliği" içinde ele alır. Mektûbât'ında, "Marifetullah yalnız akıl ile olmaz. Akıl bir kandildir; kalb nurlarıyla birleştiğinde insanı hakikate götürür. Akıl tek başına kalırsa hayrette kalır, kalb tek başına olursa vesveseye düşer. İkisinin beraberliği ise marifete açılan kapıdır."²⁶¹

Bu üç büyük âlimin işaret ettiği noktayı şöyle özetleyebiliriz: insan tek kanatlı bir varlık değildir. İnsanın kemal yolculuğu ancak akıl, kalp ve nefis terbiyesi bir araya geldiğinde hedefe ulaşır. Dolayısıyla insanı bütüncül şekilde geliştirme gayreti, İslâm düşüncesinin ortak mirası olarak karşımıza çıkar.

Bediüzzaman Hazretleri de İslam'ın insanın her katmanını aynı anda terbiye ettiğini açıkça vurgular: "Hem, ümmî bir zâtın (a.s.m.) ef'âl ve akvâl ve ahvâlinden çıkan İslâmiyet, her asırda, üç yüz milyon insanın rehberi ve mercii ve akıllarının muallimi ve mürşidi ve kalblerinin münevveri ve musaffisi ve nefislerinin mürebbîsi ve müzekkîsi ve ruhlarının medâr-ı inkişafı ve maden-i terakkiyatı olması cihetiyle, misli olamaz ve olamamış."²⁶² Bu ifadeleriyle Üstad, insanın manevi boyutunun çeşitliliğine ve İslam'ın insanın akıl, kalp, nefis gibi mekanizmalarının tümünü tatmin ettiğini belirtmiştir.

²⁵⁹ Gazali, İhyâ, I/35

²⁶⁰ İbn-i Sina, Eş-Şifâ, Metafizik, I/10

²⁶¹ İmam Rabbânî, Mektûbât, I/259

²⁶² Risale-i Nur, Şualar, Yedinci Şuâ

Ayrıca Bediüzzaman bu bütüncül tekamülün yalnız ferdi boyutta kalmadığını izah sadedinde “insanların hem nefislerinde, hem kalblerinde, hem ruhlarında, hem akıllarında... hem hayat-ı içtimaiyelerinde, hem hayat-ı siyasiyelerinde öyle bir inkılâb yapmıştır”²⁶³ demek suretiyle meselenin toplumsal ve siyasi boyutuna da dikkatleri çekmiştir. 14. asırlık İslam medeniyet tarihi incelendiğinde, bazı istisnalar hariç, bu tespitin ne denli yerinde olduğu görülecek.

Bediüzzaman’ın konu ile alakalı vecize haline gelmiş bir tespiti de vardır. Osmanlı’nın yıkılış dönemine denk gelen bir zamanda yapmış olduğu bu tespit aradan geçen 100 yılı aşkın zamana rağmen hâlâ güncelliğini korumaktadır: “Vicdanın ziyası ulûm-u dîniyedir. Aklın nuru fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevellüd eder.”²⁶⁴ Bediüzzaman’ın bu ifadesi, aslında Gazâlî, İbn Sînâ ve İmam Rabbânî’nin vurguladığı akıl–kalp birlikteliğinin çağımıza yansımış bir yorumudur. Üstad yalnız dinî ilimlerle beslenen bir insanın bağnazlıktan, yalnız pozitif ilimlerle meşgul olan bir insanın ise şüphecilikten kurtulamayacağını ifade eder. Bu nedenle dinî ilimlerle pozitif bilimleri bir arada mütalaa etmenin önemini, bunların insanın maddî ve manevî boyutunu besleyen iki önemli unsur olduğunu, bu sentez yakalanmadan hakikatin tam anlamıyla tecelli etmeyeceğini belirtmiştir.

Bediüzzaman’a göre hakikî terakki, insanın bütün latifelerini kendi yaratılış gayesine uygun şekilde kullanmasıyla elde edilebilir. Bunu şu sözlerle ifade eder: “Hakikî terakki... kalb, sır, ruh, akıl hattâ hayal ve sair kuvvelerin... her biri kendine lâıyk vazife-i ubudiyet ile meşgul olmasıdır.” Çünkü insan sadece kalpten ibaret değildir; “akıl, ruh, sır, nefis gibi pek çok vazifedar letâifi” vardır ve “insan-ı kâmil... kalb bir kumandan gibi, letaif askerleriyle”²⁶⁵ yürür.

Bu ifadeler, insanın gelişimini tek bir boyuta indirgemek yerine, onun çok-katmanlı yapısını dikkate almayı zorunlu kılar. Zira aklın aydınlığı kalbin safvetiyle birleşmediğinde ya da ruhî derinlik aklî disiplinle desteklenmediğinde kemal yolculuğu eksik kalacaktır.

Hocaefendi de insanın sadece akıl ya da sadece kalpten ibaret olmadığını, onun maddî ve manevî boyutlarıyla bir bütün olduğunu kabul eder. Birçok yazılı eserinde ve hayat boyu devam eden sözlü sohbetlerinde hemen her fırsatta bu hususa değinen Hocaefendi bir yerde bu düşüncelerini şu ifadelerle dile getirir: “Bizim düşünce sistemimizde; akıl, fikir, kalb, insan hissiyâtı ve bütün semereleriyle vahiy.. gibi hususların hemen hepsi fevkalâde önemlidirler ve bir vahidin farklı yüzleri gibidirler. ... İslâmiyet muhatapları ile münasebete geçerken, aklın referansı çerçevesinde, düşünce buutlu, hissiyât televvünlü, vahiy dayanaklı ve ilham enginlikli bir diyalog yolu takip etmiş ve hükümlerini... makul ve mantıkî esaslara bağlamıştır.”²⁶⁶ Hocaefendi’ye göre insanın kendi arşı kemâlâtına çıkması, kendisine bütüncül bakmasıyla mümkündür: “Kur’ân’ın aydınlık dünyasında varlık–eşya–tabiat birdenbire farklılaşır... akıl, o mucize beyan sayesinde her şeyi olduğu gibi görme seviyesine yükselir.. kalb onun ışıktan atmosferinde tam inkişaf edip gelişebilir.. ruh da, ancak onun vâridâtıyla kanatlanıp kendi ‘arş-ı kemâlâtı’na yükselebilir.”²⁶⁷ İnsan, akıl ve bilimsel araştırmalarla elde ettiği verileri, kalbin ve ruhun nuruyla beslerse maddî ve manevî alanda ilerleme sağlayabilir.

Hocaefendi İslam’ın insanı bir bütünlük içinde ele aldığını ifade eder. Bu bağlamda şunları söyler: “İslâm; kitap ve sünnetle, mü’minin dünya ve ukbâ hayatını... tanzim ederken, aynı

²⁶³ Risale-i Nur, Şualar, Yedinci Şuâ

²⁶⁴ Risale-i Nur, Münâzarât

²⁶⁵ Risale-i Nur, Yirmi Yedinci Söz, Zeyl

²⁶⁶ Fethullah Gülen, Dar Bir Zaviyeden Düşünce Sistemimiz, Kendi Dünyamıza Doğru

²⁶⁷ (a.g.e.)

zamanda satır aralarında, insanın ruh, akıl, kalb, vicdan ve his dünyasına da ötelere buudlu bir dünyadan değişik şeyler fısıldar... irade ve meşîet kaynaklı kâinat kitabıyla, O'nun kelâmından akıp gelen beyanını bir vâhidin iki yüzü gibi görür"²⁶⁸

Sonuç olarak, Hocaefendi'nin de yaklaşımı selefi olan İslam âlimleri gibi insana bütüncül bir zaviyeden bakılması gerektiği istikametindedir. Akıl, kalp, ruh ve vicdanın bir arada işletildiği bu anlayış, insanın maddi ve manevi unsurlarına bütüncül bakmasını sağladığı gibi, dünya ve ahiret dengesini de kurmasını sağlar.

Sonuç

İslam düşünce geleneğinde akıl, kalp ve bedenin bir bütün olarak insanda tecelli ettiği vurgusu, Hizmet hareketinin insana bakışını şekillendirmiştir. Çünkü Hizmet, yalnızca akıllı bilgiyle donatmayı değil; kalbi maneviyatla, vicdanı sorumluluk bilinciyle ve bedeni hizmet ve eylemle beslemeyi esas alır. Kur'an'ın ve Sünnet'in ortaya koyduğu bu bütüncül insan anlayışı, geçmişten günümüze alimlerin yorumlarıyla pekişmiş, Bediüzzaman'ın ve Hocaefendi'nin ifadelerinde ise çağımızın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden yorumlanmıştır. Hizmet'in temel değerlerinden biri olarak insanı hem dünyaya hem ahirete, hem bilgiye hem ahlaka, hem maddi gelişime hem manevi tekâmüle birlikte yönlendirme çabası, bu büyük mirasın günümüzdeki bir devamıdır. Bugün dünyanın farklı coğrafyalarında açılan okullar, kültür merkezleri ve diyalog girişimleri bu anlayışın sahadaki en canlı örneklerini teşkil etmektedir.

Bu yaklaşım Hizmete gönül veren ve katkı sağlayan insanların bireysel olgunlaşmalarının yanında toplumsal iyiliği de hedefler. Hizmet hareketi, aklın ürettiği bilimi, kalbin doğurduğu vicdanı ve bedenin ortaya koyduğu emeği aynı potada buluşturur. Böylece insanın bütün boyutlarını kucaklayan bir eğitim, diyalog ve toplumsal sorumluluk anlayışı ortaya çıkar. Bu bütüncül anlayış, Hizmet gönüllülerinin Afrika'dan Asya'ya, Amerika'dan Avrupa'ya kadar farklı bölgelerde yürüttükleri eğitim faaliyetlerinde, insani yardım çalışmalarında ve barışa yönelik çabalarında somut bir karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla akıl-kalp birlikteliği içinde insana bütüncül bakış, Hizmet'in hem teorik bir ilkesini oluşturur hem de hareketin pratiğini yönlendiren ve faaliyetlerinin özünde hissedilen bir yol haritasıdır.

Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Ek Referanslar

Kur'an-ı Kerim

- 1- Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda, ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgarların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır. - Bakara Sûresi, 2/164
- 2- "Onların kalbleri vardır ama onunla anlamazlar; gözleri vardır ama onunla görmezler; kulakları vardır ama onunla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar. İşte onlar gafillerin ta kendileridir." - A'râf Sûresi, 7/179

²⁶⁸ Fethullah Gülen, Çizgimizi Bulma Yolunda, Ruhumuzun Heykelini Dikerken

- 3- “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuk isteme; çünkü Allah bozguncuları sevmez.” - Kasas Sûresi, 28/77
- 4- “Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduğuna baksınlar? Andolsun, ahiret yurdu Allah’tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hiç akletmez misiniz?” - Yûsuf Sûresi, 12/109
- 5- “O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah’a selîm bir kalple gelenler müstesna.” - Şuarâ Sûresi, 26/88-89
- 6- “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alır.” - Zümer Sûresi, 39/9

Hadisi Şerifler

- 1- “Allah’ım! Fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, kabul olunmayan duadan Sana sığınırım.” (Müslim, Zikir, 73)
- 2- “Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır; o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur, bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O kalptir.” (Buhârî, İmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107)
- 3- “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğa erinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden.” (Ebû Dâvûd, Hudud, 17)
- 4- “Akıllı kişi, nefsini kontrol eden ve ölümden sonrası için çalışan kişidir. Âciz kişi ise nefsinin arzularına uyan ve Allah’tan (karşılıksız) temennilerde bulunandır.” (Tirmizî, Kıyâmet, 25)
- 5- “Allah, sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz; fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.” (Müslim, Birr, 33)
- 6- “Allah kime hayır murad ederse, onu dinde derin anlayış sahibi kılar.” (Buhârî, İlim, 10; Müslim, Zekât, 107)

Alliance for
Shared Values

Alliance for Shared Values, Clifton, NJ, 07014, USA